

Paul Lendvai

Az eltékozolt ország

Paul Lendvai
Az eltékozolt ország

NORAN LIBRO
BUDAPEST, 2011

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült
Paul Lendvai
Mein verspieltes Land
Ungarn in Umbruch
Ecowin Verlag, Salzburg, 2010

A 13. fejezetig fordította
Liebentritt Katalin

A 14. fejezet a szerző magyar nyelvű munkája

A könyv megjelenését az Osztrák Szövetségi Tudományos
és Kutatási Minisztérium támogatta

Minden jog fenntartva

ISBN 978 963 9996 25 0

© Ecowin Verlag, 2010
© Noran Libro Kiadó, 2011
Hungarian translation © Liebentritt Katalin

*Feleségemnek, Lendvai Zsókéának,
aki kritikus szolidaritásával segítette ennek a könyvnek
a megírását*

Bevezetés

Mi is történt 1990 és 2010 között Magyarországon? Hogyan és miért lett ez az ország – amelyre a hetvenes-nyolcvanas években még mindenki mint a kommunista világ úttörő reformerére, a gazdaságátalakítók követendő példaképére és az apróbb-nagyobb szabadságjogok oázisára tekintett – Közép-Európa beteg embere? Hogyan és miért lett Magyarország a gazdasági élet válsággóca s egyszersmind egy erős jobboldali radikális párt melegágya?

Többekben felmerül a kérdés, hogy vajon a külföld Magyarországról alkotott képének döbbenetes megváltozása nem csak a szeszélyes és felületes média meggondolatlan támadásaira vezethető-e vissza. Nem csak a bel- és külföldi balliberális újságírók fújták-e fel mérhetetlenül – tudatosan vagy tájékozatlanságból – a románok elleni gyilkosságokat, a nyomtatott és az elektronikus sajtó egy részében érzékelhető idegengyűlölő és antiszemita hangokat, valamint azt, hogy újabban a magyar média egy részében ismét tisztelettel emlegetik egy áldatlan korszak sokat vitatott politikusait és ideológusait?

Vajon mi húzódik meg a Magyarország, illetve Szlovákia, Románia és Szerbia között az ott élő, mintegy két és félmilliónyi magyar kisebbségi jogai miatt fel-fellángoló viták és nézeteltérések a háttérben? Mindig csak szlovák, román vagy szerb nacionalisták robbantják-e ki ezeket a konfliktusokat, avagy joggal aggódik a külföld a magyarországi nacionalisták radikális előretörése miatt is?

A külföldi történészek és elemzők mind a mai napig azt az elentmondást emelik ki ennek a valamikori nomád népnek a viha-

ros történelméből, hogy itt zseniális egyéni teljesítmények állnak szemben a nemzet egészének újra és újra bekövetkező kudarcaival. A magyar történelmet szinte a 896-ra datált honfoglalás óta az a tudat határozza meg, hogy ez a nép egyedül van a maga egyedi nyelvével és magával hozott sajátosságaival, valamint azzal a féltelmével, hogy kis nemzetként lassú halálra van ítélve. A *Magyarok – Kudarcok győztesei* című, németül 1999-ben megjelent könyvem előszavában azt írtam: „Talán nem akad még egy nép, amelynek képe az évszázadok folyamán oly sok és egymásnak annyira elmentmondó változaton ment volna át, mint a magyar.” Ezek a kliésék ma is jól tükrözik a kozmopolitizmus és a nacionalizmus, a magányérzet és a küldetéstudat, a halálfélelem és az erősebbel való mérész szembeszállás közötti kölcsönhatást.

Úgy vélem, az elmúlt két évtized igazolta akkori figyelmeztetésem, mely szerint a „kudarcok győztesei” számára továbbra is az lesz a tulajdonképpeni sorskérdés, hogy sikerül-e összebékíteni a patriotizmust és a liberalizmust, a nemzeti eszmét és a társadalmi haladás gondolatát. Sorskérdés az is, hogy az Európai Unió keretein belül hogyan járulhat hozzá Magyarország a kisebbségi kérdés európai szintű rendezéséhez – hogyan lehet kivívni maximális egyenrangúságot a határok megváltoztatása nélkül. A Kárpát-medence valamennyi népcsoportjának körében évszázadok óta terjesztett, sokféle ellenségkép és előítélet, monda és legenda a mai napig elfedi és torzítja a valóságot.

Mindez Magyarország határain belül is hatással van a rendszerváltásról folyó szenvedélyes és sajnos egyre jobban elfajuló vitákra. Hogy megérthessük az utóbbi évek politikai és társadalmi összecsapásaiban oly nyilvánvalóan megmutatkozó gyűlölködést, alapos figyelmet kell szentelnünk az egypártrendszer békés kimúlásától a parlamentáris demokráciáig vezető átmenetnek és annak a folyamatnak, ahogyan a központi vezérlésű gazdaság a külföldi tőke jelentős részvételével piacgazdasággá alakult; nem

utolsósorban pedig szemügyre kell vennünk a meghatározó politikusok és pártok szerep-, illetve arculatváltásait.

Az 1956-os magyar forradalom és az azt követő, közel 200 ezer embert érintő menekülési láz óta, az 1989-es rendszerváltás és határnyitás, valamint az Európai Unió pár évvel későbbi bővítése óta Magyarországot egyre szorosabb gazdasági, kulturális és turisztikai kötelékek fűzik Ausztriához. Az osztrák közvélemény-kutatók rokonszenvlistáin, akárcsak a múltban, úgy ma is előkelő helyet foglal el a szomszédos Magyarország. Nagyjából hasonló kép bontakozik ki a Németországban és Svájcban végzett felmérésekből is.

Korábbi, Magyarországról és Kelet-Európáról írt műveimhez hasonlóan ezt a könyvemet is dokumentumokból, elemzések-ből, valamint személyes beszélgetések, találkozások és élmények tapasztalataiból állítottam össze. A londoni *Financial Times* tudósítójaként, az Osztrák Rádió és Televízió (ORF) Kelet-Európa-szerkesztőségének vezetőjeként és politikai kommentátorként már a hetvenes-nyolcvanas években is nyomon követhettem – bár akkor minden lépésemet figyelték – az 1989–1990-es rendszerváltáshoz vezető, kanyargós utat. Tekintve, hogy az utóbbi két évtizedben számos alkalommal jártam Magyarországon, alkalmam volt megismernedni a politika, a gazdaság, a tudomány és a különböző médiumok meghatározó személyiségeivel is.

Ebben a könyvemben kísérletet teszek rá, hogy – mint olyan ember, aki fél évszázados bécsi tartózkodása során osztrákká lett, de magyarnak született, ugyanakkor minden érdekcsoport befolyásától tökéletesen függetlenül szemléli az eseményeket – tabuk és előítéletek nélkül világítsam meg szülőhazám két évtizedének, a rendszerváltás óta eltelt időszaknak a változatos, olykor megdöbbenésre is okot adó történetét.

Bécs, 2010 nyarán

Egy temetés mint vég és kezdet

„A történelem az igaz hazugságok birodalma.”

Szerb Antal

A budapesti Hősök tere nem csupán Magyarország fővárosának legnagyobb tere. Ez maga a kőbe álmódott történelmi nagyság, a nemzeti dicsőség és a nemzeti történelem romantikus felmagasztalásának páratlan emlékműve. Itt temette el 1989 június 16-án, egy meleg, kora nyári napon 250 ezer ember mélyen szimbolikus gyászszerartás keretében a kommunista rendszert, s jelölte ki visszavonhatatlanul a demokrácia felé mutató irányt.

„Temetni tudunk” – így hangzik tömören és velősen a szólás, ami bővebben kifejtve azt jelentheti: „Ahhoz jól értünk, hogyan temessük el halottainkat”, pontosabban: „Temetést rendezni, azt tudunk.” Az 1989. június 16-i temetés valóban lenyűgöző volt. A hat, fekete zászlóval borított korinthuszi oszlop előtt ott magasodott a fekete bársony katafalk, a lépcső tetején az öt koporsó a 31 évvel korábban, titokban lefolytatott per során elítélt és nyomban azután kivégzett mártírok földi maradványaival: Nagy Imre miniszterelnöknek és négy sorstársának a koporsója. A hatodik, üres koporsó a több mint 300 kivégzett forradalmárt és szabadságharcost jelképezte.

Mindig nehéz megállapítani, hol a határ emlékezés és felejtés között. Miután a szovjet hadsereg 1956 novemberében vérbe fojtotta a forradalmat,¹ a Kádár-rendszer konszolidációja egyet jelentett

¹ Az 1956. október 23. és december 31. között folyó harcokban 2652 ember halt meg, közel 20 ezer volt a sebesült; a szovjet oldalon 669 elesett és 1541 sebesültet tartottak számon. A menekültek száma, becslésektől függően, 180 ezer és 200 ezer között lehetett.

Magyarországon az „emlékezet elfojtásával”. Tilos volt minden, ami a forradalom diadalmas és tragikus napjaira emlékeztetett. A kollektív felejtés több mint harminc éve után Nagy Imrének és társainak e mélyen megrázó gyászszertartása hirtelen újra dicsőséges és vérbe fojtott forradalommal magasztalta fel 1956 meghamisított, háttérbe szorított, feledésre ítélt történetét, s az akkori idők még élő szereplői hősként léptek újra a történelem színpadára.

A gyászünnepest menetét nem a formálisan még uralmon lévő állampárt, az MSZMP határozta meg, hanem az előző évben alakult Történelmi Igazságtétel Bizottság tagjai. Már reggel kilenctől minden irányból özönlöttek az emberek a térre, s a Műcsarnok előtt elhelyezett koporsók mellett elhaladva elhelyezték virágjaikat, koszorúikat. Fél egykor az egész országban megkonduktak a harangok, megszólaltak a szirénák, dudáltak az autók. Leállt a forgalom, s az ország egyperces némasággal emlékezett meg a forradalom kivégzett miniszterelnökéről. Miután elhangzott a Himnusz, és lejátszottak néhány mondatot Nagy Imre egyik beszédéből, öt egykori – annak idején több évre bebörtönzött – „ötvenhatos” mondott meghatott és nagyon személyes emlékező szavakat.

Ám a politikai változás mikéntjéről, amelyet ez az ünnepség volt hivatva jelképezni, egy ismeretlen, szakállas fiatalember gondoskodott, az akkor 26 éves Orbán Viktor. Ő volt az utolsó szónok – a fiatal generáció nevében beszélt. A korabeli viszonyokhoz képest rendkívül sarkosan fogalmazta meg antikommunista követeléseit: legyen demokrácia, és állítsák helyre az orszáfgüggetlenségét, vagyis vonják ki a szovjet csapatokat Magyarországról – nem csoda, hogy egy csapásra híressé vált nemcsak a határokon belül, de külföldön is. A mából visszatekintve is elismerést érdemelnek protokolláris kereteket szétfeszítő és politikai vakmerőségről tanúskodó szavai, melyekkel merőben új távlatokat nyitott a jövőnek.

A magyar televízió élőben közvetítette a Hősök terén zajló eseményeket, akárcsak Nagy Imrének és sorstársainak ezt követő újratemetését, amire a 301-es parcellában került sor, ugyanott, ahol egykor jeltelen tömegsírba földelték el őket. Jómagam az ORF külön tévéadásában kommentáltam a megrázó eseményt. György Péter esztéta teljes joggal nevezte 1989. június 16-át az első televíziós forradalomnak Közép-Európa történetében, gondolatébresztő tanulmányában ugyanis annak a véleményének adott hangot, hogy Orbán tabudöntögető beszéde nélkül talán nem hozott volna történelmi fordulatot ez a nap. Kilenc évvel később egyébként a fiatal demokraták vezére – immár szakáll nélkül – üstökösszerű karrierjének betetőzéseként már Magyarország miniszterelnöke volt.

Annak ellenére, hogy a forradalom után született nemzedék képviselőjének támadó hangvétellű beszéde rejtett magában némi kockázatot, az emlékünnepe békésen zajlott le. E felejtethetetlen órák hangulata magában hordozta a gyászt, de a jelenlévők fenyegető eltökéltségét is – hogy az elnyert szabadságjogokat nem adják ki többé a kezükből. A belső harcoktól szétzilált, már bukásra ítélt állampárt meghasonlottságát jól mutatja az a tény, hogy a koporsók mellett – a mártírok családtagjain és barátain, valamint a demokratikus ellenzék meghatározó alakjain kívül – díszőrséget állhattak azok az időben „alkalmazkodó” funkcionáriusok is, akik nem sokkal azelőtt még a barikád túloldalán álltak. Ilyen volt Németh Miklós, aki derék pártkatonából lett egyre önállóbb döntéseket hozó miniszterelnök, vagyis aki 1989 szeptemberében maga is viselte a felelősséget a történelmi határnyitásért, ami lehetővé tette a keletnémet menekültek nyugatra távozását. Ott volt Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettes, az MSZMP Központi Bizottságának a tagja, aki majd 13 évvel később, a szocialisták „párton kívüli” jelöltjeként lesz a választások nyertese, vagyis kormányfő, és ott állt Szűrös Mátyás – ko-

rábban a Központi Bizottság titkára, főfunkcionárius –, akinek akkor már be kellett érnie a parlament elnökének politikailag jelentéktelen szerepével.

Ezek között a személyek között csak Pozsgay Imre államminiszter számított kivételnek. Az MSZMP Politikai Bizottságának tagjaként ő volt a Kádár-rendszer első olyan politikusa, aki 1989. január 28-án, egy munkabizottsági összegző jelentést megelőzve, 1956 őszének eseményeit nem „ellenforradalomnak”, hanem „népfelkelésnek” merete nevezni. A hanyatló rendszer sok köpönyegforgatójával ellentétben ezt a Nyugaton is jól ismert politikust már akkor belső meggyőződése vezérelte. Ezután viszont – mint a későbbiekből kiderül – az ő egyéni, változatos, olykor viharos története is – akárcsak sok más, a fordulat éveiben szereplő politikusé – jól tükrözi majd a belpolitika hirtelen irányváltásait.

De mi történt Kádár Jánossal, aki a Kreml legfőbb bizalmi embere volt 1956 novembere – ekkor állt át a szovjetek oldalára – és 1988 májusa között – ekkor fosztották meg hatalmától. Az egészleg igen gyenge lábon álló tiszteletbeli pártelnök 1989 áprilisában váratlanul, minden előzetes bejelentés nélkül megjelent a Központi Bizottság egyik ülésén, s teljesen zavaros beszédet tartott, amelyben közvetve érintette a saját felelősségét is Nagy Imre kivégzését illetően. Dráma- és prózaíróknak, biográfusoknak és pszichológusoknak adnak témát azóta is a zavart vénember szavai és utalásai, amelyekben egy királydrámához is elegendő forrásanyag rejlik.

A gyászszertartás napján a 77 éves öreg ott ült rózsadombi vil-lájában, és azt kérdezte feleségétől és a jelenlévő ápolótól: „Ma temetik azt az embert?” – de nem nevezte néven bitófára küldött elvtársát, Nagy Imrét. Kádár János három héttel ezután halt meg, szinte jelképszerűen azon a napon – 1989. július 6-án –, amelyen a Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta Nagy Imrét és sorstársait.

A Kádár Jánost terhelő történelmi felelősség ellenére 24 órán belül 60 ezernél is többen vonultak el az akkori pártszékház előcsarnokában felravatalozott koporsója előtt. A rendszerváltás óta minden közvélemény-kutatás azt igazolja, hogy az emberek emlékezetében ma is úgy él Nagy Imre árulója és gyilkosa, mint jóvialis apafigura, az „aranykor” védjegye. A kilencvenes évek végén a megkérdezettek 42 százaléka tartotta Kádárt „a 20. század legrokonszenvesebb politikusának”, s a mai napig listavezető a század legjelentősebb történelmi személyiségeinek rangsorában.

Lehet, hogy a Kádár-korszak utólagos felértékelése csak a rendszerváltás után jelentkező új problémák tömegére adott reakció. Ám a magyarországi „puha rendszerváltás” ténye elválaszthatatlanul összefügg a korábbi uralmi és vezetői stílussal, a szabadság „kis morzsáival” és a hétköznapi apró engedményeivel, amelyek a Kádár-korszakot jellemezték, és amelyek a nyugati sajtóban kivívták Magyarország számára „a szocialista tábor legvidámabb barakkja” címet. A bukott diktatúra megítélésének ellentmondásossága bizonyos mértékig magyarázatot ad arra is, miért hajlamosak olyan feltűnően a magyarok a jelen elől a múltban keresni menedéket.

Második fejezet

Felemás rendszerváltás

Külföldi tudósítóként, később pedig az Osztrák Rádió és Televízió (ORF) kommentátoraként kettős minőségben: mint kívülálló és mint nyelvtudásának köszönhetően mégis beavatott követhettem Bécsből a magyarországi rendszerváltás izgalmas eseményeit, ráadásul sok szereplőt, köztük jó néhány köpönyegforgatót személyesen is ismertem. Igaz, ez a rendszerváltás eléggé felemásra sikeredett. Barátom és kollégám, Adam Michnik ironikusan és szellemesen jellemezte akkortájt Varsóban ezt a kelet-európai folyamatot: egy keletnémet Wartburgot szeretnének átépíteni Mercedesszé, még hozzá menet közben. Hogyan lehet egy rendszeren belül mindent megváltoztatni, ráadásul olyan emberekkel, akiknek már a második nemzedéke is csak diktatúrában élt? Csak ennek tudatában érthető meg az a látszólagos ellentmondás, amelyet Miszlivetz Ferenc magyar szociológus 2005-ben így foglalt össze: „Igen, Magyarország intézményrendszerét és politikai berendezkedését tekintve demokratikus ország. De demokraták nélkül.”

Mi is történt tulajdonképpen 1989-ben, a híres *annus mirabilis*ben Magyarországon, a háború utáni Európa legjelentősebb forradalmának színhelyén? A keleti blokk többi államától eltérően itt nem történt a rendszerváltással egy időben alapvető politikai átalakulás, nem zajlottak drámaian forradalmi események. Az 1956-os ősz akkor még diadalmasnak látszó, első napjaitól eltérően most, 1989-ben nem gyúlt az emberekben vágy erkölcsi megújulásra, de nem mutatkozott elementáris igény arra

sem, hogy leszámoljanak a régi rendszer tisztségviselőivel. Egyetlen vezető kommunista funkcionáriust vagy titkosszolgálati vezetőt sem vontak felelősségre.

Az utóbbi két évtized egyre fokozódó politikai megosztottságában elkeseredett szócsaták tárgya lett a korábbi események jellege, értelme és megítélése. A külföldi megfigyelők ma már szinte képtelenek eligazodni abban, hogy az akkori szereplők milyen véleményt képviseltek, és hol húzódott köztük a törésvonal, hiszen az idők folyamán oly gyorsan és oly sokat változott az egyes csoportok álláspontja. Ha valaki a Washington Irving történetében szereplő Rip Van Winkle-hez hasonlóan most ébredne fel húszéves álmából, nemigen ismerne rá a fő politikai szereplőkre.

Orbán Viktor, a valamikori szakállas, hosszú hajú forradalmi ifjú azóta már egy nagy, jobboldali, konzervatív, klerikális és erőteljesen nacionalista pártnak a vezére, amely párt, 2010-es választási győzelmét követően, azt a célt tűzte maga elé, hogy mint egyesítő politikai tényező, számottevő ellenzék nélkül, tetszése szerint kormányozza a magyarokat az eljövendő 15-20 évben. A szocialistákat, akik eredetileg a lenini állampárt politikai örökösei voltak, és legutóbb súlyos vereséget szenvedtek a választásokon, kezdettől fogva azzal vádolták, hogy szélesre tárták a kaput a külföldi tőke előtt, és ezzel eladták az országot a globális kapitalizmusnak, mit sem törődve a dolgozó emberek érdekeivel. A Szabad Demokraták Szövetsége, valamikor a kommunisták legelszántabb ellenfele, több cikluson keresztül (összesen 12 évig) koalícióban kormányzott azokkal a korábbi exkommunistákkal és jelenlegi szocialistákkal, akik 1989–1990-ben még életre-halálra küzdöttek az SZDSZ szóvivői ellen. Ez egy bizarr alku volt a „börtönigazgatók” és a „fogyók” között. A liberálisok belharcai 2009-ben gyakorlatilag a párt felbomlásához vezettek, és a rendszerváltás legnagyobb polgári gyűjtőpártja, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) is mikroszkopikus

méretűre zsugorodott mára. Jelentős új tényezőként a szélső-jobboldali Jobbik jutott be a parlamentbe, ám ennek a pártnak a gyökerei is megtalálhatók a 20. század magyar történelmében.

Mindaz, ami a rendszerváltás előtt vagy akár után játszódtott le az országban, mélyebb értelemben válasz volt 1956 történelmi tapasztalatára.¹ A spontán módon, váratlanul kitört népfelkelés döntő jelentősége abban rejlett, hogy sikerült az akkor elérhető legnagyobb mértékben megrendítenie a Szovjetunió kelet-európai uralmát, de a felkelés azt is megmutatta, hogy a szovjet hegemoniával biztosított status quót önerőből semmiféle forradalom nem képes alapvetően megváltoztatni Kelet-Európában.

A hatvanas évektől aztán ugyanez az ország annak a kísérletnek vált a próbakövévé, hogy mennyi szabadságot adhat és viselhet még el egy kommunista rendszer anélkül, hogy döntő politikai fordulatot hajtana végre, és hogy kihívná a szovjet beavatkozás veszélyét. Az ellenzék kíméletlen elhallgattatása és a Szovjetuniótól hosszú ideig kapott korlátlan támogatás, a lakosság mély-séges csalódása a Nyugatban – amely 1849-hez és 1945-höz hasonlóan most is sorsára hagyta a kiszolgáltatott országot –, valamint az általános apátia időt és lehetőséget adott és mozgásteret teremtett a kommunistáknak arra, hogy anyagi kedvezményekkel fontos eliteket semlegesítsenek, és különböző kompromisszumokkal megnyerjék őket maguknak.

A kalács és korbács rafinált taktikájával sikerült viszonylag rövid időn belül elég sok eredményt elérni. A forradalom utáni első

¹ A forradalom történetéről és az események háttéréről, valamint a kommunista rendszer belső átalakulásáról két könyvemben írtam bővebben: *Die Ungarn. Eine tausendjährige Geschichte*. München, 2001, Goldmann, 474–514. p. (magyarul: *Magyarok. Kudarok győztesei*. Budapest, 2001, Helikon, 438–454. p.); *Der Ungarnaufstand 1956. Eine Revolution und ihre Folgen*. München, 2006, C. Bertelsmann (magyarul: *Forradalomról tabuk nélkül*. Budapest, 2006, Napvilág).

évtizedben a reálbérek nem kevesebb mint 47 százalékkal nőttek. Az átlagpolgárnak nagy megkönnyebbülést jelentettek még a jelentéktelen engedmények is – párttagkönyv nélkül is lehetőség nyílik hivatali előmenetelre, nagyvonalúbb döntések születnek a kulturális életben –, és az emberek hétköznapi élete is könnyebb lett. A valamivel nagyobb jólét és valamivel több szabadság iránti igények teljesülése olyan konszolidációs folyamatot indított el, amelyet 1956 előtt senki nem mert volna remélni. A rendszer elfogadásához és növekvő népszerűségéhez az is nagyban hozzájárult, hogy a keleti tömb más polgáraival ellentétben a magyaroknak egyre több lehetőségük volt Nyugatra utazni, ami pszichológiailag hihetetlenül fontos engedmény volt.

A hetvenes-nyolcvanas évekre megteremtődött Magyarországon a sikeres kispolgár típusa, akit Lengyel László politológus „homo kádáricus”-nak nevezett, megkülönböztetve őt a „homo sovieticus”-tól. Lengyel kimutatta, hogy ez a típus egyszerre volt jelen a szocialista termelésben és a „második” gazdaságban, és hogy elég nagy hasznót húzott mellékjövedelmeiből, mind városon, mind falun. Az „érett kádárizmus” virágkorában ezzel a jelszóval választották szét a köz- és a magánszférát: „Mi idefönn politizálunk – ti odalenn élhettek, ahogy tetszik.” Ez a hallgatóságos *modus vivendi*, melynek gyakorlása közben mind az állampárt, mind az állampolgár tudta, meddig mehet el, a kommunizmus sajátos magyar változatát tette lehetővé.

A nyolcvanas évek legfontosabb gazdasági, pszichológiai és politikai vívmánya a legfeljebb 30 alkalmazottal dolgozó kisvállalatok alapítását jóváhagyó rendelet volt, ezt követte az üzemekben alakuló gazdasági munkaközösségek engedélyezése. A GMK-k az iparban dolgozók mintegy 10 százalékát foglalkoztatták, ezekben az egységekben munkaidő után mindenki a saját zsebére dolgozhatott. 1985-re a nemzeti összjövedelemnek mintegy 17-19 szá-

zalékát termelték meg a „második gazdaságban” – például a mezőgazdaságra jellemző háztájikban.

A társadalomban bekövetkezett változások szenvedélyes vitákat váltottak ki a „gazdagokról” és a „szegényekről”. Egy irodalmi lap ekképp írta le a magyar „gazdasági csoda” titkát: „Főállásunk munkaidejében kíméljük az erőnket, hogy a második műszakban – a mellékállásban – megkereshessük azt a pénzt, amiből a harmadik műszakban felépíthetjük a lakásunkat.” Egy szociológus ezt így fogalmazta meg: „A fizetésből nem lehet megélni, a mellékjövedelemből viszont még meg is lehet gazdagodni.” És magyar szokás szerint a visszás helyzetre villámgyorsan megszületett a vicc is: „Mi a szocializmus? A kapitalizmusból a kapitalizmusba vezető leghosszabb út.”

Sok nyugati lapban felbukkantak a klisék a „kommunista csodatországról” (pl. 1983-ban az *Ungarn. Ein kommunistisches Wunderland* című Spiegel-könyv Futaky István szerkesztésében), de ez a kép nem felelt meg a valóságnak, mert a kedvező fordulatok is lényegében a kommunista rendszeren belül zajlottak le. Kádár uralmának kezdetétől a legvégéig érvényes volt ugyanis három tabu, amit senkinek nem volt szabad megkérdőjeleznie: az egypártrendszer (vagyis a párt diktatúrája), a Szovjetunióhoz való szövetségi hűség (vagyis az idegen hadsereg jelenléte), végül az '56-os felkelés megnevezése (vagyis hogy „ellenforradalom” volt, ami jogossá tette a megtorlást, ideértve a Nagy Imre-pert is). Ha szemügyre vesszük Kádár János hosszú és tekervényes életútját (1912–1989), hogy miként lett a nevével elválaszthatatlanul összefonódó 32 év alatt a nép hóhéréból és börtönőreből „a haza atyja” és „jó király”, akkor így visszatekintve személyiségének hihetetlenül nagy politikai jelentőségét kell kiemelnünk, méghozzá függetlenül attól a – ma már dokumentumokkal bizonyított – gyalázatos szereptől, amelyet a kulisszák mögött, korábbi harcostársainak, Rajk Lászlónak és Nagy Imrének a kivégzésében játszott 1949-ben, illetve

1958-ban. Ez az írógépszerelő, aki élete végéig hivatásos pártfunkcionárius maradt, egészen másként lépett fel a nyilvánosság előtt, mint a többi vezető kommunista politikus. 1964-ben és 1981-ben személyes tapasztalatot is szerezhettem erről Bruno Kreisky – korábban osztrák külügyminiszter, később szövetségi kancellár – közbenjárásának köszönhetően.

A Hazafias Népfront 1964-es budapesti kongresszusán Kádár kötetlen hétköznapi nyelvet használt, újra meg újra hangsúlyozta, hogy szakítottak a sztálini múlttal, és könnyed hangnemben intézett figyelmeztetést a hallgatósághoz; csevegett, ironizált, adomázgatott. Szinte puritánnak mondható életmódjával, szerény magatartásával és humorérzékével sikerült megnyernie a lakosság széles rétegeinek a rendszer iránti jóindulatát. Illyés Gyula mondta nekem 1982 tavaszán egy televíziós beszélgetés során, hogy Kádárnak „tárgyilagosságával, szerénységével és az eredményeivel” sikerült elnyernie a lakosság bizalmát. A keleti tömb vezéreivel ellentétben Kádár nem tűrt maga körül semmiféle személyi kultuszt. A hivatali helyiségekben nem függött kinn a képe, amit az ünnepi felvonulásokon sem vittek rúdra tűzve az emberek. „Olyan diktátor, akinek nincsenek diktátori hajlamai”, mondta róla találóan egy magyar politológus.

Utánozhatatlan taktikai érzékkel, alattomosan, cinikusan s ha kellett, brutális módszerekkel állította félre Kádár a 32 év folyamán politikai riválisait, elégitette ki a Kreml közvetlen magyar ügynökeit a vezetésben, hogy aztán villámgyorsan megszabaduljon tőlük; így biztatta és védelmezte a jelentősebb reformereket, hogy utóbb, mint parasztot a sakkbán, beáldozza őket. Politikai sikereivel sikerül lénye sötét oldalát mindvégig elfedni és feledtetni. Kreisky kancellár közbenjárására 1981-ben is találkozhattam Kádárral, ekkor készítettem vele interjút egy Magyarországról szóló ORF-műsor számára. Ekkoriban állt népszerűsége tetőpontján, tehát megengedhette magának, hogy egy

valamikori disszidens magyar újságírónak hosszabb exkluzív interjút adjon. Hasonló eset más kommunista országban nem fordulhatott volna elő.

Az interjú során, különböző politikai kérdések felvetése után végül utaltam arra, hogy milyen kicsi a korkülönbség közte és az ugyancsak Magyarországon tartózkodó Kreisky között. Kádár eltűnődött, láthatóan megérintette ez a gondolat. Még soha nem foglalkoztatta az öregedés, mondta. „Ha dolgozom, nincs időm rá, ha nem dolgozom, kedvem nincs hozzá... Az emberektől azt hallom: »Vigyázzon az egészségére, szükségünk van önre...« Ennyit tudok mondani az öregedésről. Sokat kell dolgozni, s én a munkámmal foglalkozom, nem az idő múlásával.” Az, hogy még az 1985-ös pártkongresszuson, sőt később, 75 évesen is hátrította az öregség kérdését, nyilván hozzájárult távozásának különös körülményeihez. Az idős és egyre betegesebb Kádárra is érvényes hát, amit Paul Valéry írt egyszer: „Minden uralkodó tudja, milyen mulandó az uralkodók tekintélye – csak a saját tekintélyéről nem tudja.”

Mik voltak tehát Kádár bukásának s végül a „kádárizmus”, a nevével fémjelzett rendszer békés összeomlásának az okai?

A belpolitikai okot az akut gazdasági válság szolgáltatta, valamint az egyre növekvő mértékű, külföldi adóssághalmaz. Havasi Ferenc, a gazdasági ügyekért felelős központi bizottsági titkár már 1982-ben őszintén bevallotta, hogy a gazdaság a „klinikai halál állapotában” van, s ekkor a fizetéseképtelenséget csak IMF-hitellel tudták elkerülni. Bár gazdasági szakértők óva intették Kádárt, aki erőszakkal kívánta fejleszteni a termelést és a béreket ebben a nyersanyagokban nem bővelkedő, kis országban, 1984 és 1987 között hallatlanul gyorsan, 8,8 milliárd dollárról 17,7 milliárd dollárra nőtt a nettó konvertibilis adósságállomány. A válság egyre inkább megingatta a lakosságnak az állampártba vetett bizalmát, ami addig alapvető biztosítéka volt a rendszer fenn-

tartásának. A fogyasztás növelését célzó politika és az, hogy szabadon lehetett Nyugatra utazni, olyan elvárásokat gerjesztett, amelyeket az uralmon lévők nem tudtak többé kielégíteni.

Az emberek az életszínvonalat mindinkább a nyugatival hasonlították össze, és nem az '56-os forradalom előttivel. 1978 és 1988 között 17 százalékkal csökkentek a reálbérek, és ez széles néprétegekben keltett rossz hangulatot, amit csak fokozott az egyrészt az újjgazdagok, másrészt a kiskeresetűek és nyugdíjasok között érzékelt, egyre távoluló szakadék. A helyzet árnyoldalához tartozott az alkoholizmus (Magyarország a világelső között volt az egy főre eső rövidital-fogyasztásban), a világon itt volt százalékosan a legmagasabb az öngyilkosságok száma, terjedt a bűnözés és a drogfogyasztás, és egyre csökkent a születéskor várható élettartam. Mindennek tudatában érthető, hogy fokozatosan, majd egyre viharosabb gyorsasággal bomlott fel az a konszenzus, amely a Kádárhoz hű vezetői csoport és a közemberek, az állampárt és a nép között kötött, de hozzájárult ehhez a nemzedékváltás is (a magyarok 40 százaléka 30 évesnél fiatalabb volt).

Kádár, aki ekkoriban már sokszor elszámította magát, tétovázott, és gyakran döntésképtelen volt, de aki ugyanakkor mégis kikezdehetetlennek és pótolhatatlannak tartotta saját személyét, most egyszerre veszítette el a nép bizalmát és a Kreml támogatását. A (szám szerint kicsi) demokratikus ellenzék hetvenes évek végétől szamizdatként nyomtatott és terjesztett lapja, a *Beszélő* már 1987-ben kimondta a keserű igazságot: „Ahogy korábban a konszolidációs korszak sikereit, most a korszakvég kudarcait azonosítja az ország Kádár Jánossal. A pártfőtitkár népszerűsége gyorsabban devalválódik, mint a forint. Egyetlen dolog van, amiben ma munkástól pártkádérig mindenki egyetért: Kádárnak mennie kell!” A budapestiek most is viccel reagáltak a rohamosan romló gazdasági helyzetre: „Miért nem vonul vissza

Kádár a politikától? – Ezt én sem értem. – Pedig nagyon egyszerű. Azt várja, hogy olyan állapotban adhassa át az országot, mint amilyenben (1956 novemberében) átvette.”

Döntő jelentőségű volt Mihail Gorbacsov hatalomra lépése is, aki már 1985 őszén azt tanácsolta a nála húsz évvel idősebb Kádárnak, hogy keressen „méltó utódot” magának. Minthogy immár a magyar lakosság is tisztában volt a Kremlben lezajlott látványos változásokkal, Kádár nem volt többé a stabilitás garanciája, inkább a fejlődés kerékkötője. Tekintélyvesztése, amit döbbenetes hatású tévészereplései tettek teljessé a nyilvánosság előtt, puccsra bátorította fel párton belüli ellenzékét – ők Kádár és legközelebbi munkatársai ellen intézett támadásukkal vélték megoldani a helyzetet. Moszkva közvetlen utasítására következett be az őrsgváltás, az 1988 májusában tartott rendkívüli pártkongresszuson. A magyarul folyékonyan beszélő Vlagyimir Krjucskov KGB-főnököt – aki az '56-os forradalom idején titkár volt a szovjet követésén – küldték két nappal a sorsdöntő pártrendezvény előtt Budapestre, hogy elérje jó ismerősénél, Kádárnál: saját hírneve érdekében még időben mondjon le első titkári tisztéről.²

Ekkor jött el az ideje Grósz Károlynak (1930–1996), akit mint hivatásos pártkatonát Kádár 1987-ben miniszterelnökké nevezett ki. Grósz ügyesen mozgósította a pártapparátust, s így a pártkongresszus igazi politikai földcsuszamlást hozott: Kádár megmaradt ugyan tiszteletbeli főtitkárnak, ám közvetlen környezetének tagjait kiséprűzték a vezetésből. A Központi Bizottság harmadát leváltották, és szinte teljesen megújították a Politikai Bizottságot is. A reformerek – köztük Pozsgay Imre és

² Krjucskov (1924–2007) még sok évvel később is úgy nyilatkozott egy beszélgetésünkön, melyet 2005. szeptember 26-án folytattunk Moszkvában Nagy Imre és Kádár János szerepéről, hogy ez utóbbi „elvhű kommunista volt, és mindig lojális Moszkvához”.

Németh Miklós – feltűnése akkor még csak halványan jelezte, hogy hamarosan megindul a harc a legfőbb vezetői posztért, végül pedig Kádár örököseinek a politikai palettán való megmaradásáért. Úgy tűnt akkor, hogy Grósz a még több mint 830 ezer tagot számláló állampárt főtitkáráként és rendkívül aktív miniszterelnökként hihetetlen hatalmat tart a kezében. Jómagam első ízben alig négy héttel első titkárrá való megválasztása után folytattam háromórás kötetlen beszélgetést az új „erős emberrel” – a korábban alig ismert párttitkárral –, s ennek során pályafutásáról és legfontosabb politikai terveiről kérdeztem.³

Június 16-án, egy nappal azelőtt, hogy leültünk volna beszélgetni fényűző miniszterelnöki irodájában, a belvárosban szemtanúja lehettem, ahogy a rendőri egységek felemelt gumibottal kergetik szét azt a mintegy 400 békés tüntetőt, akik Nagy Imre kivégzésének 30. évfordulójára szerveztek a demokratikus ellenzék nevében engedély nélküli demonstrációt. Ez a jelenet meglepő, de jelentőségteljes nyitányként szolgált a Kádár utódjával készítendő interjúmhoz. Amikor elmondtam neki, mit láttam, a kezdetben nyájas Grósz rendkívül éles hangnemben válaszolt, és keményen visszautasította a rendőrséget ért kritikát. Egyenes kérdésemre, hogy elképzelhetőnek tartja-e Nagy Imre rehabilitálását vagy 1956 gyökeres átértékelését, gondolkodás nélkül rávágta: „Nem! Nem kívánjuk rehabilitálni Nagy Imrét! Ami pedig '56-ot illeti, ha elismernénk forradalomnak, akkor mi volnánk az ellenforradalmárok. Szó sincs róla, ilyesmi fel sem merülhet.”

Grósz, mint mindig, most is hangsúlyozta nyitottságát, de ki jelentette, azt nem tűri, hogy kicsússzanak az események az el-

³ Lásd Paul Lendvai: *Das eigenwillige Ungarn. Innenansichten eines Grenzgängers*, 2. jav. kiad., Zürich/Osnabrück, 1988, Edition Intofiom (magyarul: Paul Lendvai: *Magyarországról kívülről, avagy a túlélés művészete*. Budapest, 1990, Láng).

lenőrzésük alól. Az önmaga fényezéséhez kitűnően értő, rendkívüli energiákat sugárzó Grósz, akin látszott, hogy nem ejtették a feje lágyára, ritkán maradt adós az egyenes válasszal. Most sem hagyott kétséget afelől, hogy bár a párt a vezetése alatt hajlandó bizonyos engedményekre, azokkal csak megszilárdítani kívánja az egypártrendszert, aláásni vagy felbomlasztani semmiképp.

Grósz Károly minden hájjal megkent intrikus volt, de nem volt koncepciózus, erős vezetői egyéniség. Következő két találkozásunkon (1988 késő őszén és 1989 májusában) már úgy tűnt, hogy nem ő hajtja előre az eseményeket, hanem azok hajszolják őt. A szétesőben lévő állampárt szorongatott vezére kertelés nélkül elismerte, hogy alábecsült három fontos tényezőt: az utóbbi tíz évben felhalmozódott problémák tömegét, a gazdasági válság erősödését és a „szubjektív” oldalt, vagyis hogy „hiányzik a legszűkebb vezetői körből az emberi és politikai egység”.

Grósz alig egy év alatt eljátszotta tekintélyét és hatalmát, s ehhez nagyban hozzájárult először is az, hogy 1988 novemberétől Németh Miklós, egy fiatal gazdasági szakértő vezette a kormányt, amelynek mindjobban sikerült megszabadulnia a pártellenőrzés béklyójától, másodsor, hogy új politikai csoportosulások alakultak, harmadszor pedig, hogy a környező országokban is szétesőben volt „a létező szocializmus”. Az első titkár fogcsikorgatva volt kénytelen tudomásul venni, hogy a párton belül túlsúlyba jutottak a reformerek, hogy újabb pártok alakulhatnak legálisan, hogy nyilvánosságot kapnak különböző ellenzéki csoportok, s hogy rendkívüli pártkongresszus megrendezésére kerül sor – mert ezek voltak a békés rendszerváltáshoz vezető út állomásai. Grósz egyébként eleinte mély benyomást tett rám is, és más külföldi megfigyelőkre is, mint egy sikeres és a médiát ügyesen kihasználó politikus. Sokéves tudósítói pályafutásom egyik súlyosabb tévedése volt, hogy túlértékeltem jelentőségét.

Azt, hogy a kommunista párt diktatúra idején tabunak számító nemzeti kérdés ezentúl központi szerepet kap az ország politikájában, jelezte az a hatalmas demonstráció, amely 80-100 ezer ember részvételével zajlott 1988. június 27-én a Hősök terén. Bár ellenzéki csoportok szervezték, a hatóságok is engedélyt adtak rá. A tüntetés a romániai Ceaușescu-rendszer tervezett falurombolása ellen irányult, a falvak lerombolása ugyanis az ottani nagyszámú magyar kisebbség megmaradását is veszélyeztette volna. Ekkorra már vagy 30 ezer ember menekült Erdélyből Magyarországra. Visszatekintve Grósz viszonylag rövid életű uralmára, bukásához talán az adta meg az első lökést, hogy mint párt- és kormányfő még e feszültségekkel terhes időszakban – augusztus végén – is hajlandó volt elfogadni Nicolae Ceaușescu meghívását Aradra, s ott meglehetősen gyászosan szerepelt. A hazai közönség előtt is lejáratta magát, amikor egy tévészereplésben előbb „gazdasági szükségállapottal” riogatta a nézőket, majd visszavonta fenyegetését, de demagóg módon kitartott a „fehérterror” veszélyének felidézése mellett. Pályája szinte ugyanolyan gyorsan ért véget, mint ahogy felívelt: a média közreműködésével ragyogóvá fényezett indulása után Grósz Károlyról hamarosan kiderült, hogy átmeneti figura csupán, akit egykettőre félretoltak, s már évekkel a halála előtt tökéletesen elfelejtettek.

A párt széthullásában s a „késői kádárizmusból” a puha rendszerváltásba való átmenet döntő szakaszában, vagyis 1987 és 1989 között kétségtelenül a Grósznál csak három évvel fiatalabb Pozsgay Imre játszotta a főszerepet. Ez a tehetséges ember hosszú éveket töltött vidéki pártszervezetekben, mire 1975-ben kormányzati szerephez jutott, először mint államtitkár, 1976-tól mint kulturális és oktatási miniszter. Már ebben a minőségében, de később is, miután 1982-ben leváltották, és a demokratikus alibiként szolgáló, de befolyással alig rendelkező Hazafias Népfront titkárává nevezték ki, szoros kapcsolatot ápolt elsősorban a nemzeti érzelmű írókkal és értelmiségiekkel.

Pályafutása 1987 szeptemberében érkezett döntő fordulatahoz: mint a Hazafias Népfront főtitkára, ő mondott üdvözlő beszédet Lakitelken a szinte kivétel nélkül a népiek, illetve a „népi-nemzetiek” táborából összegyűlt 181 értelmiségi előtt. Fellépésével és a Lakitelki Nyilatkozat megjelentetésével – amit ő tett lehetővé a Népfront lapjánál –, továbbá azzal az interjúval, amelyben az összejövetelt mint a párttal folytatott gyümölcsöző párbeszéd átlomását dicsérte, kivívta Kádárnak és körének a nemtetszését. Figyelmeztetésben részesült, amiért nyilvánosságra hozta a Nyilatkozatot, de posztjáról mégsem távolították el. 1988 májusában, a sikeres puccsot követően helyet kapott a Politikai Bizottságban, később pedig a Németh-kormány államminisztere lett.

Ebben az időszakban több hosszú beszélgetést folytattam Pozsgay Imrével, ő volt az első olyan vezető pártember, aki nyugati tudósítók előtt is nyíltan szóba merte hozni a „testvéri országokban”, vagyis Romániában, Csehszlovákiában, a jugoszláviai Vajdaságban és Kárpátalján élő, közel hárommillió magyar sorsát. Nem csinált titkot abból a meggyőződéséből, hogy az állampártnak a múlt és a jelen fontos kérdéseiben egyezsége kell jutnia a közvéleménnyel. Már az első fejezetben is említett bátor fellépése az '56-os forradalom mint népfelkelés elismertetése, valamint Nagy Imre és társai rehabilitálása mellett nem csak bel- és külföldön szerzett számára tekintélyt. Németh Miklóssal, az immár függetlenként működő miniszterelnökkel és Horn Gyulával, az új külügyminiszterrel együtt Pozsgay is részese volt annak a határozatnak, amelynek értelmében a magyarok felszámolták a 243 kilométeres vasfüggönyt, és az 1989. szeptember 11-i világtörténelmi jelentőségű határnyitással lehetővé tették több tízezer keletnémet állampolgár Nyugatra távozását.

Az állampárt fokozatos szétesésének ebben a korszakában Pozsgay több vasat is tartott a tűzben. Annak ellenére, hogy egyre szorosabbra fűzte kapcsolatait a Magyar Demokrata Fórumban gyü-

lekező „népi” értelmiségekkel, belül, az állampárt központjában is igyekezett megragadni a hatalmat, kívülről pedig az úgynevezett reformkörök alapításával tört vezető szerepre. Ezen kívül a Demokratikus Magyarországért Mozgalom védnöke és elnöke is volt. Sokan merésznek tartották azt a rádióinterjút, amelyet Grósz pártvezér távollétében adott 1989. január 28-án a davosi világgazdasági fórumon, s amelyben cáfolta az 1956-ot „ellenforradalomnak” kikiáltó hazugságot – az egész rendszer ideológiai alapját –, és kiállt a „népfelkelés” definíció mellett, amivel tudatosan maga ellen ingerelte a párt vezetőinek többségét. Ez a tábor akkoriban olyan kivárássra játszó, ortodox főfunkcionáriusokból állt, akik a „kádártalanított kádárizmusban” hittek, és csak a rendszeren belül lettek volna hajlandók eltérni bizonyos reformokat.

A végül is meghatározó csoportosulást azok az úgynevezett reformközgazdászok, valamint a „szocialista pluralizmusnak” (később: „demokratikus szocializmus”) azon régi hívei alkották, akik nem riadtak vissza a rendszer intézményi határainak átlépésétől. A Központi Bizottság 1989-ben, vagyis a fordulat évében tartott üléseinek csak 1993-ban nyilvánosságra hozott, betűhív jegyzőkönyvei (1950 nyomtatott oldal két kötetben!) érzékletes képet nyújtanak az eleinte csak utalásszerűen, majd egyre nyíltabban zajló pengeváltásokról.

A forrásokat bővítik azok a jegyzőkönyvek és interjúk, amelyeket a korszak egyik legjobb ismerője, Ripp Zoltán baloldali politológus és a Magyarországon született amerikai történész: Rudolf L. Tőkés idéz,⁴ de jómagam is számtalan benyomást szereztem erről az izgalmas átmeneti időszakról, meghatározó sze-

⁴ Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987-1990*. Budapest, 2006, Napvilág; Rudolf L. Tőkés: *Hungary's Negotiated Revolution*. Cambridge University Press, 1996, (magyarul: Tőkés L. Rudolf: *A kialakult forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás, 1957-1990*. Budapest, 1998, Kossuth).

mélyiségeivel való találkozásaim során (Aczél György, Pozsgay Imre, Eörsi István, Vásárhelyi Miklós, Rényi Péter, Fekete Sándor, Nyers Rezső stb). Minthogy ezek a beszélgetések akkor is, és természetesen a következő két évtizedben is magyarul folytak, és nem volt jelen sem tolmács, aki esetleg megszűrte volna őket, sem pedig „beépített személy”, közvetlen benyomást kaphattam beszélgetőtársaim kifejezőmódjáról és reakcióiról.

Akárcsak korábban Lengyelországban, a magyarországi változások folyamán is bekövetkezett a pillanat, amelyben megalkult az ellenzék és az állampárt tárgyalásait koordináló kerekasztal. A két ország között azonban a látszólagos hasonlóság ellenére óriási különbségek is voltak. A magyar katolikus egyház nem volt olyan jelentős tényező, hogy magabiztosan vállalhatta volna a közvetítő szerepet a párt és az értelmiségi tanácsadókkal megtámogatott, erős és független szakszervezeti vezetőség között. Éppen ezért Magyarországon elsősorban a kommunista hatalmi elit körein belül zajlott le a nyitásért folytatott harc. A helyzet bizarrságát jelzi például az a tény is, hogy a KB tagjai februárban még a lehető legkomolyabban vitáztak arról, ne adjanak-e megbízást új pártjelvény tervezésére (az indítványt csak negyedrészüik támogatta...), először erről szavaztak, s csak ezután hozták meg azt a történelmi mérőöldkönek számító határozatot, hogy elvi engedélyt adnak új pártok alakítására. A személyes pozícióharcok során természetesen nem elvekről volt szó, hanem a hatalomról meg anyagi előnyökről. Miután ugyanis Gorbacsov 1989 márciusában kereken megmondta Németh Miklós miniszterelnöknek, hogy a Kremlnek nincs kifogása sem a Magyarországon bevezetendő többpártrendszer, sem pedig a magántulajdon engedélyezése ellen, az állampárton belül megkezdődött a kíméletlen harc, amely a szolidaritás minimumát sem mutatta.

Az ellenzék pozíciójának folyamatos erősödése köszönhető volt egyrészt az állampárt egyre nyilvánvalóbb szétesésének,

másrészt az egész szocialista táborban zajló, alapvető átalakulásnak – a lengyelországi kerekasztal sikereitől és az ellenzék győzelmétől kezdve egészen a diktatúrák összeomlásáig: ez történt az NDK-ban, Csehszlovákiában, Bulgáriában és Romániában. A szovjet gyarmatbirodalom többi országától eltérően – ahol erőszakos cselekményekre és tömegmegmozdulásokra került sor – Magyarországon mind az ellenzék, mind az államhatalom önkorlátozásról és tárgyalókészségről tett tanúbizonyságot.

Minthogy sokan nagyon is jól emlékeztek az '56-os tragédiára s arra, hogy akkor szovjet tankok tiporták el a forradalom minden reményét, Magyarországon nem kérdőjelezték meg az állampárt hatalmi monopóliumát. Mindkét oldalon ragaszkodtak a reformok fokozatos bevezetéséhez, majd pedig a szabályozottan történő hatalomváltáshoz. A parlamenti demokráciához vezető, zökkenőmentes átmenet mai bírálói – a szélsőjobbtól a baloldallig – megfelelkeznek arról a tényről, hogy akkoriban közel 1000 tankkal, 1500 páncélozott járművel, 622 tüzérségi egységgel és 196 rakétatöltettel rendelkező, 70 ezres létszámú szovjet katonaság állomásozott „ideiglenesen” (valójában a Varsói Szerződés 1991-es felbomlásáig) Magyarországon, és hogy a párt a titkosrendőrség belső szervein kívül az úgynevezett munkásőrség fegyveres alakulatait is mozgósíthatta.

Gomba módra szaporodtak az új politikai pártok: 1988 végén 21 volt a számuk, 1989 végén már 60 különféle csoportosulást tartottak nyilván. Az egyértelműen legerősebb és országszerte a legjobban szervezett párt a Magyar Demokrata Fórum volt. A népi-nemzeti érzelmű értelmiségiek köréhez tartozó alapító atyákat – köztük a szellemi vezérnek számító, korábban időszakos megjelenési tilalommal sújtott Csoóri Sándor költőt és Csurka István drámaíró – elfogadható tárgyalófeleknek, sőt később szoros partnereknek tekintette Pozsgay és idővel több más mérvadó

kommunista funkcionárius is, pártjukat pedig épp ezért anyagiilag is támogatták, megkülönböztetve egyéb ellenzéki csoportosulásoktól.

Ellentétben a visszafogottan tárgyaló nemzeti-konzervatívokkal, a demokratikus ellenzék szóvivői bátran és nyíltan kiálltak az emberi jogok védelme, az 1956 utáni megtorlás áldozatainak rehabilitálása és a radikális reformok mellett. Ezek közé a szóvivők közé tartozott a forradalom néhány szereplője is, így a halálra ítélt, majd az életfogytiglani fogság „kegyelmében” részesült Mécs Imre, a sok évre bebörtönzött Vásárhelyi Miklós, a később két ciklusra is államelnöknek választott Göncz Árpád és Eörsi István író. Korábban már említett – 1981-től kezdetleges kivitelezésben és kis példányszámban megjelenő – folyóiratuknak, a *Beszélő*nek, azonkívül a csehszlovák és a lengyel ellenzéket támogató, aláírásgyűjtő akcióiknak a híre a szellemi és kormányzati elit szélesebb köreihez is eljutott – főleg a Münchenben működő, magyar nyelvű rádióadó, a Szabad Európa Rádió (SZER) révén –, és lassanként sikerült is mozgósítaniuk e köröket. A mozgósítás érvényes volt a „népi-nemzeti” csoportokra is olyan ügyekkel kapcsolatban, mint a – főként ökológiai okokból elutasított – bős–nagymarosi vízi erőmű, amelyet a Duna közös magyar–csehszlovák szakaszára terveztek, de még nagyobb tömeget vitt az utcára a román diktátor nemzetiségellenes tervei nyomán kelt felháborodás: egységes volt a tiltakozás a kilátásba helyezett erdélyi falurombolások ellen. Az ilyen megmozdulások felidézésénél újra meg újra rá kell mutatni, milyen fontos szerepet játszottak a kommunista rezsimek megrendítésében a nemzetközi rövidhullámú adók.

Az 1988-ban alapított Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) – élén Kis János programadó filozófussal – a megváltozott körülményekhez igazodva folytatta a demokratikus ellenzék működését. Az SZDSZ és a Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz)

– akik csak 35 év alattiakat fogadtak be soraikba – együtt képviselték a kommunistákkal legélesebben szembeszegülő ellenzékét. A rendszerváltás után alapított szervezetek és csoportosulások közül csak két, a háború előtti korszakban gyökerező, most újjáélesztett párt bizonyult életképesnek: a Független Kisgazdapárt és a Kereszténydemokrata Néppárt. Az újjászervezett Szociáldemokrata Párt néhány hónap múlva komoly belső eltérései miatt eltűnt a süllyesztőben.

Az állampárt elbizonytalanodott vezetősége szerette volna késleltetni és ellenőrzése alatt tartani a szabad választások felé tartó, immár megállíthatatlan folyamatot, ugyanakkor egymás ellen akarta kijátszani az ellenzék még gyenge és tapasztalatlan pártjait. Bár sok politikai és személyes ellentét merült fel az új pártokon és alternatív csoportosulásokon belül is, 1989 március 23-án mégis megalakult az Ellenzéki Kerekasztal, hogy tárgyalásokat folytasson a rendszerváltás részleteiről az állampárttal, a Magyar Szocialista Munkáspárttal. Az ellenzék azonban csak átmenetileg, egy-egy konkrét cél érdekében egyesítette erőit. A magyar ellenzék nem fogta össze a lengyel Szolidaritáshoz hasonló csúcs-szervezet.

Hosszas előzetes megbeszélések után végül június 13-án, a Parlamentben ült össze ünnepélyes keretek között a Nemzeti Kerekasztal, hogy megkezdje a hivatalos tárgyalásokat. Előzőleg tettek még annyi engedményt az ellenzékiek az állampártnak, hogy a politikai kozmetikázás jegyében, „harmadik oldalként” elfogadták egyes, a korábbi rezsimhez hű szervezetek és intézmények (szakszervezetek, Népfront stb) jelenlétét – ezek korábban mintegy legitimálták az egypártrendszert –, vétőjoguk azonban a jelenlegi tárgyalásokon már nem volt.

A tárgyalások 238 ülésén 15 bizottságban, illetve munkacsoportban 1302 küldött és tanácsadó vett részt. Az alapszerződést 1989 szeptember 18-án szándékoztak ünnepélyesen aláírni,

a tévé kamerái előtt, az Országházban. A küldöttek megegyeztek bizonyos alkotmánymódosításokban, egy széles hatáskörrel bíró alkotmánybíróság felállításában, valamint a büntetőtörvények változtatásaiban, azonkívül szabályozták a pártok működését és a képviselőválasztás rendjét. A közvéleményben bombaként robbant a hír, hogy a radikális pártok, vagyis az SZDSZ és a Fidesz, valamint a LIGA Szakszervezetek vétót ugyan nem emelnek, de nem hajlandók aláírni a dokumentumot. Szóvivőik bejelentették, hogy a két párt népszavazást óhajt kiírni a még nyitott kérdések eldöntésére: tiltsák-e meg a munkahelyeken a pártok tevékenységét?; oszlassák-e fel a munkásőrség fegyveres testületeit?; számoltassák-e el az állampártot a vagyonával?; tartsák-e az elnökválasztást később, az országgyűlési választások után?

A reformkommunisták az első három kérdésben ugyan nem voltak egységes véleményen, különösen ami az üzemi pártszervezeteket illeti, de politikai hatalmuk kérdése végül is azon múlt, hogy ki lesz a nép által közvetlenül választott államfő, és hogy mekkora szerepet kap. Pozsgay Imre volt az állampárt minden kétségen felül álló jelöltje, tekintélye és ismertsége nagy valószínűséggel biztosította volna számára a győzelmet. Ebben az esetben ő – és pártja – lényegi döntésekkel befolyásolhatta volna a márciusra kiírt, első szabad választásokat.

Ekkor nyílt szakadás következett be az addig kifelé egységes, de valójában mélyen megosztott ellenzéken belül. Bár az állampárton jól látszottak a felbomlás jelei, az ellenzék pártjait mégis a hatalmon lévőkhez fűződő viszony fordította szembe egymással. Okkal kaptak lábra olyan híresztelések, hogy Pozsgay és az MDF-vezetőség, pontosabban Antall József, az új pártelnök, titokban már felosztotta egymás között a hatalmat. Az SZDSZ és a Fidesz hamarosan benyújtotta a választási bizottságnak a 100 ezernél is több aláírást tartalmazó ívet, és így kikényszerítette november végére a népszavazást.

A kampány kezdeti időszakára, 1989 október 7-re esett a Magyar Szocialista Munkáspárt tulajdonképpeni temetése, egyúttal megalapították utódját, a Magyar Szocialista Pártot (MSZP). Az újonnan választott elnökség magját négyen alkották: Nyers Rezső, Pozsgay Imre, Németh Miklós és Horn Gyula. Nyers volt az elnök, Németh maradt miniszterelnök, és Pozsgay lett a párt államelnökjelöltje. (Grósz Károly elutasította az új alapítású pártot.) A reformkommunistáknak, akik a régi pártszervezet felosztatását elindították, hamarosan csalódniuk kellett reményeikben. A felosztatott pártnak októberben még 725 ezer tagdíjfizetője volt, a kongresszus után azonban túlnyomó többségük – 95 százalékuk! – nem volt hajlandó átjelentkezni az új szocialista pártba.

Pozsgay, hívei nagy csalódására, elszalasztotta a kedvező időpontot, hogy szakítson pártjával. Kimerültnek látszott, és bizonytalannak. Talán mert megérezte, hogy szerepe hamarosan véget ér. Tőkés professzor ezt a következőképpen értelmezi *A kialakult forradalom* című könyvében: ha Pozsgay a pártkongresszuson szétszakította volna a pártot, és híveivel együtt kivonult volna az ülésről, akkor fölényesen megnyerte volna a népszavazást.

Az úgynevezett „négyigenes” népszavazáson a megkérdezettek 95 százaléka értett egyet az első három kérdésben (az üzemi pártszervezetek betiltása, a munkásőrség felosztatása, a pártvagyonnal való elszámolás). A negyedik kérdésben, az elnökválasztás időpontját illetően (az országgyűlési választások előtt vagy után legyen-e) végül csak hajszálnyival (50,07 százaléknyi, vagyis a szükségesnél 6101-gyel) kapott több szavazatot az SZDSZ és a Fidesz indítványa. (Az más kérdés, hogy mire a népszavazásra sort kerítettek, a munkásőrséget már felszámolták, a munkahelyeken pedig beszüntették a pártszervezeteket.) A külföldi megfigyelők különösen kiábrándítónak találták, hogy a jogosult magyar polgároknak csak 58 százaléka járult az urnákhoz. A népszavazás azonban így is érvényes volt, és kétségtelenül je-

lentős csapást mért a szocialistákra, akik négy „nem” bejelölésére buzdították a választókat. Vereség volt ez az eredmény a háttérbe szorított és a kommunistákkal való összejátszással gyanúsított MDF számára is, tekintve, hogy a Fórum szóvivői a népszavazás bojkottjára szólítottak fel.

A legfőbb vesztesnek azonban Pozsgay Imre tekinthető, akinek a népszavazás másnapján tartott sajtótájékoztatón le kellett számolnia azzal a reményével, hogy Magyarország első, a nép által közvetlenül választott államfője lehet. A márciusi választásokon pedig egy soproni körzetben szenvedett megsemmisítő vereséget, ami után végleg búcsút mondhatott a politika színpadának. 1990 őszén kilépett a pártból, majd sikertelenül próbált önálló politikai csoportosulást szervezni, s így a későbbi évek folyamán lassan elfelejtődött a rendszerváltás korszakának ez az egyik legnépszerűbb, érdemekben mindenképpen gazdag politikusa.

Harmadik fejezet

Antall József – egy politikai őstehetség

1989 őszén új csillag tűnt fel a magyar politika egén: október 21-én a Magyar Demokrata Fórum országos küldöttsége 97 százalékos szavazataránnyal pártelnökké választotta Antall Józsefet, egy, a nyilvánosság számára mindaddig tökéletesen ismeretlen múzeumigazgatót, s így egyszersmind ő lett annak a pártnak a miniszterelnök-jelöltje, amelybe alig egy évvel azelőtt lépett be. S ekkor kisebbfajta csoda történt. Az 58 éves orvostörténész, akinek a nevét addig jó, ha minden harmadik magyar ember ismerte, 1990 tavaszán fölényesen megnyerte a választásokat, s mint nemzetközileg elismert politikus, egy abszolút többséget élvező, koalíciós kormány élén vezérelte az átmenetet a demokrácia, a piacgazdaság és a nemzeti függetlenség új korszakába – 1993 decemberében bekövetkezett, korai haláláig.

De ki is volt Antall? Hogyan érte el ezt a csodával határos politikai teljesítményt? Milyennek értékeljük kormányzati időszakát a mából visszatekintve, és mi maradt meg örökségéből?

Későbbi szerepéről még fogalma sem volt, amikor 1989 tavaszán először találkoztam vele Mark Palmer, az igen tevékeny amerikai nagykövet budapesti rezidenciáján, egy fogadáson, melyet a coloradói székhelyű Aspen Intézet konferenciája alkalmából rendeztek. Rövid, de izgalmas beszélgetést folytattunk a magyar politikai életben megfigyelhető erjedésről és arról, hogy azt miként befolyásolhatná a Nyugat. Öltözéke, a rá jellemző módon, feltűnésmentesen elegáns volt. Átnyújtotta nekem névjegykártyáját is, amelyen szép metszésű betűkkel latinul, anglo-

lul és magyarul volt feltüntetve minden címe – ennél előkelőbb névjegy aligha lehetett forgalomban akkoriban Budapesten. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum akkori főigazgatójának, a Nemzetközi Orvostörténeti Társaság alelnökének egész lénye rendkívül disztिंगváltnak hatott. Antall nemcsak nemesi származását tekintve tartozott a felső középosztályhoz, de azt képviselte modorával, öltözkéivel, minden megnyilvánulásával, sőt azzal is, ahogyan ellenfeleiről, elvbarátairól, pártfogoltjairól vagy a közvéleményről beszélt.

Apja a II. világháború alatt menekültügyi biztos volt, és mint ilyen, több tízezer lengyel, zsidó és egyéb menekültön segített. Épp ezért 1944 márciusában, Magyarország német megszállása után a Gestapo néhány hónapra le is tartóztatta. Az idősebb Antall antifasiszta tevékenységéért később magas külföldi kitüntetésekben részesült. 1945 után a Kisgazdapárt képviselőjeként volt a koalíciós kormány minisztere, sőt a kommunista hatalomátvétel után, 1953-ig (névleg) tagja maradt a diktatúra parlamentjének is. Az '56-os forradalom alatt, sőt a bukás után is még egy ideig Antalléknak a Ferenciek terén lévő, tágas belvárosi lakása volt az egyik találkozóhelye az újra aktívan politizáló, kommunistaellenes polgári és kishemesi erőknél.

A fiatal Antallt, aki egyetemi hallgatóként vett részt az 1956-os forradalmi megmozdulásokban, 1957 márciusában letartóztatták. Apja ekkor különböző, magas beosztású funkcionáriusokhoz fűződő kapcsolatai révén elérte, hogy fiát már öt nap múlva kiengedjék. Amikor Antall Józsefet néhány évvel később elbocsátották gimnáziumi állásából, mert gerinces történelemtanárként „kártékony befolyást gyakorol” diákjaira, apja közbenjárására az Orvostörténeti Múzeumban kapottállást. Itt figyelemre méltó gyorsasággal ívelt fel a pályája, amiben az is szerepet játszott, hogy jó barátjának mondhatta Schultheisz Emilt, a múzeum igazgatóját, aki később hosszú éveken át volt egészségügyi miniszter. 50. születésnapján

Antall, a párton kívüli igazgatóhelyettes magas kitüntetést kapott, majd 1984-ben ő lett a főigazgató.

Antall József 16 éves korától kezdve készült a politikusi, később már a miniszterelnöki pályára. Házi könyvtárában az idők folyamán három-négyezer kötetnyi történeti, politikai szakmunkát gyűjtött össze. Olykor külpolitikai kiselőadást rögtönzött barátai, rokonai vagy egyedül a felesége számára. 1974-től kezdve rendszeresen utazhatott Nyugatra, ahol felvette a kapcsolatot disszidált, befolyásossá lett egykori diáktársaival. Folyékonyan beszélt németül, és szakmai kérdésekről franciául is megértette magát. Mint a Magyar Orvostörténeti Társaság elnöke, a hasonló nevű nemzetközi szervezet alelnöke és a szakfolyóirat főszerkesztője, a kisnemesi és polgári elit sok más tagjához hasonlóan Antall József sem volt már a rendszer üldözöttje, sokkal inkább a „kellemes világvégét” (Dalos György) élvező polgár, a megenyhült Kádár-kor haszonélvezője. Barátaival együtt megrogzött antikommunista volt, egyikük sem hitt egy percre sem bármiféle szocialista társadalom megvalósíthatóságában, bár készek voltak elfogadni az adott helyzet realitásait.

Tévhit az, hogy Antall pályája nyílegyenesen ívelt volna a miniszterelnökségig. Nem véletlenül tartózkodott olyan feltűnően a politikától – még a késő kádári rendszer nyilvánvaló felbomlásának időszakában is.¹ Ha elolvassuk 24 ügynöknek – köztük Antall két közeli barátjának – az évek folyamán írt jelentéseit, akkor egy rendkívül óvatos, a rendszerbíráló ellenzékkal

¹ A róla írott besúgói jelentésekhez lásd Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest, 2008, 1956-os Intézet. Az életrajzi adatokat elsősorban Debreczeni József könyvéből merítettem: *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás*. Budapest, 1998, Osiris; továbbá Révész Sándor: *Antall József távolról. 1932–1993*. (Budapest, 1995, Sík) című könyvéből. Lásd még Richter Anna: *Ellenzéki kerekasztal. Portrévázlatok*. Budapest, 1990, Ötlet Kft.

szemben igen bizalmatlan ember képe rajzolódik ki előttünk. A „prágai tavasz” idején még három, azonos szövegű levélben személyesen is tiltakozott Kádárnál, azonkívül a miniszterelnöknél és a belügyminiszternél az ellen a kétségtelen tény ellen, hogy titkosrendőrökkel figyeltetik. Választ ugyan nem kapott, de a kellemetlen megfigyelést beszüntették. Antall később sem írt alá egyetlen ellenzéki tiltakozást sem, és személyesen sem vett részt a rendszerváltást megelőző két év rendezvényein, amelyeken akkor már kockázatmentesen lehetett megjeleni. 1987-ben a népi-nemzeti írók és értelmiségiek már említett, legendás lakitelki találkozója, ahol Pozsgay Imre is ott volt, őt meg sem hívták. Az 1989 tavaszán először megjelent *Magyarország politikai évkönyvében* még a neve sem szerepel.

Antall azokkal a csoportosulásokkal tartott fenn kapcsolatot, amelyek 1988 végén, 1989 elején az úgynevezett „nosztalgiapártokat”, a Kisgazda- és a Kereszténydemokrata Néppártot kívánták újraalapítani, de 1989 februárjában mégis az MDF-be lépett be. Legközelebbi barátai szerint még ebben az időszakban is általában rendkívül óvatosan és bizonytalanul nyilatkozott. Az MDF az év márciusában rendezett országos gyűlésén Antallt, kevéssé sikeres beszéde után, nem választották be a pártelnökségbe, és a Nemzeti Kerekasztal megnyitóján még a második sorban ült.

Az MDF vezető személyiségei nem ülték végig az igen hosszúra nyúló tárgyalásokat. Ám Antall azonnal felismerte ennek a politikai műhelynek a változásokban játszott, mind fontosabb szerepét, és alapos történelmi, külpolitikai tájékozottságának, taktikai tehetségének és feltűnő intelligenciájának köszönhetően, brikiáns hozzászólásaival egyre meghatározóbb alakja lett a tárgyalásoknak. Életrajzírója, Debreczeni József találóan állapítja meg: „A rendszerváltás végbement volna nélküle is, de *másként...* Ha az ellenzék erőit tekintjük, akkor egyértelmű: *nem volt hozzá fogható személyiség.*”

Miközben folytak az átláthatatlan intrikák Pozsgay államelnökké választása körül, majd jelöltsége, a korábban vázolt okok miatt, kútba esett, az MDF küldöttei 97 százalékos szavazataránnyal pártelnökké s így az első szabad választások miniszterelnök-jelöltjévé választották azt az Antallt, akit az elnökség tagjai alig ismertek, és aki azelőtt csak igen laza kapcsolatokat ápolt a népi-nemzeti értelmiséggel.

1989 késő őszen, első nagy politikai győzelme után sikerült elérnem, hogy exkluzív interjút készíthessek vele. Az ötletet a *Politique Internationale*-nak vetettem föl, mert ez a negyedéves francia periodika elsősorban a világpolitika fontos személyiségeivel készített, átfogó interjúkat közöl, így az ő megbízásukból kerestem fel Antallt, aki az első demokratikus választásokon a legesélyesebb volt a miniszterelnöki posztra. A Várban találkoztunk, a Hilton Szállóban, s hogy több órás beszélgetésünket feltűnésmentesen és teljes nyugalomban folytathassuk, visszavontunk a szobámba. Ezen az estén lenyűgözött a legújabb kori történelemben és a nemzetközi folyamatokban való jártassága, valamint rendkívüli intelligenciája.

Antall beszélgetésünk során kiérlelt mondatokban, pontos idézetekkel megtűzdelve tárta elém a maga világképét, főként pedig azt magyarázta el, milyen politikai elemekből – keresztény, nemzeti és liberális csoportosulásokból – állt össze az általa vezetett MDF. A magnóra vett interjút aztán gépbe írták, franciára fordították, a párizsi folyóirat következő száma pedig – erősen rövidített formában – lehozta. Antall személyes levélben mondott köszönetet azért, hogy végre alkalma nyílt egy tekintélyes külföldi orgánumban kifejtienie politikai filozófiáját.

Ebben a beszélgetésünkben Antall, mint ahogy szinte valamennyi, ekkoriban adott interjújában, Wilhelm Röpke német közgazdász (1899–1966) *A harmadik út* című művére és az abban megfogalmazott gondolatokra hívta fel a figyelmet; ezek, mint

mondta, igen jelentős hatást gyakoroltak szellemi-politikai fejlődésére. A magyar államférfi mindig nagy elismeréssel nyilatkozott a szociális piacgazdaságról, Konrad Adenauer kancellárról, valamint Ludwig Erhardról, akit mint a német gazdasági csoda atyját tisztelt. Saját magát így jellemezte: „Nemzeti elkötelezettségű, az egységes Európában hívó, liberális kereszténydemokrata vagyok. Ha ebből bármelyik elemet elhagyjuk, az egész meghatározást hamisítjuk meg.”

Bár már folyt a választási kampány – vagy talán éppen ezért –, az MDF miniszterelnök-jelöltje sűrű programot bonyolított külföldön, személyesen vette fel a kapcsolatot az Amerikai Egyesült Államok elnökével, idősebb George Bush-sal, Jacques Chirac francia elnökkel, Margaret Thatcher miniszterelnökkel, első helyen pedig Helmut Kohl német kancellárral. Többször eljött Bécsbe is, ahol elsősorban az Osztrák Néppárt (ÖVP) elnökével, Alois Mock alkancellár-külügyminiszterrel tárgyalt. Túlzás nélkül állítható, hogy nem volt még egy közép- vagy kelet-európai politikus – leszámítva a különleges pályafutású Václav Havelt –, aki olyan rövid idő alatt annyi elismerést aratott volna Nyugaton, mint Antall. A rendszerváltás e viharos korszakában időt szakított még arra is, hogy részt vegyen az Osztrák Néppárt nemzetközi kongresszusán, amelyet egy dunai hajón rendeztek Csehszlovákiából, Szlovéniából, Horvátországból, az NDK-ból és Romániából érkező kereszténydemokrata, illetve konzervatív vezető személyiségek részvételével. Ebből az alkalomból került sor aztán 1990. január 11-én egy esti vitaműsorra, amelyet a „Club 2” adásában én vezettem. Antall itt is szuverén módon nyilatkozott meg, és sugárzott róla az önbizalom.

Természetesen főként neki volt köszönhető, hogy az MDF mint konzervatív nemzeti-keresztény „nyugodt erő” egyértelműen legyőzte a választásokon fő ellenfelét, az SZDSZ-t. A meglepő eredményben három tényező játszott szerepet:

Pozsgay államfővé jelölésének a kudarcra elsősorban a poszt-kommunista szocialisták ügyének ártott, de közvetve az MDF-nek is. Ám január első hetében nagy hatású bomba robbant a politikában: egy magas beosztású állambiztonsági tiszt, Végvári József őrnagy merészen kiállt a nyilvánosság elé, és közölte, hogy a Belügyminisztérium úgynevezett belső elhárítása továbbra is zavartalanul megfigyeli az ellenzék politikusait, s telefonjaikat is lehallgattatja. A régóta hivatalban lévő belügyminiszter, Horváth István, Pozsgay közeli barátja, és ennek két helyettese kénytelen volt azonnal távozni. Ezt az eseményt Budapesten Dunagate botránynak nevezték, utalva a Watergate-ügyre. A leleplezéssel szinte egy időben azonban sikerült Pozsgaynak leváltania az MTV főszerkesztői posztjáról a híradások és politikai elemző műsorok felelősét, Aczél Endrét – aki egyébként nagy szakmai tekintélynek örvendett –, és kinevezni a helyére egyik nemzeti érzelmű bizalmasát. Debreczeni József így értékeli ennek a sakkhúzásnak a jelentőségét: „E változások nélkül az SZDSZ megnyeri a választásokat.”

Az ebben az időszakban bejegyzett 65 párt közül 12 vehetett részt a választásokon, de az ekkor érvényes 4 százalékos küszöböt az első fordulóban csak 6 párt lépte át. Országosan az MDF vezetett 25 százalékkal, azt követte az SZDSZ 21 százalékkal. A Kisgazdapárt 12, az MSZP 11 százalékos eredményt ért el, a Fidesz 9 százalékon állt, a KDNP alig 6 százalékon. Két hét múlva került sor a 176 egyéni választókerületben a második, döntő fordulóra, ezekben az MDF általában megkapta a másik két jobboldali párt szavazatait is. Végeredményképpen az MDF 164-et (42 százalékot) nyert el a 386 mandátumból, az SZDSZ 94-et (22,4 százalékot), a kisgazdák 44-et (11 százalékot), az MSZP 33-at (9 százalékot), a Fidesz 22-t (5 százalékot) és a kereszténydemokraták 21-et (5 százalékot).

Megjegyzendő azonban, hogy az első valóban szabad választásokon kiábrándítóan alacsony volt a részvételi arány: az első fordulóban a választásra jogosultak 65, a másodikban csak 45,5 százaléka ment el szavazni. A hatalomért folytatott küzdelemben egyébként már korántsem a régebbi ellenzék állt szemben az állampárt újonnan alapított örökösével, az MSZP-vel, sokkal inkább a nemzeti, konzervatív gyökerű, magát „nyugodt erő”-ként jellemző MDF az élesen antikommunista és a radikális modernizáció híveként fellépő SZDSZ-szel. Az Antall ösztönzésére a Kisgazdapárttal és a KDNP-vel alakított, koalíciós kormány majdnem 60 százalékos, kényelmes többséggel rendelkezett a parlamentben. De a kijelölt miniszterelnök még a kormányalakítás előtt titkos tárgyalásokat folytatott az SZDSZ, a legnagyobb ellenzéki párt képviselőivel, a tervezett paktumhoz politikai engedményeket ajánlott fel annak fejében, hogy saját pozícióját megszilárdítsa.

Ha feltesszük, hogy „a politikában, ebben a hatalmi játszmában nincs más játékszabály azon kívül, hogy saját magunkat és az elképzeléseinket érvényre juttassuk” (ezt vallja ugyanis Ronald Hitzler német szociológus), akkor túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Antall József az egyik legtehetségesebb politikusként és legjelentősebb taktikusként fog bevonulni a magyar történelembe. A mindössze három hét alatt, a legnagyobb titokban megkötött paktum volt, Antall életrajzírója szerint, a miniszterelnök „legszuverénebb alkotása”. Mert mi is történt?

A két párt megegyezett abban, hogy erősíteni kell a kormányfő pozícióját. Kizárólag a – német mintára tervezett – „konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal” lehessen elmozdítani, tehát csak akkor, ha ellenfelei a képviselők több mint felének a támogatásával nyújtják be javaslatukat, s – még ebben az esetben is – egy-szersmind megnevezik az új miniszterelnököt. A parlament csak a kormányfőt választhassa meg, a kabinet tagjait azután az ő

javaslatára az államfő nevezze ki. Továbbá lényegesen csökkenteni szándékoztak azoknak a törvényeknek a számát, amelyeknek megszavazásához a képviselők kétharmadának a hozzájárulása szükséges, ezt annak érdekében kívánták ekképp szabályozni, hogy ésszerű mozgástere legyen a mindenkori kormánynak.

Végül ami az államfőt illeti, ellentétben az érvényben lévő törvénnyel, amelyet még a kommunista többségű parlament hozott – hogy ugyanis közvetlenül a nép döntsön a személyéről –, az SZDSZ kívánságára mégis a képviselőkre kívánták bízni az államfő megválasztását. Antall ezen túlmenően arra is késznek mutatkozott, hogy az MDF nevében átengedje ezt a pozíciót az SZDSZ-nek, és elfogadja közös jelöltnek az ellenzék által javasolt Göncz Árpád író és műfordítót.

Antall nem tájékoztatta pártja, az MDF vezetőségét a tárgyalásokról, sőt a paktumhoz sem kérte beleegyezésüket. A kormányfő tehát önhatalmúlag döntött alapvető politikai kérdésekben, és kész tények elé állította pártbeli kollégáit. Olyan volt ez, „ahogy a nemzetközi nagymester használja – vagy ha úgy tetszik, kihasználja – a maga tudását és fölényét a vele egy táblánál ülő derék amatőr sakkozókkal szemben” – állapítja meg Antall életrajzírója. Magától értetődik, hogy a két jövőendő koalíciós partner sem tudott a paktumról.

Az MDF – többségében – népi-nemzeti alapító atyáinak felháborodása nem ismert határt. De az új jövevény hidegvérrel nézett szembe pártja szűkebb vezetőségével, és gyakorlatilag ultimátumot állított elébük: vagy megszavazzák a szabad demokratákkal kötött megállapodást, vagy nincs koalíció, nem működik a parlamenti politika, tehát nincs kormányzás sem. „Nem járt el korrektül, és újra meg újra azzal zsarolt bennünket: »Ha nem tetszik nektek, amit csinálok, akkor lemondok.«” Szó szerint így fogalmazott Bíró Zoltán, az MDF korábbi ügyvezető elnöke, aki nem sokkal ezután új – bár rövid életű – pártot ala-

pított Pozsgay Imrével együtt.² A kormányzó párt későbbi hatalmi harcaiból levont tanulságok egyébként újra meg újra megerősítették a német Ludwig Börne (1786–1837) szarkasztikus megállapítását: „Minden hatalomnak az a titka, hogy tudjuk: a többiek még nálunk is gyávábbak.”

Az MDF–SZDSZ-paktumnak megfelelően az akkor 68 éves Göncz Árpádot 1990 májusában először a parlament elnökévé, ezáltal ideiglenes köztársasági elnökké, majd augusztusban 5 évre államelnökké választották (295 igen és 13 nem szavazat arányában). Antall egyébként már néhány hónap múlva megbánhatta, hogy elfogadtatta pártjával Göncz államelnökké választását, mert az ő szempontjából ez hamarosan súlyos balfogásnak bizonyult. A nála tizenegy évvel idősebb Gönczöt még a koalíciós időkből (1945–1948) ismerte mint a Kiszegpárt elkötelezett polgári politikusát, és nem számolt azzal, hogy ez a megnyerő modorú ember autonóm személyiségként lép majd fel mint államelnök. Antall számítása tehát nem vált be, s a két politikus elidegenedése már két hónap elmúltával ország-világ előtt nyilvánvalóvá vált.

Szinte kezdettől fogva éles ellentét mutatkozott egyrészt a kormány (elsősorban Antall József) nemzetközi tekintélye, másrészt a lakosság gyors hangulatromlása és a miniszterelnök népszerűségvesztése között. A Varsói Szerződés felbomlása, a KGST szétesése, valamint a szovjet csapatok kivonása az országból a teljes szuverenitás és mozgásszabadság új korszakát nyitotta meg a magyar külpolitika számára. Az Antall-kormány három alapvető célt tűzött maga elé: mielőbbi csatlakozást az euroatlanti szer-

² Bíró megjegyzését lásd *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig* (Budapest, 1994, Pelikán) című interjúkötetben. Bíró Zoltán, aki 1971 és 1980 között vezető funkcionárius volt, néhány éve a *Magyar Hírlapban* extrém nacionalista és alig kódolt antiszemita cikkeket írt.

vezetekhez, aktív részvételt az immár szovjet befolyástól mentes, régiós szerveződésekben, védelem- és segítségnyújtást a szomszédos országokban élő magyar kisebbségeknek.

Ez utóbbival kapcsolatban hangzott el 1990. június 3-án, az MDF országos gyűlésén a nemzetközi kérdésekben egyébként óvatos Antall szájából az a híres és külföldön is nagy port kavaró kijelentés, hogy: „...mint ennek a 10 milliós országnak a miniszterelnöke, lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke szeretnék lenni.” A sokat bírált mondat Románia, Szlovákia és Szerbia hivatalos köreiben felháborodást, a magyar kisebbségek képviselőiből felemás érzéseket váltott ki, Magyarország határain belül pedig heves vitákra adott okot. Mindig is kétségtelen volt, és ma is az, hogy az utódállamokban élő magyaroknak politikai támogatásra és kulturális segítségre van szükségük, hogy érvényesíthessék érdekeiket abban a küzdelemben, amelyet országaik szélsőséges nacionalistái ellen folytatnak. Így visszatekintve azonban meg vagyok győződve róla, hogy a Közép- és Kelet-Európában akkoriban zajló általános nyitás légkörében súlyos politikai hibát követett el a magyar miniszterelnök, mert akaratlanul is tápot adott a szomszédos országok sovínisztáinak a magyarellenességhez.

Nem sokkal ezután, októberben, drámai körülmények között megkezdődött az első demokratikus kormány lejtmenete. Az emberek gyors fellendülést és naiv lelkesedésükben csak gazdasági előnyöket vártak a rendszerváltástól és az új kormánytól. Ehhez a megalapozatlan optimizmushoz kétségtelenül Antall is hozzájárult, amennyiben egy héttel a választások után kijelentette, hogy Magyarország 2-5 éven belül tagja lehet az Európai Uniónak, 10 év alatt pedig elérheti az átlagos európai életszínvonalat. Ehhez képest a tömeges elbocsátások és az áremelések miatt rohamosan romlott a közhangulat, és a koalíciós kormány gyorsan veszített népszerűségéből.

Az 1990 októberében tartott, kétfordulós önkormányzati választásokon a koalíció váratlan és nagyarányú vereséget szenvedett. Két hét múlva, a kormány határozott előzetes cáfolata ellenére, meglepetésszerűen bejelentették a 65 százalékos benzináremelést, mire a taxisok és magánfuvarozók sztrájkot hirdettek, és blokádnak alá vették a hidakat. Az egész országban megbénult a forgalom. Minthogy a belügyminiszter nem tudott úrrá lenni a súlyos helyzeten, teljes zűrzavar fenyegetett. Az elmentétek kiéleződéséhez az is hozzájárult, hogy az SZDSZ támogatta a megmozdulást, az államelnök pedig, miközben tárgyalásokat javasolt, és elutasított mindenfajta erőszakos fellépést, mégis egyértelműen elhatárolódott a kormány irányvonalától. Végül is a kormány valamennyire engedett, és csökkentette az áremelés mértékét.

A legkritikusabb időszakban a kormányfő egy súlyos műtétet követő mélyaltatás állapotában volt, és csak az események végkifejténél járulhatott hozzá a helyzet rendezéséhez azzal a tévéinterjújával, amelyet kórházi betegágyán, pizsamában adott.

Az ország csak most szerzett róla tudomást, hogy Antall már hónapok óta súlyos rákbetegséggel küzd. Nem tudni, ő maga mikor szembesült betegségével, amely gyógyíthatatlannak bizonyult, az orvosok mindenesetre túl későn kezdték meg a kezelést. Arra a kérdésre pedig már soha nem kapunk választ, hogy vajon mennyiben befolyásolták a miniszterelnök politikai döntéseit gyakori és egyre hosszabb kórházi kezelése, valamint lábadozásának – főleg 1992-től újra meg újra félbeszakított – szakaszai, egyszóval: ez a lét és nemlét határán egyensúlyozó, az orvosi tanácsokkal sokszor ellentétes életmód.

Annyi bizonyos, hogy Antall József hosszú időn át az ideális miniszterelnököt testesítette meg: diszkrét eleganciával öltözködött, szabályos vonásai, átható pillantása, oldalt elválasztott, őszes haja – mindez megnyerő jelenséggé tette, fellépése maga-

biztosságot sugárzott. A kabinetben belül magától értetődő volt egyéniségének különleges súlya. A politikában még járatlan kormánytagokkal szemben kihasználta azt az előnyét, amelyet a szülői ház és a gondos neveltetés nyújtott számára. A becsvágyó s a szellemi elit öntudatát élvező Antall olyan tehetségeket, tapasztalatokat és tulajdonságokat hozott magával, amelyek mindenben megfelelték a kormányfővel szemben támasztott igényeknek.

Boross Péter, aki évekig volt a belügyminisztere, majd utódja lett a miniszterelnöki székhelyen, a következő szavakkal jellemezte Antallt: „Láttam egy abszolút magabiztos embert, aki olyan természetességgel lett Magyarország miniszterelnöke, hogy abban volt valami csodaszerű... Semmi kétsége nem volt, hogy ő most miniszterelnökként ténykedik, és hogy be tudja tölteni és be is fogja tölteni ezt a szerepkört. Nagyon imponáló volt az ő kezdése, és rendkívüli mértékben hatott a kormánytagokra... Óriási lépéselőnyben volt mindenkivel szemben. Egyik napról a másikra ő itt *valóságos* miniszterelnökként jelent meg, és úgy is működött.”³

Még szigorú bírálója, Lengyel László politikai elemző, közgazdász is elismerte róla: „Alkalmas volt a rendszerváltás miniszterelnökének a szerepére... Ha belépett egy terembe, teljesen hihető volt, hogy ő a magyar miniszterelnök.” Bár Lengyel még hozzáfűzi: „Antall nélkül nem születhetett döntés, csakhogy a döntések előkészítéséhez és végrehajtásához nem állt rendelkezésére szakértői háttér, nem voltak emberei.” A miniszterelnöki hivatalban dolgozó Kajdi József államtitkár, Antall nagy tisztelője és lojális munkatársa, a közvetlen szemtanú megemlíti, hogy főnökének „nagyszabású elképzelései” voltak az oktatás- és külpo-

³ Lásd Debreczeni: *A miniszterelnök*. 115. sk.

litikát illetően. A „gazdasági, pénzügyi és hasonló szakterületek viszont úgyszólván hidegen hagyták”. „Ilyen kérdésekben nem mert dönten, de arra sem tudta elszánni magát, hogy másra bízza őket.”

Feltételezhető, hogy egyetlen kormány sem tudta volna végrehajtani a rendszerváltást úgy, hogy az ne érintse a csak súlyos külföldi eladósodás árán, mesterségesen fenntartott teljes foglalkoztatottságot s a túlzottan magas béreket és fizetéseket. Könnyű ma már szemére vetni Antallnak, miért nem teremtett először is tiszta helyzetet a fizetéseképtelenség határát súroló körülmények között, az örökölt rendszer romjain, s miért nem ígért az embereknek a stabilizálódásig pusztán „vért, verítéket és könnyeket”.

A magyar társadalom egyáltalán nem volt felkészülve rá, hogy súlyos terheket viseljen, méghozzá ilyen váratlanul. Csak néhány példa: a nemzeti össztermék 1988 és 1993 között 20 százalékkal csökkent, csak 1991-ben 12 százalékkal; a reálkeresetek 1990-ben 4 százalékkal, 1991-ben 8 százalékkal estek vissza; az infláció 1991-ben 35, 1992-ben 23 százalékos volt, és csak 1993-ban ment le 20 százalék alá; a fogyasztás 11 százalékkal csökkent; a korábban ismeretlen munkanélküliség időnként elérte a 12 százalékos szintet, ezrével szűntek meg a vállalatok, s velük félmillió munkahely.

Hamarosan szájról szájra járt Budapesten egy vicc: „Antallnak két év alatt sikerült elérnie azt, amit Kádárnak 30 év alatt sem sikerült: megszerettette velünk a szocializmust!”

A közvélemény-kutatások a miniszterelnök népszerűségét 1990-ben még 67 százalékosra, 1991-ben már csak 47 százalékosra, 1992-ben 41, végül 1993-ban mindössze 36 százalékosra teszik, tehát Antall népszerűsége folyamatosan csökkent. A két perióduson át töretlenül kedvelt Göncz Árpádtól eltérően Antall Józsefet, a Nyugaton oly nagyra becsült államférfit hazájában

fensőbbesnek, életidegennek és beképzeltnek tartották. Másrészt – amint azt fiától, Antall Györgytől tudjuk – a miniszterelnök is keserűen panaszolta családi körben, hogy „az embereket ennyire hidegen hagyja az oroszok kivonulása, a függetlenség, a nemzeti szuverenitás visszanyerése, a politikai szabadság, a demokrácia [...] Persze tudta, hogy a közügyek iránti ilyen eszeveszett mértékű közömbösség a Kádár-rendszer évtizedeinek tudható be, hogy ekkor született meg és vált meghatározóvá a saját rövid távú érdekein túl minden iránt közömbös szocialista kispolgár, szóval ezt tudta és értette, de mégis *fájt* neki. A hazája, a népe erkölcsi állapota.”⁴

Elsősorban nem is az Antall-kormány tehetetlensége okozta az átmenet súlyos válságjelenségeit, inkább azok a nehézségek, amelyek együtt jártak a Kádár-rendszerrel örökölt luftballon kipukkadásával. Azt azonban, hogy Antall volt-e a legalkalmasabb válságkezelő, és hogy elég határozott volt-e mint kormányfő, joggal vonhatja kétségbe, aki elolvassa Debreczeni József egyébként rendkívüli rokonszenvvel írt életrajzának egyes részleteit, hát még, aki a kormányának három pénzügyminiszterével készített interjúkat is megismeri.⁵ Ami munkatársai kiválasztását illeti, nem tekintve azt a néhány kormánytagot, aki családi ismeretségéhez vagy baráti köréhez tartozott, Antall fontos miniszteri posztokat osztott ki olyan – részben a két koalíciós partnerhez tartozó – embereknek is, akikről semmi közelebbit nem tudott, és akiknek kormányzati tapasztalatuk sem volt.

Így például Rabár Ferenc pénzügyminiszter elmesélte, hogy Antall nem volt bizalmas viszonyban a minisztereivel, s hogy ő

⁴ Lásd Debreczeni: *A miniszterelnök*. 190. p.

⁵ Lásd Rádai Eszter: *Pénzügyminiszterek reggelire* (Budapest, 2001, Beszélő-Helikon), melyben lásd különösen a Rabár Ferencsel, Kupa Mihállyal és Szabó Ivánnal készített interjút.

maga, a húsbavágó pénzügyek felelőse, talán csak egyszer folytathatott vele hosszabb beszélgetést. Akkoriban csütörtök délből kezdődtek a kormányülések, és péntek hajnali kettőig-háromig tartottak. Antall soha nem olvasta az MDF programját, és gazdasági kérdésekben illetékes kollégáival sem tartott fenn szorosabb kapcsolatot. Rabár a sokkterápia híve volt, vagyis annak a szószólója, hogy teljes mértékben liberalizálják az ár- és bérpolitikát, az importot és az árfolyamokat, ugyanakkor szigorúan ellenőrizték az államháztartási kiadásokat.

A kormányülések hangulatát jól jellemzi, hogy nem volt napi-rend. A miniszterek, akik egyébként korábban egyáltalán nem ismerték egymást, egyszer arról vitatkoztak órák hosszát, ne hívják-e a települések polgármesterét megint „bírónak”, mint valaha régen. Egy napon a Nemzeti Bank alelnöke sürgősen a telefonhoz kérte az ülésteremből Rabárt, és közölte vele, hogy a devizataralékok kimerülőben vannak, javasoljon a kormányülésen azonnali importstopot. Amikor Rabár visszatért a terembe, éppen arról folyt a heves vita, ne vezessék-e be a megyei vezetők megnevezésére újra a régi „főispán” címet (egyébként nem vették be).

Rabár úgy döntött, hogy az új értesülést megtartja magának, nem konzultál róla senkivel. Végül valahogy megoldódott a válság – számolt be Rabár az interjúban. A kabinetben egyébként újra meg újra leszavazták, és a kormány munkáját koordináló politikus intrikái miatt (aki ma egyébként az Orbán-kormány gazdasági minisztere) nem tudta érvényre juttatni költségvetési elképzeléseit. Később mégis Rabár volt az, aki a döntő és végeredményben sikeres tárgyalásokat folytatta a benzinár miatt sztrájkoló taxisokkal, jóllehet már hetekkel azelőtt lemondott posztjáról.

Ezekben a viharos években Antall többször is átalakította kormányát, és összesen három pénzügyminisztert „fogyasztott el”.

Az utolsó, Szabó Iván, azelőtt ipari miniszter volt, és az MDF ügyvezető elnöke. A párt mérsékelt szárnyához tartozott, és később kíméletlenül kimondta, milyen ingatag lábakon állt az akkori koalíciós kormány: „A valóságban Antall semmire nem támaszkodhatott, csak a saját rendkívül karizmatikus tekintélyére!”

A miniszterelnök és az MDF szélsőségesen nacionalista és antiszemita alapító atyái közti feszültség 1992 augusztusában érte el tetőpontját, amikor is ez utóbbiak szélsőjobboldali szóvivője, Csurka István drámaíró a párt orgánumában megjelent cikkében kifejtette, hogy a New York – Tel Aviv-tengelyhez kötődő zsidó összeesküvés az, ami veszélyezteti a magyar függetlenséget, ráadásul egy olyan időszakban, amelyben egy halálos beteg ember vezeti az országot. Ezt a „komplett náci ideológiai alapvetést” (hogy Debreczeni akkori szavait idézzük) sajnos „az MDF-tagság *túlnyomó többsége* helyesli”. A sajtóban időközben leleplezték Csurkát mint olyan embert, aki a forradalom leverése után néhány évig „Raszputyin” fedőnéven a titkosszolgálat besúgójaként tevékenykedett.

Az Antall-kormány sorsa mégis csak egy hajszálon függött. A Kisgazdapárt 1992 elején, kettészakadása után kilépett a koalícióból. Kiszámíthatatlan vezetőjéről, Torgyán Józsefről már korábban kiderítették, hogy laza kapcsolatban állt a kommunista titkosszolgálattal. A kispapok kilépése után a koalíció már csak két pártból állt, és vagy két tucat korábbi kispap képviselőből. Az MDF mindent eldöntő országos gyűlésének a küszöbén tehát bizonytalannak látszott a jövő. Ekkor Antallnak ragyogó beszédével és a napirend ügyes irányításával sikerült az elnökségen belül kisebbségbe szorítania Csurka híveit. Néhány hónap múlva ki is zárták a pártból az időközben nemzetközi hírűvé lett, szélsőjobb beállítottságú politikust.

Antall határozottan elutasította, hogy korábbi MSZMP-s párttagokat is bevegyen kormányába. Egyébként a párttagok száma

akkor még 860 ezer volt. A kormányfő ugyanakkor nem volt hajlandó elfogadni az ellenzék által beterjesztett úgynevezett „ügynöktörvényt”, amely egyértelműen és világosan szabályozta volna a kérdést. Vajon miért? Szabó Iván pénzügyminiszter, aki Antall közeli munkatársa volt mind a kormányban, mind a pártban, így okolta meg a döntést a már idézett interjújában az ügynökhajza veszélyeztette volna a kormány stabilitását, ugyanis sok koalíciós képviselő – mintegy 30-35 – volt besúgó vagy ügynök. Más források szerint 50 körül járhatott az érintettek száma. Természetesen hasonló képet mutatott a Magyar Szocialista Párt is. Mint látni fogjuk, a fel nem dolgozott ügynökkérdés – a burjánzó korrupcióval társulva – még 15 évvel később is rákfenéje volt a magyar politikának.

Ezekre az évekre tehető az úgynevezett médiaháború kitörése is. A konzervatív-nemzeti kormány szemében szálla volt sok olyan tévé- és rádióműsor, amelyeket liberális és baloldali szerkesztők és producerek jegyeztek. A botrány akkor tetőzött, amikor Göncz Árpád visszautasította a miniszterelnök javaslatát, és nem volt hajlandó leváltani a rádió és a televízió elnökét, illetve kormányhű alelnököket kinevezni melléjük. A két, korábban baráti viszonyban lévő államférfi között Antall haláláig tartott a nyílt ellenségeskedés. A közvélemény-kutatások szerint a megkérdezettek 67 százaléka hárította ezért Antallra a nagyobb felelősséget.

A viszály előzményeihez tudni kell, hogy az MDF frakcióvezetője már 1991 augusztusában leszögezte a párt belső terjesztésű iratában, hogy „alapvetően meg kell változtatni a magyar állami közrádió és köztelevízió politikai és szellemi irányvonalát”. A sajtószabadságért folytatott küzdelem két pártra szakította a politikai-értelmiségi vezető réteget, mellékesen pedig törést okozott a miniszterelnökkel ápolt személyes kapcsolatomban is. 1990 őszén Antall a négy kontinens kétezerénél is több

kiadóját és főszerkesztőjét tömörítő Nemzetközi Sajtóintézet (IPI) delegációját fogadta. Szóba került, hogy egyre nagyobb nyomás nehezedik a magyar elektronikus médiumokra, mivel kormányhű vonalra igyekeznek terelni őket, valamint felmerült a kérdés, hogy vajon a *Magyar Nemzetet*, ezt a legrégebbi és legtekintélyesebb újságot végül a liberális svéd *Dagens Nyheter* lapkiadójának adják-e el – amint azt a szerkesztők többsége óhajtott volna –, vagy a kormány előzetes tárgyalásainak megfelelően a francia jobboldali konzervatív Hersant lapkon-szernnek.

A miniszterelnök, akinek igen fontos volt a nemzetközi kapcsolatok ápolása, mindenekelőtt pedig, érthető módon, kormányának jó hírneve, mind idegesebb és izgatottabb lett a beszélgetés során, amelyet velünk folytatott pontosabban Peter Gallinerrel, az IPI akkori igazgatójával, a *Neue Zürcher Zeitung*, a BBC és a *Guardian* főszerkesztőivel, valamint velem mint az Osztrák Rádió és Televízió (ORF) képviselőjével. Lehet, hogy éppen ezekben a napokban támadt rá újult erővel súlyos betegsége. Hirtelen odavágta elém az asztalra újságíró-igazolványát, és megkért, tanúsítsam a kollégák előtt, hogy ő maga régóta tagja az újságíró-szövetségnek. Mereven visszautasította a *Magyar Nemzet* szerkesztőinek minden panaszát, s a kellemetlen kérdéseket a kormány pártatlanságára hivatkozva, ellentmondást nem tűrő modorban elhárította. A társaság hűvös hangulatban oszlott fel.

A delegáció találkozott Budapesten Csurka Istvánnal és Csoóri Sándorral, a nemzet költőjével is, aki néhány héttel azelőtt állította sok vitát kiváltó, „Nappali Hold” című írásában, hogy „fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag »asszimilálni« a magyarságot”. Nem egy író hevesen reagált erre a kijelentésre. A később Nobel-díjjal kitüntetett Kertész Imre nyílt

levélben közölte, hogy kilép az Írószövetségből, és 99 értelmiségi tiltakozott szintén nyílt levélben az államelnöknél emberek rasszista és vallási alapon történő, erőszakos kirekesztése ellen.

A „nemzeti gyűjtőzsinór” már ebben az időben előhívta az Auschwitzhoz vezető démonokat.⁶ Gyúanyagként hatottak később Csurka és egy másik MDF-képviselő minősíthetetlen támadásai Soros György ellen, aki mint mecénás és befektető volt jelen Magyarországon. Sorost azzal gyanúsították, hogy alapítványa révén részt vesz a hazai és nemzetközi zsidóság magyarellenes összeesküvésében. Az ismert mecénás már a Kádár-korszakban is különféle ösztöndíjakkal támogatott sok polgárjogi aktivistát és értelmiségit. Később hatalmas összeggel megalapította Budapesten a Közép-európai Egyetemet (CEU). Antall József Soros Györgyhez intézett leveleinek kitérő állásfoglalásai nem tartoznak írójuk csúcsteljesítményei közé.

Az IPI kongresszusa 1992 nyarán Magyarországon ülésezett, vagyis első ízben tartotta gyűlését egy volt kommunista országban. Ezt Londonban, a szervezet akkori székhelyén azoknak a magyar újságíróknak a nemzetközi elismeréséül szánták, akik úttörő szerepet játszottak a kommunizmus lerombolásában és a rendszerváltásban, ám az Antall-kormány, amely ekkor már javában vívta a maga médiaháborúját, a rendezvényben nem látott mást, mint „agyafúrt idegenek ellenséges összeesküvését”. Már ekkor több politológus, így Lengyel László is rámutatott arra, hogy a belpolitikai visszasságok miatt elkeseredett és csalódott, betegeskedő miniszterelnöknek rögeszméje lett, hogy összeesküvést szőnek kormánya ellen. Az Országház pazar dísztermében váltottam utoljára szót Antall-lal, miután az IPI kongresszusán elmondta megnyitó beszédét. „Nem maga itt a karmester, legföl-

⁶ Lásd Kertész Imre: *Haldimann-levelek*. Függelék. Budapest, 2010, Magvető.

jebb az elsőhegedűs” – vetette oda félhangon, amint elhaladt mellettem.

Az Antall-kormány utolsó éve, a Csurka-féle radikális jobboldalakkal való szakítás ellenére, vagy talán éppen azért, a hangszúlyos jobbra tolódás jegyében telt, s vonatkozott ez a múlt szemléletére is. Az 1957 februárjában, portugáliai száműzetésben elhunyt Horthy Miklós kormányzó hamvainak újratemetése, amin 50 ezer gyászoló, köztük hét kormánytag vett részt, nem volt ugyan állami aktus, de jelképes lépésnek számított.

Kettős nyomás nehezedett a halálosan beteg kormányfőre: egyrészt az ellenzék, másrészt saját pártjának szélsőjobb, mármár többségbe kerülő szárnya felől, ezért nem tudta sikerre vinni az általa bölcsnek ítélt és az egyéniségéhez is jobban illő, kompromisszumokra alapozó reálpolitikát. Ripp Zoltán igen találó megállapítása szerint: „Bármilyen fájdalmas is kimondani az igazságot, Antallt a halála mentette meg a csúfos bukástól.”⁷

A rövid közjátékot követően – amikor is Antall után Boross Péter, volt belügyminiszter vezette a kormányt – az MDF megsemmisítő vereséget szenvedett a következő választásokon, elvesztette képviselői mandátumainak majdnem a háromnegyedét.

Antall joggal vélte bölcsőbbnek és rátermettebbnek magát, mint bárki más saját párttársai vagy koalíciós partnerei közül, de akár az ellenzéki politikusokat is figyelembe véve, akiket már a kezdet kezdetén ügyesen kijátszott. Önteltsége azonban idővel mindinkább elzárta őt az értelmiségtől, általában az emberektől. Bár külföldön nagy tekintélynek örvendett, honfitársai csak a népszerűségi listák középtáján, később az alsó régiójában jelöltek ki számára helyet. A parlamentben felravatalozott miniszterelnöktől mégis majd negyedmillió ember vett végső búcsút,

⁷ Lásd Ripp Zoltán: *Eltékoztolt esélyek?* Budapest, 2009, Napvilág.

s az 1993. december 18-i gyászszertartáson és temetésen a világ minden tájáról érkezett állam- és kormányfők vettek részt.

Antall tulajdonképpen már végrehajtotta legmaradandóbb tetteit, még mielőtt miniszterelnökként a politika színpadára lépett volna: az egyik a diktatúra évtizedeit követő, korszakos választási győzelem volt, a másik, hogy saját szakállára történelmi paktumot kötött az SZDSZ-szel. Ellentétben a rendszerváltás óta ismert vezető politikusok többségével, ő személy szerint feddhetetlen volt, őszinte és minden szempontból megvesztegethetetlen. Jacob Burckhardt „világtörténeti elmélkedéseinek” szellemében azonban Antall József inkább „a pillanat nagy embere” volt, aki egy rövid időszak történetének volt a megtestesítője, és „viszonylagos nagyság”, aki a silány emberek tömegéből magasodott ki.

A „történelem nagy alakjai” közé aligha lehetne Antall Józsefet besorolni, hiszen azoknál követelmény, hogy a rájuk ruházott hatalom viselésén túl alapvető változásokat indítsanak el a társadalom szerkezetében és tudatában. A rendszerváltást követő, viszonylag rövid Antall-korszak ugyan nem váltotta be a magyar emberek minden – eltúlzott – reményét, mindazonáltal megnyitotta a békés és sikerrel kecsegtető fejlődés útját egy demokratikus és független Magyarország felé.

Negyedik fejezet

A magyar antiszemitizmus gyökerei

„Tulajdonképpen a magyarok is szétszóródott nép, akárcsak a zsidók, olyan nép, amelyet újra meg újra legyőztek és kisemmiztek, de amely soha nem adta föl, éppen mint a zsidók... A túlélés művészetét gyakorolták mindvégig.” Így összegezte érzékeny esszéjében Horst Krüger német író a hetvenes években tett magyarországi utazásának benyomásait, összehasonlítva a zsidók és a magyarok történelmét.¹ Manapság senki nem merne egy ilyen párhuzamot megkockáztatni Magyarországon. Feloldhatatlan dialektikus kapcsolat foglya az ellenségkép és az önkép mindkét oldalon. A kommunista rendszer évtizedeiben, amelyek során kiüresedtek az etikai, morális alapfogalmak, a kollektív felejtés politikájának következtében látszólag mindenkinek a sérelmeit egyenlő mértékben ismerték el. Szerepet játszott ebben a politikailag hasznosnak vélt tapintat, a több nemzedékre kiterjedő, tökéletes érdektelenség, de sok jól megfontolt gazdasági érdek is.

Az, hogy csendben összeomlott a Kádár-rendszer, a rendszer-váltás kezdetén olyan reményeket ébresztett sok megfigyelőben – így bennem is –, hogy a pártidiktatúra eltűnésével normális, demokratikus viszonyok váltják fel „az intellektuálisan szervezett politikai gyűlölet évszázadát”², és lerombolhatók a rendszerre jellemző hazugságtákolmányok is. Már az Antall-kormány első

¹ Horst Krüger (1919–1999): *Ost-West-Passagen. Reisebilder aus zwei Welten*. Hamburg, 1975.
² Lásd Julien Benda: *Az írástudók árulása*. Ford. Rónai Mihály András. Budapest, 1997, Fekete Sas.

hónapjai és évei is mintegy futószalagon szállították a bizonyítékokat arra, hogy a történelem árnyéka még mindig rávetül az országra. Eleinte Kertész Imre is a „gyermeteg hiszékenyek” közé tartozott, akik nem számoltak ezzel a jelenséggel. „Következésképpen egyik meghökkenésből a másikba ájultam: hazugság, gyűlölet, rasszizmus, ostobaság úgy tört ki körülöttem, akár egy negyven éve érlelődő kelevény, amelyet a sebész kése végre felnyit.”³

Miután az Auschwitz-túlélő Kertész 2002-ben megkapta a Nobel-díjat – elsősorban *Sorstalanság* című regényéért, amely már 1975-ben megjelent, de akkor nem sok figyelmet keltett Magyarországon –, antiszemita támadások és gyanúsítgatások célpontjává lett, nem mellékesen azért, mert 2000 óta az év legnagyobb részében Berlinben él. Nyolcvanadik születésnapja alkalmából adott, meglehetősen őszinte interjújával alaposan belenyúlt – és nem is először – a magyar antiszemitizmus darázsfészkébe: „A szélsőjobboldal és az antiszemiták váltak hangadóvá. A magyarok régi káros szenvedélyei – a hazugság, a dolgok elfojtására való hajlam – jobban jellemzők, mint valaha. Magyarország és a fasizmus, Magyarország és a szocializmus, semmi sem kerül feloldozásra, mindent csak megszépítenek.”⁴ Kertész keserűen gúnyos megjegyzései a felháborodás viharát váltották ki a hazai jobboldal táborában, de a liberálisoknál is sokan csóválták a fejüket. Radnóti Sándor, a kiváló irodalomkritikus „Kertész Imre, a sértett” című cikkében levonta a végkövetkeztetést: „Kertész a maga kérlelhetetlen szatírájával... milyen fájdalmasan, milyen eltéveszthetetlenül, milyen jellegzetesen – magyar.”⁵

³ Kertész Imre: *K. dosszié*. Budapest, 2006, Magvető, 247. p.

⁴ *Die Welt*, 2010. november 7. Lásd ehhez az én kommentáromat: *Der heilige Krieg der Ultras. Die Welt*, 2010. november 17.

⁵ *Népszabadság*, 2009. november 9.

Amit Kertész – és sajnos nem csak ő – állít, hogy ugyanis Magyarország mind ez idáig nem nézett szembe saját múltjával, az igaz, és az a megfigyelése is helytálló, hogy az utóbbi tíz évben folyamatosan romlott a helyzet. Hogy megérthessük a politikai közbeszéd aggasztó radikalizálódását és a szélsőjobb fölerősödését, foglalkoznunk kell a magyar nacionalizmus gyökereivel, át kell tekintenünk azt az utat, amely a századfordulónál kezdődött – ekkor látszólag szoros szimbiózisban éltek a magyar zsidók és a nem zsidó magyarok –, és a politikai antiszemitizmus döbbenetes fordulatához, végül a „magyar módra” végrehajtott *Endlösung*hoz vezetett.⁶

Az albánon kívül a magyar az egyetlen olyan nép Európában, amely teljesen magányos, nincs rokon nyelve, és egészen különleges a történelme. A magyarul álmodó, de könyveit előbb németül, majd angolul író Arthur Koestler mondja 1939-ben „Egy halott Budapesten” című írásában: „Ez a kivételes magányosság talán megmagyarázza létezésének [t. i. a magyar nép létezésének] különleges intenzitását... Magyarnak lenni kollektív neurózis.” A 896-os honfoglalás óta a magányosság a magyar történelem meghatározó tényezője, valamint az a félelem, hogy ez a kis nemzet lassú halálra van ítélve. Minden harmadik magyar ember az ország határain kívül él.

A történelem folyamán mindig is feszült volt a viszony az őslakosok és a hódítók, a bevándorlók és a kirekesztettek között. Szent István király így intette 1030-ban fiát, Imre herceget: „Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakaratóan gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szíveseb-

⁶ A részletesebb elemzéshez lásd *Die Ungarn.* (magyarul: *Magyarok. Kudarcok győztesei*) című könyvemet.

ben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak...” Ezért érkeztek már a XI. századtól kezdve németek és szlávok, románok és horvátok, szerbek és zsidók az országba, és a magyarság úgyszólván magába szívta őket. A sokat magasztalt hősök, a törökök és a Habsburgok ellen vívott szabadságharcok politikai és katonai vezérei, az irodalom és a tudomány kiemelkedő alakjai közül jó páran teljesen vagy részben idegen származásúak.

II. József idején a lakosságnak mindössze egyharmadát tették ki a magyarok. Bár a mai Szlovákia területén, Erdélyben vagy a délszlávok lakta területeken jelentkeztek később magyarosítási törekvések, ezek nem rasszista, hanem kizárólag kulturális színezetűek voltak. Mindenki, aki a magyar állam alattvalójának tartotta magát, egyenlő eséllyel pályázhatott az előrejutásra. Így történhetett, hogy az 1867-es kiegyezés után, Ferenc József kormányzása alatt soha nem látott nyelvi és politikai asszimiláció indult el, aminek végeredményeképpen 600 ezer német, félmillió felvidéki szláv és 700 ezer zsidó vallotta magát magyarnak, és így az 1910-es népszámlálásra az összlakosságon belül már 48 százalékot tett ki a magyarok száma.

Ez volt az asszimilációra hajlandó zsidóságnak az a századfordulói „aranykora”, amelyet John Lukacs és Robert A. Kann történészek „páratlannak” és a „sikeres asszimiláció és egyenjóságítás legragyogóbb példájának” nevezett. A budapesti országgyűlésnek 16 zsidó képviselője volt. Kikeresztelkedett zsidó, például Hazai Samu báró, honvédelmi miniszter is lehetett, vagy mint Herzl Tivadar unokaöccse, Heltai Ferenc, a főváros polgármestere. A zsidó vallását gyakorló Vázsonyi Vilmos kinevezése 1917-ben igazságügy-miniszterré pedig szimbolikus áttörést jelentett a magyar hazafivá lett zsidók számára.

1920. június 4-én a Trianon-kastélyban megkötött békeszerződéssel leáldozott az ezeréves Szent István-i birodalom napja.

Magyarország nemcsak hogy elveszítette területének kétharmadát és lakosságának háromötödét, de hárommillió-kétszázezer magyar került ekkor idegen uralom alá, jöllehet ebből a hárommillióból másfél millió az utódállamok (Csehszlovákia, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) határai mentén, összefüggő tömbökben élt.

A Trianon név a mai napig a legnagyobb nemzeti tragédiával egyenlő minden magyar számára. 350-400 ezernél nem kevesebb hivatalnok, katonatiszt, a középosztály sok más képviselője hagyta el 1918 és 1920 között az elszakított területeket. Ezek az úri osztályból a hontalanok közé került, a politikát figyelemmel kísérő emberek nagy számban voltak kaphatók minden szélsőségre, a populista hordószónokok seregét erősítették, valamint a radikális nacionalista és antiszemita tisztek különítményeinek biztosítottak utánpótlást. A két háború között az óvodától kezdve az iskolán, az istentiszteleten át a sajtóig mindenütt ébren tartották a revízió, az elveszített területek visszaszerzésének eszméjét. Magyarországon gyakran elfelejtik, hogy a Monarchia kulcsállama, Ausztria alapjában Saint-Germain-ben még többet veszített területéből és lakosságából. Ennek ellenére ez a kérdés csak a történészeket és nem a politikusokat vagy a közvéleményt foglalkoztatja.

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és az 1919. március 21-én kikiáltott, 133 napig fennálló Tanácsköztársaság, amely az összeomlás következményeként váltotta fel a demokratikus polgári kormányt, aláásta a politikai uralkodó osztály és a magyar zsidóság történelmi szövetségét is. Az a tény, hogy a kommunista uralom vezérei – mint például Kun Béla, a forradalmi tanács erős embere – többségükben zsidó származásúak voltak, hamarosan ürügyet szolgáltatott arra, hogy a közvélemény egyenlőségjelet tegyen bolsevizmus és zsidóság közé, holott a zsidók zöme elutasította a kommunizmust. Amikor 1919 novemberében Horthy Mik-

lós ellentengernagy bevonult fehér lován s a „fehér” nemzeti hadsereg élén Budapestre, szónoklatában „bűnös városnak” nevezte a fővárost. Ez volt a jeladás az antiszemita kurzus beindítására. A tanácsdiktatúra vörösterroriját hamarosan a tisztí különítmények és félkatonai szervezetek még féktelenebb fehérterrorja követte.

Az utódállamokból érkező, reményvesztett menekültek és az elszegényedett középosztály tagjai végre alkalmas bűnbakot találtak maguknak. A magyar nemzet „belső ellenségének” kiáltották ki a zsidókat, bár a világháború különböző frontjain 10 ezer-nél is több zsidó katona esett el. A zsidósággal kötött szerződést azonban nem csak a forradalmi mozgalmakban való zsidó részvétel tépte szét. Jászi Oszkár mutatott rá *A Habsburg-Monarchia felbomlása* címen 1929-ben Chicagóban megjelent hatalmas munkájában a valódi okokra: nem élt már az ország területén nagyszámú nemzetiség, nem volt többé szükség magyarosításra és a magyar zsidóság ehhez nyújtott segítségére, ezért változott meg olyan radikálisan a közhangulat. Csonka-Magyarország területén már nem éltek nagyszámban nemzetiségek, viszont ott volt a konkurens zsidó középosztály. Jászi szerint a nemzetiségek rémképét felváltotta a zsidóság rémképe.

Mindez hihetetlen mértékben mozgósította a két háború közötti magyar antiszemitizmust. A Monarchiában élő magyar zsidó közösségnek páratlan felemelkedésben volt része, most része lett a világháború utáni első európai zsidótörvényekben is. 1920 szeptemberében a parlament jóváhagyta a numerus clausust, vagyis az egyetemekre felvehető zsidó diákok számának korlátozását. A Horthy-rendszer új irányelveit Bibó István, a nagy gondolkodó a következőképpen foglalta össze 1948-ban megjelentetett *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című művében: a magyar politika és a zsidóság szövetségének felbomlása után „létrejött az ellenforradalom politikai konstrukciója, mely immár teljes élességgel vallotta egyrészt a nacionalizmus, antidemokratizmus és antiszemitizmus,

másrészt a demokratizmus, nemzetietlenség és zsidóság összefüggését.” Trianon tehát mindenképpen végzetes akadálya lett a nyugat-európai típusú demokratizálódásnak. A revíziós politika még húsz évvel a békekötés után is rányomta bélyegét a hétköznapi életre. Az új generációt a „Nem, nem, soha!” szellemében nevelték, és a „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!” lett a jelmondata. Zabolátlan nacionalizmus és minden mértéket elvető revíziós mitológia alapozta meg annak a baljós kurzusnak a szemléletét, amely végső soron a hitleri Németország leghívebb csatlósává tette és a II. világháborúban újabb katasztrófába sodorta az országot.

Az utódállamokkal szemben támasztott revíziós igények és a szélsőjobb megerősödése mindjobban közelítette Magyarországot a Harmadik Birodalomhoz. A tengelyhatalmak támogatásával sikerült Horthynak két és fél éven belül (1938–1941) visszaszereznie Csehszlovákiától, Romániától és Jugoszláviától az elveszített területeknek közel a felét, a magyar lakosság leírhatatlan ujjongása közepette. Az ország területe 85 százalékkal, a lakosság száma 58 százalékkal gyarapodott, tehát majdnem 15 millió lett. Ám az, hogy a népesség száma nemcsak 2 millió magyarral, hanem 3 millió nem magyar anyanyelvű lakossal (románokkal, szlovákokkal, szerbekkel stb.) is növekedett, sem a lelkes nyilvánosságot nem zavarta, sem pedig a – kevés kivételtől eltekintve – heveny nacionalizmustól elvakított katonatiszteket és államhivatalnokokat, akik átvették a közigazgatást a visszatért (s a világháború után természetesen újra elveszített) területeken. A lakosságon belül a nemzetiségek részaránya 7,9 százalékról 22,5-re nőtt, ezzel Magyarország homogén nemzetállamból újra soknemzetiségű állammá lett.

A zsidóság lélekszáma 80 százalékkal, 725 ezer főre nőtt. Az érintettek számára különösen tragikus következményei lettek az ország területi gyarapodásának. Az erdélyi, dél-szlovákiai és vajdasági zsidók – így Erdélyben élő nagyszüleim, nagybátyáim

és nagynénéim vagy Lendvai Oszkár orvos nagybátyám, egykori főhadnagy, Pozsonyban – nemegyszer hivatásukat, vagyonukat, akár szabadságukat is kockáztatva vállalták magyarságukat Trianon után is. Ők mind a „boldog békeidők” visszatérésében reménykedtek. Ehelyett a három zsidótörvény (1938–1941) kegyetlen valóságával kellett szembesülniük. A kikeresztelkedett zsidók száma megháromszorozódott, elérte a 100 ezret. Az egzisztencia elvesztése, később pedig az *Endlösung* tehát mintegy 825 ezer embert fenyegetett.

Mégis, Közép- és Kelet-Európában sehol máshol nem éltek a zsidók olyan sokáig relatív biztonságban, mint Magyarországon. De egyetlen kelet- és közép-európai országban sem küldték őket olyan gyorsan és kegyetlenül a halálba, mint itt. Bibó István így összegezte annak a folyamatnak a tanulságát, amely az árjásítással, a zsidóknak a gazdasági életből való kizárásával kezdődött, és a 437 ezer vidéki zsidó deportálásával végződött (mindössze 7 hét alatt, 147 vonattal!): „Ezek a lehetőségek egyrészt napfényre hozták, másrészt tovább súlyosbították a magyar társadalom erkölcsi süllyedésének a folyamatát, s e társadalom mohó kapzsiságáról, képmutató gátlásmentességéről vagy a legjobb esetben is rideg törtetéséről olyan megdöbbentő képet mutattak, ami nemcsak az érintett zsidók számára jelentett el nem felejthető megrázkódtatást, hanem egyáltalán minden jobb érzésű magyar számára is.”⁷

Azonnal hozzá kell tennünk, hogy a magyarok többsége nem osztotta ezt a kérlelhetetlenül őszinte véleményt. Ha a háborús konjunktúra hatását nem is vesszük számításba, később jelentős következményei lettek a gazdasági életben és az értelmiségi

⁷ Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In *Válogatott tanulmányok II.* Budapest, 1986, Magvető, 633. p.

pályákon végbement „őrségváltásnak”, ami egyszersmind az új, „keresztény középosztály” felemelkedését mozdította elő. A történész Juhász Gyula szerint a magyar értelmiség többsége számára a rasszista ideológia mindenekelőtt azt tette lehetővé, hogy elfoglalják azokat az állásokat, amelyeket az „asszimiláltaknak” fel kellett adniuk.⁸

Az 1944. március 19-i német bevonulás nemhogy katonai vagy civil ellenállást nem váltott ki, ellenkezőleg: a lakosság széles rétegei készségesen együttműködtek a villámgyors deportálásban és a tömeges rablógyilkosságokban. Két német kutató, Christian Gerlach és Götz Aly eddig ismeretlen német dokumentumok felhasználásával mutatnak rá alapműként használható munkájukban a „nemzeti gazdagodás”-ra. Megírják, hogy a németek „cél tudatosan engedték át az ország hatóságainak, ezek beosztott szerveinek és hivatalnokainak, hogy amit kisajátítottak, maguk értékesítsék a magyar nép és a magyar államkassza javára. Ők ezt a tevékenységet minden szégyen nélkül végezték. A mohóság és a kisebb-nagyobb előnyszerzés légkörében elenyészett az általános együttes bűnre irányuló minden gondolat... [a németek számára] nem volt kétséges, hogy a piszkos munkát a magyaroknak és hatóságaiknak kell elvégezni... haszonélvezőként szinte észrevétlenül tették a magyarokat orgazdává, akik a zsákmány kis részét végül mégiscsak megtarthatták maguknak, javarészt azonban – látszólag teljesen tiszta és alig gyanús módon – átszolgáltatták a németeknek.”⁹

A két történész rámutat arra is, hogy nagyjából hasonlóképpen jártak el a II. világháború után a magyarországi németek vagyó-

⁸ Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1934–1944*. Budapest, 1983, Kossuth.

⁹ Christian Gerlach – Götz Aly: *Az utolsó fejezet. A magyar zsidók legyilkolása*. Ford. Kerényi Gábor. Budapest, 2004, Noran, 352. p.

nának a megkaparintásánál és felosztásánál is, valamint hogy „a háború utáni Magyarországon a rendszerváltozástól függetlenül ugyanolyan jeges hallgatás övezte a történeteket mind a lakosság többsége, mind a kormány részéről.” Hangsúlyozzák, hogy a radikális, súlyosan megalázott magyar nacionalizmus volt az összekötő kapocs egyrészt a revíziós törekvések, az etnikai homogenizálás politikája, másrészt a zsidók deportálása között, az előbbi fontos előfeltétele volt a zsidók meggyilkolásának. Az összeomlás előtti végjátékban aztán, német segédlettel, a fasiszta nyilasok kerültek uralomra, halálbrigádjaik Budapesten vagy 50 ezer zsidót gyilkoltak meg. A zsidó áldozatok számát általában 564 ezerre becsülik, közülük 297 ezren születtek a trianoni határokon belül (100 ezren Budapesten).

Nagy árat fizetett Magyarország a Hitlerrel kötött szövetségért és azért, hogy 1944 októberében kudarccal végződött az idős Horthy kormányzó nagyon is elkésett, dilettáns kiugrási kísérlete. Az ország területén nyolc hónapon át folyó harcok, a szovjet, román és német csapatok rablásai és kisajátításai következtében a nemzeti vagyon 40 százaléka semmisült meg. A történészek úgy becsülik, hogy a megnövelt területű ország 14,5 millió lakosából (1941), ideértve a 6,2 százalékot kitevő zsidóságot is, mintegy 900 ezer volt a halottak száma. Nem szabad elfeledkezni arról az egymillió civil lakosról, a katonai és polgári közigazgatás alkalmazottairól sem, akik a hadműveletek elől Nyugatra menekültek. Sokan közülük később visszatértek, de 100 ezer ember végleg Nyugaton maradt.¹⁰

Ránki György történész rámutatott, hogy Kelet-Európában a zsidók egyetlen nemzettel sem azonosultak annyira, mint a ma-

¹⁰ A számadatok forrása Romsics Ignác: *Magyarország története a 20. században*. Budapest, 2005, Osiris; László Varga: Ungarn. In Wolfgang Benz Hrsg.: *Dimension des Völkermords*. München, 1991, Dtv; Randolph L. Braham: *A népiirtás politikája*. Budapest, 2004, Osiris.

gyarral. Ezért volt a zsidóság tragédiája egyszersmind a magyarság tragédiája is. Már csak emiatt is meglepőek Vásárhelyi Mária kutatásának eredményei, amelyek a fiatalok teljes tudatlanságáról tanúskodnak. Hogyan létezhet az, hogy a 18 és 30 év közötti generációnak csak 4 százaléka tudja, mit jelent a holokauszt szó? Csak 13 százaléka képes megbecsülni az áldozatok számát. Mindez nem csoda, ha meggondoljuk, hogy 2009-ben az érettségihez előírt Történelmi Atlaszban a tanulók egyetlen szót sem találtak a zsidótörvényekről, sem a holokausztról vagy a deportálásokról. Ugyanakkor akadálytalanul megjelenhetnek azok a könyvek, amelyek 1944-ben szították a zsidógyűlöletet. Már a kilencvenes évek elejétől kezdve látni antiszemita falfirkákat („Nem volt holokauszt!”), és rasszista bekiabálások hangzanak el futballmeccseken. Már 2000-ben, 2001-ben kötetbe gyűjtötték (Gerő András – Mihancsik Zsófia szerk.: *Antiszemita közbeszéd*) azokat a rasszista, zsidó- és cigányellenes kirohánásokat, amelyek napilapokban jelentek meg, tévé- és rádióműsorokban hangzottak el.

A magyar és a nemzetközi közvélemény-kutatások egybevetése lehangoló. Magyarországon a felnőtt lakosság kétharmada véli úgy, hogy a gazdasági életben túl nagy szerep jut a zsidóknak, 7 százalékkal többen, mint két évvel ezelőtt. Összehasonlításképpen: az azonos kérdésre hét EU-tagországból Nagy-Britanniában 15 százalék, Franciaországban és Németországban 33 százalék felelt „igen”-nel (az „igen” válaszok számaránya csak Spanyolországban magasabb ennél). Magyarországon természetesen majdnem minden második megkérdezett gondolja azt, hogy a pénzvilágban tevékenykedő zsidók a felelősek a világgazdasági válságért: százalékarányban ez jóval meghaladja az összes többi országban mért kutatási eredményeket. A felnőtt megkérdezettek 40 százaléka van meggyőződve arról, hogy a magyarországi zsidóknak fontosabbak Izrael érdekei, mint a saját országukéi. A fiataloknál ez az arány 27 százalék.

A szociológus mégis aggasztónak találja a fiatal nemzedéknek az antiszemita előítéletekkel való fertőzöttségét. A megkérdezett fiatalok 30 százaléka tartaná helyesnek a zsidók nyílt kirekesztését, 29 százaléuk pedig egyetért különböző antiszemita sztereotípiákkal. A „Nem tudom” válaszok rendkívül magas száma csak az előítéletek leplezésének a szándékát tükrözi. Ha az ember figyelembe veszi a még ennél is sokkal hevesebb cigányellenes megnyilatkozásokat, akkor ijesztő végeredményre jut: csak minden tizedik magyar fiatal nyitott és toleráns, és 20 százaléukról mondható el, hogy – ha nem mentesek is minden előítélettől – nem azonosulnak a nyíltan rasszista véleményekkel.

A közelmúlt magyar történelmét érintő kérdésekre is sokszor érkezik olyan válasz, amely elutasítja a múlttal való szembenézést, viszont elfogadja a nacionalista és idegenellenes sztereotípiákat. Ezek szerint a magyar történelem minden bűne és hibás döntése a szomszédos országok, illetve az itt élő külföldiek vagy kisebbségek számlájára írandó. Ma minden történelmi hazugság és önámító gondolat elevenebben él a köztudatban, mint a rendszerváltás idején – ez Vásárhelyi Mária megállapítása. A legelterjedtebb sztereotípia pedig mi volna más, mint a holokauszt bagatellizálása. Az utóbbi négy évben 10 százalékról 46 százalékra nőtt azoknak a megkérdezetteknek az aránya, akiknek a véleménye szerint „A zsidók túl sokat emlegetik, ami velük történt”. Kétharmad részük pedig azonosul a jobboldalnak azzal az elvével, hogy a holokauszt áldozatairól csakis a kommunizmus áldozatainak egyidejű említésével szabad beszélni.

Egészen másként érez a magyarok nagy többsége, mint az a 80-100 ezer zsidó, akik kivétel nélkül túlélők gyermekei vagy unokái. Vásárhelyi Mária és munkatársai vizsgálatai szerint a

megkérdezett emberek 58 százaléka van azon a véleményen, hogy a németek felelősek a holokausztért, a magyarok, amíg csak lehetett, védték a zsidókat. Elgondolkodtató az a tény, hogy a felsőfokú végzettségűek körében ez az arány a 68 százalékot is eléri.¹¹ Az idősebb generációk véleményébe kétségtelenül belejátszik az a körülmény, hogy a zsidók kirekesztésének egykori haszonélvezői agyonhallgatták vagy be sem vallották maguknak felelősségüket, valamint hogy – a háborút követő első éveket kivéve – a kommunista diktatúra négy évtizedében senki nem beszélt a zsidókérdésről, s a túlélők beleolvadtak a társadalomba.

A felszínen ugyan folyt – főleg Németország ellen – az álszent antifasiszta propaganda, de az iskolákban és a sajtóban körömszakadtáig igyekeztek elhallgatni a múltat. A feldolgozatlan történelem így lett a következő generáció öröksége. A felejtésre és a megbocsátásra még visszatérünk a vörös diktatúrát illetően. Csak most látszik, milyen nagy árat kellett és kell ma is fizetni azért a törekvésért, amely legszívesebben a felejtés kettős palástját borítaná a múltra.

Ebben a fejezetben a régi antiszemitizmus gyökereiről, azonkívül a mai nemzedék érdektelenségéről, teljes ismerethiányáról szóltunk. A rendszerváltás utáni kormányok mindegyike felelős az egész iskolarendszer ebben megmutatkozó csődjéért. De az is nyilvánvaló, hogy a politikai közbeszéd is képes jelentős mértékben feleleszteni és erősíteni az előítéleteket. Az utóbbi években napi sajtót, hetilapokat és folyóiratokat, elektronikus mé-

¹¹ Lásd többek között Vásárhelyi Mária: *Csalóka emlékezet. A 20. század történelme a magyar közgondolkodásban* (Pozsony, 2007, Kalligram) című könyvét, valamint az *Élet és Irodalomban* 2009–2010-ben megjelent cikkeit.

diumokat és internetes portálokat magában foglaló birodalmat épített ki magának a jobboldal és a szélsőjobb. Később még szót ejtünk róla, milyen szerteágazó kapcsolatok kötik össze a politikát a médiával és a gazdasággal, és hogy a nyilasok legjobb tanítványai hogyan vetik meg újra a lábukat a magyar politikában.

Ötödik fejezet

A posztkommunisták váratlan diadala

Hat hónappal Antall József halála után, 1994 júniusában a magyar választók egyértelműen elutasították az antalli örökséget. A belső hatalmi harcok által meggyengült koalíciós kormány, melyet Boross Péter, a korábbi belügyminiszter vezetett, meglepően nagy mértékű, megsemmisítő vereséget szenvedett az utóbbi négy év dilettáns gazdaságirányítása és követhetetlenül kusza politikája miatt.

Az MDF képviselőinek száma 164-ről hirtelen 38-ra csökkent, az időközben kettéhasadt Kisgazdapárt képviselőié 44-ről 28-ra. Az MSZP-nek ugyanakkor sikerült megőszöröznie a megszerzett mandátumok számát: 33-ról 164-re. A liberális SZDSZ korábbi 93 mandátuma helyett csak 69-et mondhatott a magáénak, míg a két kis párt – az Orbán Viktor vezette Fidesz és a KDNP – képviselőinek száma nagyjából ugyanannyi maradt: 20, illetve 22.

Az összes közvélemény-kutatás és szociológiai vizsgálat megegyezett abban, hogy a várva várt rendszerváltás az életkörülmények romlása és az életszínvonalban mutatkozó, egyre nagyobb különbségek miatt csalódást és kiábrándulást hozott jelentős társadalmi rétegek számára. 1991-ben a megkérdezetteknek csak 40, 1994 elején már 51, 1995-ben pedig nem kevesebb mint 54 százaléka vélte úgy, hogy az új rendszer rosszabb, mint a régi volt. Csak 31, 26, illetve 27 százaléuk ítélte jobbnak a Kádár-rendszerrel. Ezek a százalékos arányok nagyobb fokú csalódottságot tükröznek, mint a Németország keleti tartományaiban,

Lengyelországban, Csehországban és Szlovákiában végzett kutatások eredményei. A legelkeseredettebbek a segéd- és a betanított munkások, valamint a mezőgazdasági dolgozók voltak: 65 százalékuk tartotta jobbnak a régi rendszert, mint az újat. A legelégedettebben a vállalkozók és a vezető beosztású értelmiségiek nyilatkoztak, csak 29 százalékuk szavazott előnyt a Kádár-rezsimnek. A csalódottság és a jövőtől való félelem sokakban táplált nosztalgiát a Kádár-korszak iránt.

A közhangulat mélyen gyökerező pesszimizmusba s a kiúttalanság érzetébe fordulása elég hamar felváltotta a délibábos vágyképeket. Ekkor már senki nem volt hajlandó rózsaszín szemüvegen át látni azt a jövőndő Magyarországot, amely hamarosan beilleszkedik a gyorsan változó Európa országai közé. Mindez előkészítette a talajt egy olyan párt visszatéréséhez, amelynek elődje biztosított ugyan „kis szabadságokat”, de egyúttal felelős is volt a kommunista diktatúra minden gyalázatáért.

A győztes szocialista párt elnöke, jövőndő miniszterelnök, az akkor 62 éves Horn Gyula minden szempontból szöges ellentéte volt elhunyt elődjének. Antall a széles műveltségű, nyelveket beszélő, magabiztos felső középosztály nemesi származású képviselője – vele ellentétben Horn valódi proletár, aki emlékiratainak tanúsága szerint „a legmélyebb nyomorban, ma már elképzelhetetlen körülmények között” nőtt fel. Kommunista meggyőződésű apja a Tanácsköztársaság leverése után négy évet ült börtönben, majd bútorszállító munkásként dolgozott. Újra meg újra letartóztatták, s a nácik nem sokkal a háború vége előtt agyonlőtték nem messze az osztrák határtól, egy erdőben. Az anya hét fiúgyermeket nevelt fel, s Horn már tizenegy éves korában munkába állt mint kifutófiú egy dobozgyárban.

A tehetséges fiú 16 éves korára esti iskolán egykettőre behozta lemaradását az elemi iskola felsőbb osztályaiból, utána kollégistaként leérettségizett, és 1950-ben, élete első öltönyével a kof-

ferjában már útban volt Rosztov felé. Négy évet töltött a Szovjetunióban egy közgazdasági főiskolán, diplomával a zsebében és jó orosz tudással tért vissza, majd szerény adóelőadóként kezdte pályáját a Pénzügyminisztériumban. Az '56-os forradalom az ő életében is választóvonalat jelentett. A megbízható ifjú kommunista a forradalom leverése után hat hónapig a fegyveres erők egyik különítményében teljesített szolgálatot („pufajkásként”), s jutalmul diplomáciai szolgálatban folytathatta pályáját.

Három évet töltött Szófiában, hat évet már mint tanácsos a belgrádi magyar nagykövetségen, ezután pedig bekerült a hatalom központjába, az MSZMP Központi Bizottságának nemzetközi osztályára. Itt később kinevezték osztályvezetővé, 1985-ben pedig már a Külügyminisztérium államtitkára volt. Ekkoriban, a Nyugat felé történő nyitás időszakában ismertem meg személyesen. Első, pusztán informatív beszélgetésünkön mesélte nekem a kis termetű, közlékeny ember, aki korábban már olvasta a Balkánról szóló könyveimet és cikkeimet, hogy a hetvenes években Várady Gyula álnéven ő is írt két könyvet Jugoszláviáról.

Horn később a közgazdaság-tudományok kandidátusa címet is elnyerte „A jugoszláv gazdasági rendszer elemzése” című disszertációjával. Első közös beszédtemánk a soknemzetiségű Jugoszlávia volt, Tito izgalmas, mindkettőnk rokonszenvét kiváltó kísérlete egy új rendszer megteremtésére, ami végül is kudarcra vezetett. Később, miután bekapcsolta a rádiót és kinyitotta az ablakot, Horn a fülembe suttozta a szovjet külpolitikát illető, bíráló észrevételeit.

Európai formátumú külpolitikusként 1989 nyarán mutathatta meg a tehetségét. Mint Németh Miklós kormányának külügyminisztere, osztrák kollégájával, Alois Mockkal együtt átvágta a vasfüggönyt jelképező szögesdrót kerítést – a különböző médiumok számtalan képviselőjének jelenlétében. Három hónap múlva, szeptember 10-én következett aztán a reformer magyar

kormány döntő fegyverténye: bár az NDK vezetősége hevesen tiltakozott ellene, megnyitották a határt minden Magyarországon tartózkodó keletnémet állampolgár előtt. Ezen a vasárnapon este 7 órakor jelentette be Horn Gyula a magyar televízióban, hogy a több ezer NDK-s menekült akadálytalanul távozhat Nyugatra, az MTI pedig tudatta a hírt az egész világgal. A berlini fal leomlásáig, ami két hónappal később következett be, nem kevesebb mint 60 ezer keletnémet állampolgár jutott el Magyarországon keresztül a Szövetségi Köztársaságba.

„Magyarország ütötte ki az első követ a falból” – így értékelte Helmut Kohl 1989 decemberében a Parlamentben a magyar kormány szerepét az NDK teljes összeomlásában és a német újraegyesítés felé vezető út megnyitásában. Ha Németh Miklós, az akkori kormányfő és néhány történész kétségbe vonja is, hogy a szabadságot hozó esemény pontosan úgy zajlott, ahogy azt Horn közli, saját szerepét emlékirataiban és interjúiban kidomborítva, az az egy biztos, hogy a televíziókban világszerte újra meg újra bejátszott Horn-nyilatkozat után a történelmi határnyitás – legalábbis Németországban – elsősorban és örök időkre szólóan az ő nevéhez fűződik. Ezért kapta meg a magyar külügyminiszter Aachen városának nagy tekintélyű Károly-díját és a legmagasabb német és osztrák kitüntetések. A Majna menti Wertheimben, Baden-Württemberg tartományban még utcát is neveztek el Horn Gyuláról.

Magyarországon a szélesebb nyilvánosság csak 1990 májusában ismerte meg Horn nevét, ekkor, a választási vereség után lett ugyanis kétharmados kongresszusi többséggel a szocialisták pártelnöke. Az 1994-es választási kampányban – nem meglepő módon – újra napirendre került a miniszterelnök-jelölt „pufajkás” múltja. Egy Svédországban élő magyar menekült egy tévé-interjúban azt állította, hogy Horn 1957-ben tetteleg bántalmazta őt a rabkórházban. A megvádolt azzal védekezett, hogy rágal-

mazója közönséges bűnöző, aki több ezer dollárt kapott a vallo-másáért. Akárhogyan is, azóta sem merült fel kézzelfogható bizon-yíték arra nézve, hogy Horn részt vett volna a felkelők elleni megtorló akciókban, jöllehet azt sohasem titkolta, hogy szintén a Szovjetunióban filmrendezőnek tanult bátyját néhány héttel a szovjet bevonulás után ismeretlen ellenállók megölték.¹

Horn 1994. május 5-én Miskolcon, a választási kampány utolsó nagy tömegrendezvényén tartott beszédet. A kocsiban, amely-nek hátsó ülésén ült, nem sokkal 9 óra előtt indult vissza Bu-dapestre, de Miskolctól nem messze teljes sebességgel belerohant egy út szélén leállított, kivilágítatlan teherautóba. Horn súlyosan megsérült, eltört a második csigolyája és a jobb csuklója, azon-kívül könnyű agyrázkódást szenvedett. Attól kezdve, hogy egy héttel később elhagyhatta a kórházat, két hónapon át éjjel-nappal egyfajta fémkoronát és egy gallért viselt, hogy a sérült csigolya összeforrhasson. A törzsére rögzített, bonyolult szerkezet 7 kg-ot nyomott, és egész nyáron fájdalmas és szinte elviselhetetlen meg-terhelést jelentett Hornnak. Bár sokáig azt rebesgették, hogy tu-lajdonképpen merényletet terveztek a jövőendő kormányfő ellen, végül semmi nem támasztotta alá a feltételezést.

A szocialisták ugyan abszolút többséget szereztek a parla-mentben, mégis nyomban koalíciós kormány alakításáról kezd-tek tárgyalásokat a liberálisokkal, vagyis azzal a párttal, amelyik 1989–90-ben a legelszántabban képviselte az antikommunista irányvonalat. Az SZDSZ a választások előtt még azt hangoz-tatta, hogy csak abban az esetben lép koalícióra az MSZP-vel, ha a szocialisták nem kapnak abszolút többséget az országgyűlés-

¹ Sólyom László államfő 2007-ben azzal az indokkal tagadta meg Horn Gyulától a 75. születésnapjára szánt Magyar Köztársasági Érdemrend nagykeresztjét, hogy Horn részt vett az '56-os forradalom utáni megtorlásokban.

ben. Magyar Bálint, az SZDSZ akkoriban legbefolyásosabb szívvivője még azt is kijelentette, hogy soha nem lépnek be egy Horn Gyula által vezetett kormányba. A választások után aztán sietve a feledés fátylát borították az elhamarkodottan hangoztatott feltetelekre. A szocialisták kongresszusán a túlnyomó többség egyetértésével ajánlották fel a liberálisoknak a koalíciókötést, amit azok, nem sokkal ezután, a küldöttgyűlés 80 százaléknyi szavazatával elfogadtak. A 144 oldalas koalíciós szerződést háromhetes tárgyalássorozat után írták alá.

Vajon miért választották a nemrég még engesztelhetetlen ellenségek az együttműködés útját? Azért, mert katasztrofális állapotban volt a gazdaság, mert égető szükség volt megszorításokra, ezeket pedig sok szocialista képviselő várhatóan nem lett volna hajlandó megszavazni, végül pedig azért, mert egy széles támogatottságú, a mandátumok 72 százalékával rendelkező kormányzati többségnek az úgynevezett „kétharmados” törvényeket is jogában állhat megváltoztatni. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a külföldön egyáltalán nem várt választási eredmény a nyugati befektetők bizalmát is könnyen megrendíthette volna. Csak a kezdettől fogva a nyugati értékek, vagyis a piacgazdaság és az emberi jogok szószólójának számító párttal kötött partneri viszony tette az új, szociáldemokrata köntösben fellépő reformkommunistákat szalonképesé az Egyesült Államok és az EU mérvadó politikai és pénzügyi körei előtt.

Az így létrejött koalíció miniszterelnökeként Horn Gyula „öreg rókaként” viselkedett a politikában, egyszerre igyekezett kiegyensúlyozott viszonyt ápolni a Nyugattal, a kelet- és közép-európai szomszédokkal, a nyugati befektetőkkel, a hazai nagytőkével, a szakszervezetekkel, a kisemberrel és a liberálisokkal, igazodva a kádári jelszóhoz: „Aki nincs ellenünk, az velünk van.” Lengyel László találó jellemzése szerint Horn elejétől fogva kötéltáncosként egyensúlyozott a különböző, sokszor ellentétes

álláspontot képviselő csoportok, irányzatok és személyek között. A kolerikus, sok trükköt bevető kormányfő kész volt a hatalom megtartása érdekében szükség esetén 180 fokos fordulatot is végrehajtani, sőt akár barátait is egy szempillantás alatt feláldozni (mint például Suchman Tamás privatizációs minisztert).

Az, hogy a régi gárda egy reformkommunistája bábáskodik a kapitalizmus bevezetésénél, és hogy ő csalogatja be a nyugati tőkét az országba, éppolyan izgalmas volt a külföldi megfigyelők számára, mint az a tény, hogy kényelmes parlamenti többsége ellenére koalíciót kíván kötni a korábban szenvedélyesen antikomunista SZDSZ-szel. Sok tapogatózó megbeszélés után – illet folytatam többek között magával a balesete következményeitől még szemlátomást szenvedő Hornnal is – sikerült rábírnom a jövődő kormányfőt, hogy első külföldi újságíróként hosszú interjút készíthessek vele az ORF számára. Az osztrák adó 1994. július 8-án sugárzott Horn Gyuláról előbb egy tévéportrét, majd ezt követően leadta a vele folytatott félórás beszélgetést.

Horn hajlandó volt őszintén feltárni előttem személyes múltját, beleértve '56-ot is, amikor tagja volt egy karhatalmi egységnek, de azt a hibáját sem hallgatta el, hogy általában nehezen jön ki feletteseivel és beosztottaival. Külön kiemelte azt a különös jelenséget, hogy Európának ezen a felén fölülről kell megszervezni a kapitalizmust. Mert a cél ugyebár a szociális piacgazdaság, de a szociális partnerekkel való szoros együttműködésben. Horn újra meg újra hangsúlyozta, hogy szükségesek reformok a költségvetésben, csökkenteni kell a deficitet és az államadósságot. Azt azért hozzátette, hogy ha nem sikerül néhány hónapon belül megegyezni a szakszervezetekkel, akkor nem várható ebben az átmeneti szakaszban társadalmi béke.

Figyelemre méltónak találtam akkoriban, milyen magától értetődőnek fogadta el Horn, hogy különféle irányzatok léteznek

a sokszínű szocialista párton belül. Ugyanakkor nyíltan bírálta azokat, akik egy-egy politikai feladat elvállalása után lázongának, és lemondással fenyegetőznek. Az volt a véleménye, hogy ilyenkor már félre kell tenni minden személyes érzékenységet és sértettséget. Az efféle megjegyzésekkel nyilván bizonyos elégedetlenkedő párttagokra célzott. Békesi Lászlónak ugyanis, a Hornnál kilenc évvel fiatalabb pénzügyminiszternek az volt a híre, hogy ő a miniszterelnök legkeményebb kritikus, mi több: egy időben titkos riválisa a pártvezetésen belül. A rendkívül tehetséges gazdasági szakember és elszánt reformer volt ugyanis a folyamatosan gyanakvó liberális partnerek szemében a biztosíték arra nézve, hogy a szociáldemokrata mezbe bújt posztkommunisták a gyakorlatban is komolyan veszik szóban meghirdetett piacgazdasági elveiket.

A Horn-kormány első nyolc hónapját beárnyékolta a Békesi pénzügyminiszterrel folytatott nyílt viták, de még inkább a rejtett csatározások. Minden elemző egyetértett abban, hogy a kormány a követendő irányról zajló vitával döntő fontosságú nyolc hónapot vesztegetett el.

Békesi tudta, hogy ha nem hoznak radikális takarékosági intézkedéseket, akkor gazdasági és pénzügyi csőd fenyeget, ezért adócsökkentést követelt a vállalkozások számára, javasolta a forint 9 százalékos leértékelését (eredetileg 16 százalékot tartott volna célravezetőnek), azonkívül a közalkalmazottak – orvosok, pedagógusok –, sőt az országgyűlési képviselők bérének a befagyasztását. Akárcsak sikertelen utódja, ő is azt indítványozta, hogy zárják be a kihasználatlan iskolákat és kórházakat, az életképtelen önkormányzati intézményeket, és hogy a privatizációból befolyt összegeket főként a külföldi adósság törlesztésére használják.

A nem csak a szocialista pártban nagy tekintélynek örvendő Békesi alkalmatlannak találta Horn Gyulát a kormányfői posztra.

Olyan vagyok, mint egy megcsalt férj, ő tudja meg legutolsónak az igazságot – mondta róla keserűen egy interjúban. Hét és fél hónap után, 1995. január 28-án Békesi bedobta a törülközőt, és leköszönt. Egyik utódja (Medgyessy Péter) azt mondta róla, hogy nagyon is szenvedélyesen politizált, nem volt elég rafinált és simulékony.²

Visszalépése az SZDSZ számára is súlyos csapást jelentett, hiszen a liberálisok mind a koalíción belül, mind a sajtóban minden lehetséges eszközzel támogatták Békesi elképzeléseit. Táborukban különben is egyre érezhetőbb lett, hogy csalódtak Horn Gyula és maradi elvtársai politikájában. Azok a liberális szóvivők és értelmiségiek, akik kezdetől fogva gyanakodva fogadták, sőt elleneztek, hogy az SZDSZ koalícióra lépjen a kommunista utódpárttal, később, már visszatekintve, úgy értékelték, hogy 1995 januárja – Békesi kiválása a kormányból – vagy legkésőbb 1996 novembere – az úgynevezett Tocsik-botrány kirobbanása – lett volna az utolsó időpont, amikor a pártnak ki kellett volna lépnie a burjánzó korrupció miatt hitelét veszített koalíciós kormányból.³ Az SZDSZ első elnöke és eszmei irányítója, Kis János szerint ez a mulasztás – és nem a koalíciókötés – okozta a párt 1998-as választási vereségét, sőt tíz év múlva bekövetkezett, végső széthullását is. A liberálisok, vagyis az SZDSZ képviselői nem tudtak és nem akartak a hatalom sáncaiból önként, elveik tisztaságának védelmében kilépni. Függetlenül későbbi, néha visszataszító személyes torzsalkodásaiktól, valamennyien, érte ezalatt mi-

² Lásd a 2010. április 9-én velem folytatott beszélgetésemet, valamint Rádai Eszter 1998-ban, illetve Bossányi Katalin 1999 októberében készített interjúját.

³ A Tocsik-ügy lényege az volt, hogy mindkét koalíciós partner külön-külön 112 millió forintot, egyfajta *kickbacket* követelt és kapott is Tocsik Márta jogásznőtől a neki jutott megbízatás fejében. Lásd Kőszeg Ferenc: Sakk! Matt? *Élet és Irodalom*, 2008. augusztus 15.

nisztereiket (Magyar Bálint, Csillag István, különösen ismételtén Fodor Gábor) és természetesen a frakcióvezető Pető Ivánt is, felelősséget viselnek a liberalizmus történelmi kudarcáért a gyakorlati politikában.

Megjegyzendő, hogy lemondása után adott interjújában Békesi is ezt a nézetet képviselte, vagyis hogy a liberálisok hibát követtek el, amikor gyengeségből, bizonytalanságból, a hatalom csábításának engedve nem hagyták el a koalíciót. Kitartottak mellette, pedig a kormányfő lazán felrúgott minden megállapodást, és ezért közösen viselték a felelősséget a szocialistákkal – de egyszerre morzsolódtak is fel velük. Ugyanakkor el kell ismeri, hogy a következő, a legutolsó nekifutás, hogy reformokat hajtsanak végre, nem sikerülhetett volna az SZDSZ nélkül. A Békesi lemondásának hírére bel- és külföldről érkező általános felhördülés végül a kormányfő figyelmét is felhívta arra, hogy az ország csödközelbe került. 1994 végén a költségvetési kiadásoknak már egyharmadát emésztette fel a külföldi kamatok törlesztése.

Horn Gyula, aki meggyőződéssel képviselte a „Kádár-kor kisemberét”, kezdetben azt hitte, hogy a határnyitásért örökre lekötelezett Kohl kancellár majd nagyvonalú hitelekkel támogatja őt, s így nem lesz szükség fájdalmas megszorító intézkedésekre. A német segítségnyújtás azonban jóval kisebb lett a vártnál. Ezért kellett Hornnak beleegyeznie a máig legradikálisabb reformkoncepció elfogadásába és egy átfogó privatizációs eljárásba, amit fogcsikorgatva erőltetett rá a szocialista pártra.

1995. március 12-én Horn Gyula és Bokros Lajos pénzügyminiszter, Surányi Györggyel, a Nemzeti Bank elnökével szoros egyetértésben, szinte lerohanta az országot a híres-hírhedt Bokros-csomag ismertetésével, az intézkedések ugyanis érezhetően csökkentették az átlagjövedelműek életszínvonalát. Bizonyos szociális kedvezmények megvonása, a bérek és nyugdíjak befagyasztása, az egyetemi és főiskolai tandíj bevezetése, a forint évi

26-27 százalékosra becsült, csúszó leértékelése, valamint egyéb adó- és vámrendeletek érzékenyen érintették az emberek pénztárcáját: 1995–96-ban 18 százalékkal csökkentek a reálkeresetek (miután 20 százalékot estek 1990 és 1994 között!), a nyugdíjak vásárlóértéke pedig 25 százalékkal lett kisebb. Két kormánytag azonnali lemondással fejezte ki tiltakozását a Bokros-csomag ellen.

Ám a csomag bevezetésével Magyarország egy csapásra visszanyerte a külföldi tőke és a nemzetközi pénzügyi szervezetek (Valutaalap, Világbank) bizalmát. A költségvetés hiányát ezek után 1998 elejéig a GDP 10 százalékaról 4,2 százalékra, a nettó eladósodás mértékét 21 milliárd dollárról 8,7 milliárd dollárra csökkentették. A pénzügyi stabilizációval párhuzamosan sikerült a szociálliberális kormánynak az állami tulajdon nagyszabású privatizációja is. Horn Gyula, a hajdani reformkommunista, aki egykor megborzadt volna az állami vagyon elkótyavetyélésének még a gondolatától is, miniszterelnökként most azzal büszkélkedett a parlamentben és pártgyűléseken, hogy a kormánynak 1995 és 1997 között sikerült 1007 milliárd forintnyi bevételt elkönyvelnie a privatizálásokból. A külföldi befektetések összege elérte Magyarországon a 18 milliárd dollárt – ez több volt, mint bármelyik volt szocialista országban –, és a magáncégek termelték meg a társadalmi össztermék 80 százalékát, szemben a kormányzati időszak elején jegyzett 20 százalékkal.

A sikertörténet kulisszái mögött azonban elkeseredett harc dúlt Bokros, az eltökélt reformer, valamint a hatalom- és pénzéhes szakszervezeti vezetők között, akik a szocialista pártvezetés populista szövegeket hangoztató, ifjú titánjaitól kaptak támogatást. Akárcsak elgáncsolt elődjének, úgy a nyers modora miatt népszerűtlen Bokrosnak is késhegyre menő harcot kellett vívnia minden egyes reformjáért a párton belüli makacs ellenzékkel. A különböző érdekcsoportok közt ügyesen lavírozó kormányfőre ebben a küzdelemben nem számíthatott.

Bokros hatszor állt elő azzal, hogy lemond – hol a nyilvánosság előtt, hol zárt kormányülésen. Horn minden hájjal megkent reálpolitikus volt. Bokros hetedik kísérleténél elfogadta a lemondását, arcizma se rándult, hogy aztán hamarosan más húrokat kezdjen pengetni – a szakszervezeti szárny egyetértésével. A költekező és átláthatatlan társadalombiztosítási rendszerhez és az egészségügyhöz mindaddig (sőt a mai napig) nem nyúltak hozzá. Bokros reformterveinek kudarcához hozzájárult valamennyire az is, hogy Horn meghátrált a két akkori legnagyobb bankvezér: Csányi Sándor, az OTP és Princz Gábor, az (azóta tönkrement) Postabank igazgatója előtt. Független megfigyelők úgy vélik, hogy a reformjavaslatok nagyon is káros hatású felvitezését a Sólyom László elnökletével hozott, megalapozatlan alkotmánybíróági vétók is elősegítették.

A szocialista kormány harmadik pénzügyminisztere, Medgyessy Péter,⁴ megnyerő modorával, kapcsolatteremtő képességével elérte, hogy kedvező légkörben folytathasson tárgyalásokat Hornnal. Ezekre az egyórás beszélgetésekre kedd reggelenként került sor a rendkívül bizalmatlan kormányfővel, akit bizonyára kisebbségi komplexusa is zavart. Medgyessynek sikerült átmentenie a Bokros-reformok lényegét, sőt a magánnyugdíjpénztárak rendszerét is megalapozta, de a rengeteg pénzt elemésztő önkormányzati, egészségügyi, betegbiztosítási és iskolarendszer megreformálása már túl nagy falat lett volna számára. Mindenesetre az Antall-kormány teljesítményével összehasonlítva a gazdaság egésze pozitívabb képet mutatott a szociálliberális kormányzás idején.

⁴ Medgyessy volt a Kádár-korszak „ifjú sztárja”: 40 évesen lett pénzügyminiszter (1982-től 1987-ig), ezt követően pedig miniszterelnök-helyettes (1987-től 1990-ig). Miniszterelnöki működéséről egy későbbi fejezetben lesz szó.

Ezen évek alatt időről időre találkoztam Hornnal, hol a davosi világgazdasági csúcson, hol Bécsben tett látogatásai alkalmával, hol pedig Budapesten, az Országházban lévő, pazar irodájában. Soha nem csinált titkot abból, hogy bosszantja a kisebbik koalíciós partner egyik-másik minisztere, vagy hogy nem osztja teljes mértékben reformbarát pénzügyminiszterei, Békesi és Bokros véleményét. Csodálatát fejezte ki viszont nemcsak Kohl kancellár és Genscher külügyminiszter, de a vezető osztrák szociáldemokrata politikusok, így Franz Vranitzky kancellár és Heinz Fischer parlamenti elnök iránt is.

A külpolitikában Horn Gyula főként azt szorgalmazta, hogy Magyarország csatlakozzon mielőbb az Európai Unióhoz (ezt a törekvését a lakosság több mint 85 százaléka népszavazáson támogatta), és hogy javuljanak a szomszédos országokhoz fűződő kapcsolatok, különös tekintettel az ott élő, jelentős magyar kisebbségekre. A Szlovákiával és Romániával kötött alapszerződésben Magyarország egyértelműen lemondott az 1920-as trianoni határok megváltoztatásáról, ugyanakkor kiállt a kisebbségi jogok betartásáért, így megnyílt a lehetősége annak, hogy a jövőben a magyar kisebbséget tömörítő pártok ebben a két országban részt vehessenek az egyes kormánykoalíciókban.

A Horn-kormány érdekes és gyümölcsöző kezdeményezései közé tartozott az az 1996 elején Budapesten rendezett konferencia, amelyen a világ minden tájáról meghívott száz „sikeres magyar” vett részt, hogy három szakterületet érintően megvitassák az ország kilátásait. A szokatlan rendezvényen Habsburg Ottó hibátlan magyarsággal szólított fel a „hungaro-pesszimizmus” legyőzésére. A parlament plenáris ülésén a Washingtonból érkezett Charles Gati politológus professzor és jómagam azt követeltük, hogy az ország vezetői vessenek véget a múltbeli sötét üzelmeknek, vagyis tegyék hozzáférhetővé az állambiztonsági iratokat a tudományos kutatók és az érintettek számára. Bírál-

tuk továbbá, hogy a titkosszolgálatok még mindig felügyeletet gyakorolnak a levéltárak felett.

Egy bécsi látogatásán sikerült néhány szót váltanom Hornnal, és ekkor – előzetes írásbeli megkeresés után – feltettem neki a kérdést: vajon Gati meg én miért nem jutunk hozzá az irattárban őrzött aktáinkhoz? „Nekem azt állították, hogy nincs magáról semmiféle akta a Belügyminisztérium dokumentumai között” – válaszolta nyájas mosollyal. Arra a felvetésemre, hogy vajon a miniszterelnök úr komolyan hiszi-e, hogy rólam, aki külföldi újságíróként már a rendszerváltás előtt is többször megfordultam Magyarországon, nem őriznek jelentéseket, az idő sürgetésére hivatkozva csak annyit mondott, hogy hivatalából majd még egyszer érdeklődnek az „illetékeseknél”. A hírhedt ügynökkérdés ismeretében nem meglepő, hogy csak 2005 végén kaptam meg az addig a titkosszolgálatok történeti hivatalában őrzött, 395 oldalnyi megfigyelési anyagomat.⁵

Az úgynevezett ügynökkérdésben általunk felrótt mulasztásoknál sokkal súlyosabban esnek a latba a Horn-kormány kisebb-nagyobb megvesztegetési botrányai. Ezek mind a szocialisták határtalan elbizakodottságával függtek össze, akik – Békesi szerint – 1998-ban még kevésbé hasonlítottak egy modern szociáldemokrata pártra, mint, mondjuk, 1994-ben. Ahelyett hogy nagy lépést tettek volna előre, még az 1989-es szintnél is mélyebbre süllyedtek. Az a különféle platformok között folyó, kiszámíthatatlan és átláthatatlan hatalmi harc, amelyben korántsem elvekről vagy a közös érdekek képviseléséről volt szó, hanem kizárólag a kiemelt pozíciók elfoglalásáról és felosztásáról, nem is eredményezhetett mást, csak korrupciót. Alighogy mutat-

⁵ A részleteket lásd *Best of Paul Lendvai* című könyvemben, Salzburg, 2008, Ecwin, 81–100. p.

kozni kezdtek a pénzügyi stabilizáció sikerének első jelei, visszatért a hatalmon lévők szinte hagyományosnak mondható arroganciája.

Amikor egy építési vállalkozó annak a Postabanknak az érdekköréből, amelynek a csődjét a kormányzat 1997 elején csak hathatós anyagi támogatással tudta megakadályozni, elismerte, hogy cége villát épített a Horn család számára, az ügy megütöztetését váltott ki a közvéleményből. Nem sokat javított a helyzeten, hogy Hornék elmagyarázták: két családi öröklakás eladásából, valamint a miniszterelnök emlékiratainak német kiadásából befolyt jogdíjakból fedezték az építési költségeket. Rossz vért szült Bokros Lajos tekintélyes végkielégítése is – 16 millió forintot kapott, amikor a Budapest Bank elnöki székét felcserélte a pénzügyminiszteri bársonyszékkel –, jöllehet az összeg kiutalása állítólag törvényes volt, csak hogy arra az időszakra esett, amelyben a kisemberek életszínvonala jelentősen csökkent.

Persze ennél is jóval aggasztóbb volt az úgynevezett Tocsik-botrány, az, ahogyan a koalíciós partnerek osztogatták egymás között a sikerdíjból befolyt összegeket, és gyanúsak voltak a 900 millió dollárnyi orosz államadósság körüli tranzakciók is. Az MSZP, a Fidesz és az SZDSZ pénztárnokai, valamint egyes minden hájjal megkent állami menedzserek voltak azok, akik nemcsak a pártok finanszírozásához szereztek pénzeket, de akik sok esetben nagy összegeket csúszttattak a saját zsebükbe is.

Az első szociálliberális kormány javára írható mindenestre, hogy a Tocsik-ügy kapcsán távozott az illetékes miniszter és a közvetlen felügyelő hatóság elnöke is, mindketten Horn barátai. Az SZDSZ egyébként bírálta Horn Gyulát a Vatikánnal kötött megállapodás miatt is, amelynek értelmében a kormány vállalja az egyházi iskolák és egészségügyi intézmények teljes állami finanszírozását, és egyéb előnyöket is biztosít a Katolikus Egyháznak. Mindezen kedvezmények ellenére az ellenzéki Fidesz él-

vezhette az egyházak hathatós támogatását a választási kampányban.

Érdemes azonban hangsúlyozni, hogy az 1994 és 1998 között hatalmon lévő első szociálliberális kormány nem élt vissza parlamenti abszolút többségével. Bauer Tamás, ismert liberális közgazdász, volt SZDSZ-es képviselő, áttekintve a gazdasági reformokat, a médiapolitikát, a külpolitikai kezdeményezéseket és azt, hogy a bíróságokat a kormány felügyelete alól az Országos Igazságszolgáltatási Tanács hatáskörébe helyezték, megkockáztatja azt az állítást, hogy a reformok terén a rendszerváltás óta a Horn-kormány volt a legsikeresebb, az, amelyet paradox módon egy valamikori „pufajkás” vezetett.

A szocialisták valamennyivel mégis alulmaradtak az 1998-as választásokon – nemcsak a Tocsik-ügy miatt, hanem azért is, mert Horn örökösen kötözködött az SZDSZ-szel, mert egyezkedni próbált – sikertelenül – Vladimír Mečiarral, a hatalmaskodó szlovák miniszterelnökkel a nagymarosi vízi erőmű ügyében, amelynek megépítését a magyar közvélemény kezdettől fogva elutasította. Végül alulmaradt Horn a szocialisták fennhézása miatt is, akik nem tudtak hiteles programot letenni az asztalra, ráadásul csapnivaló kampánnyal akartak győzni. A vereség után Horn lemondott a pártelnökségről – valószínűleg nagyon is későn. Frakcióharcokban és korrupciós botrányokban meggyengült pártot hagyott maga után, élén a megbízható és korrekt, ámde nem karizmatikus egyéniségű Kovács Lászlóval, aki ráadásul inkább a külpolitikában volt járatos. A politika színpadát azonban ettől kezdve amúgy is a hatalmi politika talán legtehetségesebb taktikusa, Orbán Viktor és a képére alakított pártja, a Fidesz foglalta el.

Orbán Viktor – az ifjú üstökös

A rendszerváltást követő harmadik szabad választás igazi szenzációja nem a szocialisták százalékosan nem is nagyarányú veresége volt – 1998 májusának igazi szenzációja a Fidesz korábban elképzelhetetlennek tartott előretörése. Az a párt lett így a meghatározó politikai erő, amelyik 1990 és 1994 között a legkevesebb mandátumot mondhatta a magáénak.

Az első fordulóban az MSZP-nek ugyan még sikerült a listás helyek 32,5 százalékaival megelőznie a Fidesz 28,8 százalékát, de a szavazatok megoszlása már akkor világosan mutatta a jobboldal előnyét (54,5 százalék). A második fordulóban azután megkapta a Fidesz a többi kisebb jobboldali párt támogatását is, ezért az egyéni körzetekben 148-ra tornázta fel, vagyis meghétszerezte mandátumainak számát! Az újra megerősödött kisgazdákkal (48 mandátum) és az MDF maradékával (19 mandátum) Orbán Viktor jobboldali konzervatív koalíciós kormányt alakított, amelynek abszolút többsége volt a parlamentben. Így nem volt rászorulva Csurka István és a szélsőjobbos, antiszemita MIÉP 14 képviselőjének szavazatára.

A maga 35 évével Orbán Viktor lett a magyar történelem legfiatalabb miniszterelnöke.¹ A hihetetlen hatalomvágytól sarkallt

¹ Bár 1955-ben az akkor 32 éves Hegedüs Andrást a Politikai Bizottság miniszterelnöknek jelölte, és az országgyűlés ezután engedelmesen megválasztotta, pozícióját korántsem lehet összehasonlítani egy szabadon és demokratikusan megválasztott kormányfőével.

fiatal politikus kivételes egyéni adottságainak és különleges tak-
tikai tehetségének köszönhetően új győztes pártot épített fel az
1994-ben összeomlott MDF romjain. Ugyan ki jósolt volna ek-
kora karriert 1988. március 30-án, nem sokkal éjfél előtt, amikor
is Orbán 36 évfolyamtársával együtt, önálló ifjúsági szervezet-
ként megalakította az ELTE Társadalomtudományi Szakkollé-
gium (ELTE Bibó István Szakkollégium) nagytermében a Fiatal
Demokraták Szövetségét? Ami Orbánnal és pártjával a következő
két évtized során történt, az újra meg újra emlékezetünkbe idéz-
heti Hans Kohn, az Ausztriából Amerikába emigrált nacionaliz-
muskutató történész örök érvényű figyelmeztetését, hogy ugyanis
a történelem „nyitott folyamat, amelyben bármikor bekövetkezhet
előre nem látott, nem várt fejlemény”.²

A választásokon kétszer alulmaradt, legkisebb parlamenti párt
példátlan előretörésének a nyitja kétségtelenül az, hogy merész
„jobbra át!”-ot hajtott végre – céltudatosan, mesteri módon és, te-
gyük hozzá, gátlástalanul. 1994-től kezdve Orbán néhány legkö-
zelebbi barátjával lépésről lépésre alakította át a kócos forradal-
már ifjak széles demokratikus bázison alapuló mozgalmát egy ka-
rizmatikus vezér uralta párttá. Az egyre sikeresebb manőver
során a radikális-liberális hitvallás és a külsőségekben is megnyil-
vánuló polgárpukkasztás előbb alig észrevehetően, majd mind
szembeszökőbben egy másfajta modernak és szellemi magatar-
tásnak adta át a helyét, s a párt végül a korábban kigúnyolt kon-
servatív értékeknél állapodott meg, vállvetve küzdött a katolikus
és a protestáns egyházakkal, s a nemzeti kártyát tudatosan ját-
szotta ki baloldali és liberális riválisaival szemben.³

² Hans Kohn (1891–1971): *Wege und Irrwege. Vom Geist des deutschen Bürgertums. Der Spiegel*, 1962. 49. sz.

³ A nemzeti mítosz jelentőségéről lásd az „Egy könnyen elcsábuló nemzet küldetés-
tudata” című fejezetet.

Miután a gyenge liberális szárny Fodor Gábor, a népszerű ri-
vális vezetésével levált a pártról, és 1993 októberében csatlako-
zott az SZDSZ-hez, Orbán megerősítette pártelnöki pozícióját,
majd kihasználta az előretöréshez kínálkozó egyetlen reális lehe-
tőséget: a jobboldali-konzervatív, nemzeti-populista opciót. 1995
áprilisában ezért vethette a szociálliberális kormány szemére,
hogy a drasztikus megszorításokkal (Bokros-csomag) elárulták az
embereket, és többé nem a magyar választópolgárok érdekeit
képviselik, hanem a nemzetközi pénzügyi szervezetekét. Két év
múlva, 1997. június 12-i programadó beszédében még tovább
ment, amikor azt állította, hogy bár a kormány alkotmányosan
került hatalomra, mégis idegenszerű, és nincs rá befolyása a nem-
zetnek.

A Tocsik-botrány után teljes gőzzel beindult „az évszázad leg-
korruptabb kormányát” ostromozó Fidesz-offenzíva – ami meg is
tette a hatását. Az egyházak által is feltétel nélkül és hathatósan
támogatott Fidesz a választások előestéjén évi 7 százalékos gaz-
dasági növekedést ígért, és azt, hogy kitakarítja a korrupció au-
giaszi istállóját. Energikus kampányukkal – a többi jobboldali
párttal együtt – meg is nyerték a választásokat, és 1998. július 6-án
Orbán lett a miniszterelnök.

Életének és politikai pályafutásának részletei, valamint négy-
éves kormányzásának következményei ma ugyanolyan jól is-
mertek, mint az, hogy milyen ügyesen kiagyalt módszerekkel
nyerte el a hatalmat ő, aki (életrajzírója szerint) üstökösként je-
lent meg a magyar politika egén, továbbá hogy hogyan építette
ki és tartotta meg ezt a hatalmat a később ellenzékben töltött
nyolc év alatt. Mindezt az ismeretet annak a kétkötetnyi, össze-
sen 1020 oldalas Orbán-monográfiának köszönhetik olvasók és
politológusok egyaránt, melyet Debreczeni József politológus,
publicista írt hét éven belül. A személyes hangvétel külön értéke
az alapos kutatásokra támaszkodó, kritikus távolságtartással

megírt könyveknek, némely részletük Debreczeni közvetlen érintettsége miatt különösen izgalmas. A szerző ugyanis a rendszer-váltás előtt szabadon választott négy MDF-es képviselő egyike, később pedig, 1994-től 1996-ig, Orbán Viktor személyes politikai tanácsadója volt.⁴

Orbán karakterét, már diákvezető korában is, majd egész pályafutása alatt, a hatalom abszolút akarása fémjelezte, még akkor is, ha – nem utolsósorban a készséges médiabeállításoknak köszönhetően – képes volt pusztán csak céltudatos politikusnak mutatni magát: jellemes és szerény politikusnak, aki „fehér mellény”-t visel. Értett hozzá, hogy időben elhatárolódjék saját pártja valamely ügyetlen vagy kínos ügybe keveredett politikusától, és hogy a balesetekért őt magát ne lehessen felelősségre vonni. Egykori barátja, majd szakkollégiumi riválisa, Fodor Gábor ezt mondja róla: „Már a nyolcvanas években benne volt mindaz a zsarnoki, intoleráns gondolkodásmód és attitűd, amit ma látsz benne. Benne volt az elvtelen számítás is. De nem csak ez. Emellett nyitott volt, őszinte és rokonszenves.”⁵ Orbán megítélése ma is ellentmondásos: hívei csodálják, ellenfelei félnek tőle, de mindenki elismeri, hogy erőteljes vezetői egyéniség. A legtöbb független megfigyelő úgy véli, hogy Orbán tekintélyen alapuló kormányzati módszere a fiatal magyar demokrácia számára nem éppen kívánatos, sőt talán még veszélyes is lehet. Az 1998-as választások után Lengyel László így jellemezte a győztest: „Orbán Viktor nem bízik senkiben. Tigristermészet, könyörtelesen leüti ellenfelét... nincsenek belső korlátai.” Debreczeni, miközben keresi a vezérfonalat Orbán változatos politikai taktikájá-

⁴ Ezenkívül ő írta az első átfogó életrajzot Antall Józsefről (1998) és Gyurcsány Ferencről (2006) is.

⁵ Az idézetek és adatok – ha más forrás nincs megjelölve – Debreczeni két Orbán-életrajzából származnak.

hoz és stratégiájához, többek között ehhez a következtetéshez is eljut: „Orbán Viktor az az ember, aki szinte automatikusan *hinni is kezd* abban, amit *hasznosnak* ítél.”

De mi jellemezte akkoriban a fiatal miniszterelnök vezetői stílusát, azt, ahogy a központi akarat kialakítását és a döntéshozó folyamatokat irányította? Orbán kezdettől fogva vallotta, hogy a politikának feltétlenül elsőbbsége van a gazdasággal szemben. Azoknak a tanácsadóinak hitt – különösen kormányzása második szakaszában –, akik a szigorú fiskális politikával való szakítást javasolták, és közérzetjavító, főleg családbarát intézkedésekre beszélték rá, azonkívül az államilag támogatott lakásépítkezést szorgalmazták. A kormány a hazai vállalkozások védelmével és támogatásával kívánt harcolni a külföldi tőke „gátlástalan gárázdálkodása” ellen, ezzel is a politika hatalmát kívánta legitimálni a gazdasággal szemben – különös tekintettel a közelgő választásokra. Akkoriban Orbán könnyedén megjegyezte egyik interjújában, hogy az Európai Unión kívül is van élet. Hasonlóan hűvös távolságtartással nyilatkozott – sok hallgatójának meglepetést okozva ezzel – a gazdasági kamara egyik rendezvényén is, egy bécsi vitaesten, amelyet én vezettem, s a volt szocialista országok EU-csatlakozásáról volt szó, amit Ausztria is igyekezett előmozdítani.

Az első Orbán-kormány négy évében a döntési folyamatokban jellemző módon a hatalompolitikai szempontok érvényesültek, megkezdődött egy olyan struktúra kiépítése, amelyben a végső szót mindig a miniszterelnök mondja ki, a parlament ellenőrző szerepe pedig fokozatosan háttérbe szorul. Az Egyesült Államoktól átvett „Leadership-modellnek” megfelelően itt is a kormányfő személye áll a kormányzati kommunikáció középontjában. Debreczeni sok jellemző részlettel érzékelteti az egy-személyi irányításon alapuló kormányzati stílust.

A miniszterelnöki esküt például Orbán két nappal a miniszterei előtt tette le. Valahányszor a 35 éves kormányfő belépett a minisztertanács üléstermébe, az összes miniszter felállt az üdvözlésére. Azokról az ügyekről, amelyeket Orbán előzőleg szűk körben már megtárgyalt és eldöntött, nem volt vita a minisztertanácsban. Különösen éles bírálatokat váltott ki az a tény, hogy a minisztertanács üléseiről sem jegyzőkönyv, sem hangfelvétel nem készült. Csak később foglalták össze az ott elhangzottakat. Példátlan volt ez a gyakorlat, hiszen mind a Monarchia időszakában, mind a Horthy-korszakban, de még a kommunista diktatúra idején is vezettek jegyzőkönyvet a kabinet üléseiről.

A modern politológusok joggal emelik ki a parlament ellenőrző szerepének a jelentőségét: „A népképviselői demokráciában elsősorban a parlament feladata, hogy a törvényhozási időszakban demokratikus ellenőrzést gyakoroljon a kormány felett.”⁶ Nem véletlenül váltott ki széles körű bírálatot az a kormányhatározat, amely megváltoztatta a parlament ülésezési gyakorlatát. A rendes és rendkívüli ülésszakokon megszokott hetenkénti ülésezés helyett újabban csak háromhetente hívták össze az országgyűlést, korlátozva ezzel az azonnali interpelláció jogát és lehetőségét. Helms a már idézett cikkében arra is rámutat, hogy a kormányt különösen a többségi frakció ellenőrizheti hatékonyan, ez ugyanis nemcsak utólagos, de egyidejű, sőt előzetes kontroll gyakorlására is képes. De minderről az Orbán-kormány idején senki semmilyen információt nem szerezhetett, ugyanis a frakcióülések anyagát sem rögzítették.

⁶ Lásd Ludwig Helms: Leadership-Forschung als Demokratiewissenschaft és Claudia Ritzki – Gary S. Schaal: Politische Führung in der „Postdemokratie“ a *Das Parlament* című bonni hetilap 2010. 2–3. mellékletében (*Aus Politik und Zeitgeschichte*).

Orbán különleges viszonyát a hatalom megszerzéséhez és megtartásához, valamint hogy mit ért ő politikai kommunikáción és „médiamedvezéssel”, csak akkor foghatjuk fel teljes horderejében, ha szó szerint idézzük – nem a nyilvánosságnak szánt – véleményét, amelyet életrajzírója annak idején magnószalagra vett. Debreczeni 1994 nyarán folytatott beszélgetést Orbánnal, akkor, amikor anyagot gyűjtött a nemrég elhunyt Antall József miniszterelnökről írandó könyvéhez. Ezt az interjút a szerző csak nyolc évvel később hozta nyilvánosságra, első Orbán-életrajzában.

A fiatal politikus 1994-ben, a Fidesz legsúlyosabb választási veresége után (a szavazatoknak csak 5 százalékát nyerte el) szokatlan keménységgel vetette Antall szemére a volt miniszterelnök – szerinte – legnagyobb hibáját, nevezetesen, hogy sem kommunikációs, sem gazdasági bázist nem teremtett, nem hagyott örökül egy későbbi jobboldali kormányzat számára: „Antallnak személyes felelőssége van. Nem azért, mert ellenzékben vagyunk, hanem hogy pőrén, meztelen fenékkal vagyunk ellenzékben... Nincs egy lap. A lapok egy részét ellopták – hagyta, hogy ellopják az orra elől –, más részét meg bent hagyta állami tulajdonban. Nincs se rádió, se tévécsatorna. Egy sincs. Erre nincs mentség.”

Antall másik nagy mulasztását Orbán abban látta, hogy a néhai miniszterelnöknek „meg kellett volna találnia azt a nyolctíz nagyvállalkozót, akik majd Magyarország nagyvállalkozói lesznek. És ezeket kellett volna – nem kormányzati eszközökkel, hanem egyszerű banki kapcsolatokon keresztül – támogatni. Ezekkel kellett volna személyes kontaktust kiépíteni. A bankárok előtt világossá tenni, hogy ez a mi nyolc-tíz emberünk... Aztán már hagyni, hogy az üzlet a maga logikája szerint elrendezze a többi. Esetleg fejlesztési forrásoknál, pályázatoknál lehetett volna valamit még segíteni... Antall ezt elmulasztotta. Nem volt hajlandó foglalkozni ezekkel a dolgokkal. Hallottam, hogy egy-

szer valami nemzetközi tanácskozás után belső körben megkérdezték tőle, hogy miért nem vetett föl bizonyos gazdasági dolgokat... Erre ő azt mondta, hogy ő nem üzletelni jött ide, hanem az ország pozícióit javítani. Szerinte ez nem tartozik a politika területére, holott a politikának ezek adják a lényegét, mert ezen a háttéren vetődik ki a politikának a képe. És őneki nem volt ehhez jó érzéke. Semmi érzéke nem volt ehhez.”

Orbán, miután levonta elődje vélt mulasztásaiból a tanulságot, kezdettől fogva három célt tűzött maga elé:

A politikai hatalom megtartása érdekében a végsőig ki kell használni a kormányzati apparátus kommunikációs lehetőségeit, vagyis erre kell mozgósítani minden erőt, ugyanakkor közvetlenül vagy áttételesen birtokba kell venni a nyilvános közmédiумok vezetői székeit, valamint ajánlatos új napi- és hetilapokat alapítani megbízható személyek közreműködésével.

A jelentős közéleti pozíciókba teljesen megbízható és lojális személyeket kell kinevezni: így mindenekelőtt az államfői, a legfőbb ügyészi posztra és a Nemzeti Bank elnökének posztjára.

Szoros és mindkét fél számára előnyös kapcsolatokat kell kiépíteni a jobboldali konzervatív és nemzeti érzelmű bankárokkal és nagyiparosokkal.

Az első Orbán-kormány stílusának egyik legtalálóbbs és bárki számára hozzáférhető jellemzését Békesi László adta, az előző kormány egyik pénzügyminisztere, aki elvi nézeteltérések miatt szakított Hornnal. 1999 végén, vagyis a javában folyó törvényhozási időszakban alkotott véleményét tehát nyugodtan elfogadhatjuk egy független szakértő helyzetmegítéléseként.

„Orbán rendkívül tehetséges, hihetetlen kitartó, céltudatos politikus. De ezek az erényei a hibáinak is forrásai. Ugyanis a hatalomvágy olyan erős benne, hogy az olykor megakadályozza a reális mérlegelésben, döntésben. Hiú, ebből adódóan nem visel

el semmilyen kritikát, akarnok, ezért nem bír csapatban dolgozni. Az, ahogy kialakította a kormánystruktúrát, pontosan mutatja, hogy ő nem kormányfőnek, hanem »Vezér«-nek tartja magát. Kormányzási stílusa rávetül az egész államhatalmi gépezetre: centralizál, visszaállamosít, etatista-populista módon beavatkozik a folyamatokba... ilyen karaktervonásokkal nem lehet alkalmas egy demokratikus ország irányítására. Orbán Vikornak meg kell tanulnia, hogy a hatalom csúcsain is van néhány játékszabály, amit be kell tartani. Ilyen a »leben und leben lassen« elve, a csapatban való gondolkodás és fair play betartása az ellenfelekkel szemben... nemhogy tanult volna, inkább a rossz vonásai erősödtek fel. Orbán Viktor sosem fogja belátni, hogy a pártjában, a kormányában, a parlamentben, a tágabban vett belpolitikai életben ne agresszív módon a személyes ambícióit érvényesítse. Tehát ő kifelé európai arcát fogja, ha fogcsikorgatva is, mutatni...⁷

Míg a külföldi média az első években rokonszenvvel üdvözölte a fiatal, határozott fellépésű kormányfőt, a belföldi sajtó egyre többet cikkezett a koalíciós kormányhoz – elsősorban a kiscgazdákhoz – köthető protekciós ügyletekről és gyanús összefonódásokról. Néha még azoknak is elállt a lélegzetük, akik annak idején korrupt panamáit miatt bírálták a Horn-kormányt. Orbán végül kénytelen volt meneszteni koalíciós partnerének vesztegetéssel gyanúsított minisztereit. Ekkor került terítékre és keltett nagy felháborodást a Fidesz-székház eladásának ügye, amelynek kibogozhatatlan tranzakciói miatt Orbán egyik legközelebbi személyes barátjának és politikai fegyvertársának, Simicska Lajosnak távoznia kellett az Állami Számvevőszék éléről. A különös esethez kapcsolódó hitel- és részvényügyletekben

⁷ Idézet Bossányi Katalin interjújából, *Mozgó Világ*, 1999. 10. sz.

egyébként érintett volt a miniszterelnök apja is, aki ekkor lett egy kőbánya tulajdonosa.

Debreczeni József már ekkor levonta a végkövetkeztetést: „Nyugaton egy efféle botrány a kormányfő bukásához vezetne. Elvárják tőle, hogy lemondjon. Magyarországon nem. Itt nem kell lemondania...” Második, 2009-ben megjelent életrajzában Debreczeni hosszú fejezetet szentel a miniszterelnök és családja „jelentős vagyongyarapodásának”, pontos és meg nem cáfolt részletekkel támasztja alá, hogy a folyamat során a kormányfő félreérthetetlenül visszaélt a pozíciójával.⁸

2001-ben, nyilván a 2002-es választásokra való tekintettel, alapvető változás következett be az addig megszorító jellegű költségvetési politikában. 750 ezer foglalkoztatott minimálbérét emelték két részletben (2001–2002) 50, illetve 25 százalékkal, a reálkeresetek 2001 első felében 4,5, második felében már 8,4 százalékkal növekedtek. Az év folyamán kétszer emelték a nyugdíjakat, összességében névértékben 16 százalékkal, ez a fogyasztói árindex figyelembevételével reálértéken 5,8 százalékos emelést jelentett. Ha ehhez hozzávesszük a 120 ezer köztisztviselő különjuttatásait, a hivatásos és szerződéses katonák fizetésének 70 százalékos emelését, az öröklakás-építés hiteleihez nyújtott, megemelt állami kamattámogatást, a megnövelt családi pótlékot, valamint a vasutasoknak, orvosoknak, ápolóknak stb. nyújtott külön kedvezményeket, akkor nem találjuk meglepőnek, hogy a fogyasztás növekedésének mértéke 1994 óta először elérte az 5,2 százalékot, és ezzel jóval felülmúlta a hazai össztermelés növekedését (ez 4,3 százalékos volt).

⁸ Az Orbán család kőbánya-, ingatlan- és szőlőbirtok-ügyeinek, az utóbbival kapcsolatos tranzakcióknak a részleteit lásd Debreczeni: *Arcmás* (Budapest, 2009, Noran Libro), „Közhatalom és magánvagyon” című fejezetét, 245–274.p.

A 2002-es választási év első negyedében a reálkeresetek növekedési rátája a hazai össztermék háromszorosát tette ki. Az ipari termelés stagnált, viszont megkétszereződött a folyó fizetési mérleg hiánya, és kétszeresére nőtt a kiskereskedelmi forgalom is. Bár a fogyasztás 9 százalékkal nőtt, a gazdaság egyéb mutatói a helyzet romlását jelezték. Abból a tanulmányból, amelyet egy független és tekintélyes gazdasági elemző készített, kiderül, hogy már az Orbán-kormány utolsó szakaszában megalapozták azt a későbbi és sokkal veszélyesebb válságot, amelyért elsősorban a következő, szociálliberális kormányok viselik a felelősséget.⁹

Közben a jobboldal kezében lévő napi- és hetilapokban, de a közhíradó egyik leghallgatottabb adásában is folyamatosan felelevenítették és magasztalva emlegették a Horthy-korszakot, jelentéktelennek és védhetőnek tüntetve fel bűneit és mulasztásait. Mind a nemzetközi híradások, mind ellenzéki jogvédő csoportok egyre gyakrabban foglalkoztak bizonyos antiszemita és cigányellenes megnyilvánulásokkal.¹⁰ A jól kiszámított tabusértések, amelyek korántsem csupán a Csurka-féle MIÉP-re voltak jellemzőek, az egyetemi ifjúság széles rétegeire hatottak, és igen kellemetlen visszhangot keltettek a külföldi – különösen az USA-beli – zsidó szervezetek publikációiban. Sajtóhírek szerint az a tény, hogy Orbán mint miniszterelnök a 2001. szeptember 11-i terrortámadás után nem határolódott el nyomban és határozottan Csurka felháborító, antiszemita és Amerika-ellenes kijelentésétől, magyaráza-

⁹ Petschnig Mária Zita: *A magyar gazdaság az új évezred kezdetén*. Elhangzott 2006. január 26-án; Lentner Csaba: *Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején*. Budapest, 2006, Akadémiai Kiadó.

¹⁰ A részletekről lásd Gerő András – Varga László – Vince Mátyás szerk.: *Antiszemita közbeszéd Magyarországon 2000-ben*. Budapest, 2001, B'nai B'rith; uők: *Antiszemita közbeszéd Magyarországon 2001-ben*. Budapest, 2002, B'nai B'rith.

tot ad arra, miért nem fogadta Bush elnök Orbánt, amikor a magyar kormányfő 2002 februárjában az Egyesült Államokba utazott a bostoni egyetem díszdoktori kitüntetésének átvételére.

A Fidesz-politikus akkor is a tűzzel játszott, amikor a szomszéd országokban élő magyar kisebbség jogait és autonómiaigényeit emlegette, amivel ugyan nagy lelkesedést váltott ki a kisebbségek legtöbb képviselőjéből, ám egyszersmind ürügyet adott az ottani nacionalista erőknél a támadásra. Azt pedig, hogy a szocialisták ugyancsak hajlamosak voltak alkalomadtán, a nemzetiségi kártyát kijátszva, populista jelszavakkal élni, jól mutatja, hogy kihasználták annak a megállapodásnak a félreérthető megfogalmazását, amelyet Orbán kötött 2001 végén Adrian Năstase román miniszterelnökkel. Ebben rögzítették, hogy Magyarország minden román állampolgárnak, tehát nem csak az ottani magyaroknak, három hónapos munkavállalási engedélyt ad, és vállalja a társadalombiztosítás költségeit. Bár nyilvánvaló volt, hogy legfeljebb 81 000 ember jöhet számításba, a szocialisták azzal riogatták a magyar állampolgárokat, hogy „23 millió román kér bebocsátást az országba”.

Mindeközben dúlt a szocialisták köreiben a választási küzdelem: ki legyen a listavezető, vagyis a miniszterelnöki poszt várományosa? Kovács László, aki hosszú évekig volt külügyminiszter, majd 1998-ban Horn Gyulát váltotta a pártelnöki székben, először Németh Miklóssal tárgyalt, aki a londoni EBRD (Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank) magas fizetést élvező alelnöke volt. Németh olyan teljesíthetetlen személyi feltételeket szabott, hogy a pártelnökség választása végül Medgyessy Péterre esett – ő volt a pénzügyminiszter és a miniszterelnök-helyettes a rendszerváltás időszakában. Igaz, hogy akkor nem lépett be az újonnan alapított MSZP-be, de a közvélemény-kutatások kedvező visszajelzéseket adtak az elegáns és mértéktartó politikus megnyilvánulásairól.

A „nemzeti közép” és a politikai párbeszéd szószólójaként Medgyessy megnyugtatóbb hatást tett az ingadozó és bizonytalan választókra, mint a harcra kész Orbán. Utóbbinak sikerült ugyan a szélsőjobbról is toboroznia választókat, és ezzel távol tartani a Csurka-pártot az új parlamenttől, kihívó és indulatokat szító választási stratégiája ugyanakkor mozgósította a potenciálisan liberális és baloldali választókat. A két miniszterelnök-jelölt tévévitájában Medgyessy, a kihívó, bizalomgerjesztőbb képet nyújtott, mint a hivatalban lévő kormányfő, a húsz évvel fiatalabb Orbán.

A rendszerváltás utáni legnagyobb arányú (72 százalékos) választói részvétellel éppen hogy csak sikerült a balliberális tábornak győzelmet aratnia, nem utolsósorban azért, mert az SZDSZ átlépte az 5 százalékos küszöböt. Az eredmény – vagyis hogy a Fidesz 198, az MSZP 188 és az SZDSZ 20 mandátumot szerzett – kétségtelenül hatalmas csalódást okozott Orbánnak és csapátának. Én magam ezeket a feszültséggel terhes napokat Budapesten éltem át, tanúja voltam kétségbeesett kirohanásoknak és az állítólagos csalás miatti fenyegetőzéseknek; kerekasztal-beszélgetéseken vettem részt a televízióban. Az Orbán-hű vitavezetők bosszúszomjasan követelték az „elcsalt választások” felülvizsgálatát. Az első Orbán-életrajzot lezáró, 2002. május 4-én felvett Debreczeni-interjúban a leköszönő miniszterelnök nyersen visszautasította azt a vádat, hogy túlzott harciassága lett volna a vereség oka. Ellenkezőleg, nem elég ügyesen használta ki az elmentéteket, és egyáltalán: nem kormányzott elég erős kézzel. Több információs csatornát kellett volna működtetnie, új lapokat, tévéadókat állítani a kormány szolgálatába.

Az első Orbán-kormány tündöklése és bukása lett a nyitánya annak a végzetes politikai és erkölcsi, gazdasági és kulturális polarizálódásnak, amely a magyar társadalomban bekövetkezett.

A Medgyessy-talány

Alig három héttel azután, hogy hivatalba lépett Medgyessy Péter szociálliberális kormánya, bombaként robbant egy hír a magyar politikában. Az ellenzéki *Magyar Nemzet* első oldalán hozta az öklömnyi betűs címet: „Titkos ügynök a kormány élén”, alatta pedig a kommunista belügyminiszter rendeletének a másolatát, 1978. március 2-i keltezéssel, melyben Medgyessy Pétert, aki akkor a Pénzügyminisztérium egyik főosztályának vezetőhelyetese volt, „D-209-es elvtárs” fedőnéven „szigorúan titkos” elhárítótisztté nevezték ki, főhadnagyi rangban.

A miniszterelnök a parlament előtt ezzel a magyarázattal igazolta fényes pályafutásának addig elhallgatott részletét: „1977 és 1982 között mint az elhárítás tisztje a Pénzügyminisztérium nemzetközi tranzakcióinál tevékenykedtem, meg kellett akadályoznom, hogy idegen ügynökök titkos adatokat szerezzenek meg, és ezzel esetleg meggátolják belépésünket a Nemzetközi Valutaalapba.” Medgyessy hangsúlyozta, hogy nem ügynökként tevékenykedett, hanem az ország érdekeit védte. Később hozzátette, hogy a Belügyminisztérium számára is készített a pénzügyekről szakmai elemzéseket.

Medgyessy sem akkor nem mutatta a zavar, a kétely, különösen pedig a szégyen legcsekélyebb jelét, sem jóval később, amikor ennek a könyvnek az előkészítéseképpen folytattam vele beszélgetést. A kémelhárítás vagy az ügynökök leleplezése nem tévesztendő össze, úgymond, a Belügyminisztérium vagy a titkosszolgálatok elnyomó tevékenységével. Ő nem tett semmi törvénybe

ütközött, s miután kinevezték a pénzügyminiszter helyettesévé, őrnagyi rangban tartalékos állományba helyezték. Mint az elhárítás tisztje csak csekély jövedelemkiegészítést, illetve ajándékokat kapott, s a mindenkori pénzügyminiszter is tisztában volt a tevékenységével.

Amikor pályafutásáról beszélgettünk a budai villanegyedben található, ízlésesen berendezett tanácsadói irodájában, feltettem neki a kérdést, vajon a beszerzése előtt nem zsarolták-e meg valamivel. Egykori minisztertársa nem sokkal azelőtt mesélte, hogy a hetvenes években Medgyessyt, a Pénzügyminisztérium ifjú alkalmazottját egy külföldi útja alkalmával a határon lefűllették mint „devizacsempészt”, mert két- vagy háromszáz dollárt elrejtett a nadrághajtókájában. Egy másik, korábbi miniszter is megerősítette előttem ezt a különös történetet. Medgyessy harsány hahotával nyugtázta és „nevetséges mesének” minősítette az előadott sztorit. Megjegyezte, hogy akkoriban minden magyart, akinek dolga volt külföldön vagy a külfölddel, rajta csíphettek volna hasonló ügyeskedésen – nevekkal is szolgált, ma is hivatalban lévő, illetve korábbi Fideszes minisztereket emlegetett.¹

Akárhogyan is, a kormányfő addig ismeretlen oldalának a leleplezése mélyen megrázta elsősorban a koalíciós partner SZDSZ-t. Már a nyilvánosságra hozatal estéjén, az SZDSZ-es képviselők frakcióülésén nemet mondtak 17:3 arányban a Medgyessy által felvetett bizalmi kérdésre. Azonnali tárgyalásokat kezdeményeztek a szocialistákkal, hogy konstruktív bizalmatlansági in-

¹ A beszélgetés 2010. május 6-án zajlott. Lásd még ehhez a fejezethez Gréczy Zsolt – Köves Pál – Németh Vera – Perger István – Varga Gergely szerk.: *Medgyessy*. Budapest, 2004, Ringier. (Magyar Hírlap Könyvek); Medgyessy Péter: *Polgár a pályán*. Budapest, 2006, Kossuth; Csizmadia Ervin: *A Medgyessy-talány. A nemzeti közléptől (a) végig*. Budapest, 2004, Századvég.

dítvánnyal más miniszterelnököt segíthessenek nyeregbe. Csak-hogy már másnapra megváltozott a helyzet. Az MSZP-frakció az előző napon egyöntetű támogatásáról biztosította Medgyessyt, és elvetette a bizalmatlansági indítványnak még az ötletét is. Az SZDSZ tehát legfőljebb az ellenzékkal tárgyalhatott volna róla. Úgy merült fel most már a kérdés: Medgyessy vagy Orbán?

A két lehetőség közül a liberálisok a „kisebbik rosszat” választották (pontosan ezt a kifejezést használta a pártelnök), és maradtak a koalícióban. A frakció második szavazásakor 11:7 arányban már bizalmat adtak a képviselők a kormányfőnek. A szocialista vezetőséggel ellentétben, amely már jóval a választások előtt értesült jelöltjük múltjáról, a liberálisok csak most szereztek tudomást a kínos ügyről. Ezt határozottan leszögezte előttem Pető Iván, az akkori frakcióvezető. Persze Medgyessy csak haladékot, nem pedig valódi bizalmat kapott a kisebbik koalíciós partnertől.

A választókat, nem úgy, mint a politikusokat és az értelmiséget, nemigen izgatta fel a D-209-es ügy. Egy néhány nappal a botrány kirobbanása után készült közvélemény-kutatás szerint a megkérdezettek kétharmada nyilatkozta azt, hogy nem érdekli a kormányfő múltja, felőle maradhat miniszterelnök. Két hónappal később már Medgyessy volt a legnépszerűbb politikus, és a megkérdezettek 62 százaléka vélte úgy, hogy a dolgok jó irányba haladnak...

Amint később még látni fogjuk, a Belügyminisztérium és a titkosszolgálatok javára végzett tevékenység nem számított és ma sem számít huszáros csínynél többnek. Kis János filozófus, a liberálisok szellemi vezére és korábbi pártelnöke már akkor lesújtó elemzésben bírálta pártja erkölcsi csődjét, elítélte a választók félrevezetését, és súlyos következményeket jósolt a távolabbi jövőre nézve. Az SZDSZ-frakció ugyan politikai taktikázásból most szemet hunyt Medgyessy múltja felett, később azonban

mégis kiélesedett a miniszterelnök és a frakció között az ellentét, ami hozzájárult a kormányfő váratlan bukásához. Visszatekintve talán elmondhatjuk, hogy a párt megalkuvó magatartása miatti csalódás is siettette az egykori demokratikus ellenzék maradékának széthullását.

Ki volt tulajdonképpen Medgyessy Péter, ez a párton kívüliként fellépő szakpolitikus, aki 2002 áprilisában végül, ha csekély erőfölénnyel is, de győzelemre segítette a szocialistákat az utolsó percig nyeresre álló Fidesz ellen? Elődjével és utódjával ellentétben Medgyessy erdélyi, részben kismemesi, polgári, értelmiségi családból származott. 1942-ben született Budapesten, s a közgazdasági egyetem hallgatójaként lépett be 1965-ben az állampártba, hogy aztán a Pénzügyminisztériumban fusson be feltűnően gyors és akadálytalan karriert. Az alig 40 éves simulékony és rátermett hivatalnokot már miniszterhelyettesé nevezik ki. Az előléptetéshez nyilván az is egyengette az utat, hogy Medgyessy előzőleg öt éven keresztül elhárító tisztként kiválóan eleget tett szigorúan titkos megbízatásának.

1987-ben nevezték ki pénzügyminiszternek. Megint csak bizonyította a kommunista rendszerhez való tökéletes lojalitását, amennyiben engedelmesen feloszlatta a Pénzügykutató Intézetet, a reformközgazdászok elméleti műhelyét, amely szálka volt a párt dogmatikusainak a szemében. Németh Miklós reformkommunista kormányában Medgyessy már a gazdasági ügyekért felelős miniszterelnök-helyettesként vett részt. Egyúttal tagja lett az MSZMP Központi Bizottságának is (1987–1989).

A rendszerváltás után a rokonszenves fellépésű és rendkívül jó kapcsolatokkal rendelkező politikus egyelőre kivárt, nem lépett be az új szocialista pártba sem. A franciául kiválóan beszélő szakember a francia BNP Paribas bankcsoport magyarországi képviseletének vezérigazgatójaként igen kellemes körülmények között élt. Az MSZP választási győzelme után Horn Gyula őt

akarta kinevezni ipari miniszternek, de az utolsó pillanatban mégis inkább egy buzgó pártemberre esett a választása. Medgyessy így a Magyar Befektetési és Fejlesztési Bank elnök-vezérigazgatója lett. Amint már korábban említettem, végül pénzügyminiszteri kinevezést kapott Horntól az 1996 és 1998 közötti időszakra.

Az Orbán-korszakban visszatért a pénzügyi világba, ezúttal mint az Inter-Európa Bank elnöke és egy biztosítótársaság alelnöke. Tulajdonképpen nem egészen világos, miért őt választották a szocialisták 2001. június 9-én miniszterelnök-jelöltjüknek. Kovács László, az MSZP pártelnöke sikeresen elhárította Németh Miklós, a korábbi kormányfő visszatérését a politikába. Ő maga azzal a jelszóval, hogy „szívesebben vagyok egy győztes párt második vagy ötödik embere, mint egy vesztes párt elnöke”, szabaddá tette az utat Medgyessy, a párton kívüli exelvtárs számára. A szocialisták belső berkeiből származó értesülések szerint a volt pénzügyminiszternek az adott esélyt a politikába való visszatérésre, hogy Németh Miklós és Kovács László eldöntetlen harcot vívott egymással a jelöltségért.

Több egybehangzó vélemény tanúsítja, hogy aki kulcsszerepet játszott Medgyessy politikusi pályájának a nyilvánosság számára meglepő folytatásában, az régi jó ismerőse, Apró Piroska volt, egykori évfolyamtársa a közgazdasági egyetemen. A rendkívül tehetséges közgazdász, Apró Antalnak, a Politikai Bizottság hosszú időn át volt tagjának a lánya, a kommunista rendszerben a külkereskedelmi minisztérium vezető beosztású tisztviselője, majd miniszterhelyettese lett, a rendszerváltás után pedig a Horn-kormány kabinetfőnöke. De ez a sikeres üzletasszony volt az Magyar Export-Import Bank elnöke is, és igen jó kapcsolatokat tartott fenn a posztkommunista menedzser elit számos tagjával. Ő érte el párton belül, hogy a vezetőség zöld utat adjon a párton kívüli Medgyessy váratlan felemelkedésének, ugyanakkor

régi ismerősének a figyelmébe ajánlotta tehetséges és több nyelvet beszélő lányát, Dobrev Klárát, aki így Medgyessy kabinetfőnöke lett. Dobrev Klára ekkor egyébként már évek óta annak a Gyurcsány Ferencnek volt a felesége, aki hajdani KISZ-funkcionáriusból lett jó módú üzletember. A választási kampány alatt a házaspár Medgyessy legközelebbi tanácsadói köréhez tartozott.²

Az új miniszterelnök elsősorban nem is úgy vonult be a történelembe, mint sokfelől bírált és átláthatatlan múltú D-209-es ügynök. A legtöbb elemző számára pénzügy- és gazdaságpolitikája tűnt talányosnak – éppen Medgyessy addigi pályájának tükrében. Az új kormányfő ugyanis épp azáltal győzte le egy hajszállal Orbán Viktort, hogy magabiztos, sokat tapasztalt, higgadt és szakmailag rátermettebb technokratának mutatkozott, aki a nemzetközi életben is járatos, továbbá államférfiúi erényekkel rendelkezik. Közel 25 évig dolgozott a Pénzügyminisztériumban, a rendszerváltás előtt és után is volt évekig pénzügyminiszter, végül pedig vezető állásokat töltött be magánbankoknál. Amint azonban hivatalba lépett, rögtön nekilátott sokat idézett „100 napos program”-jának bőkezű teljesítéséhez. Inotai András, a nemzetközileg ismert közgazdász ezt így fogalmazta meg: „Megbocsáthatatlan bűne az volt, hogy mint úriember ragaszkodott hozzá, hogy beváltsa választási ígéreteit.”

Talán egyetlen magyar miniszterelnök sem osztogatott szét olyan rövid időn belül annyi választási ajándékot, mint Medgyessy 2002 nyarán. A köztisztviselők (kb. 800 ezer ember) fizetését 50 százalékkal, az ösztöndíjakat 30 százalékkal emelte, eltörölte a már Orbán idején megemelt minimálbér adóját és a tévé-előfizetési díjakat, 2003 januárjától pedig bevezette a hárommillió

² Gyurcsány Ferenc pályájáról és politikai szerepléséről szól a 9. fejezet „Gyurcsány Ferenc tündöklése és bukása” címmel.

nyugdíjas számára a 13. havi nyugdíjat. Ezek a fedezet nélküli osztogatások, a tervbe vett autópálya-építkezések és a Fidesz-kormánytól örökölt, kedvezményes kamatú, nagyvonalú lakás-építési kölcsönök már 2002-ben 7,5 százalékos költségvetési hiányt okoztak, és a következő évekre is súlyosan megterhelték az államháztartást.

Az Orbán- és a Medgyessy-kormány ilyen és hasonló intézkedései azt eredményezték, hogy 2001 és 2005 között a magánháztartásokban 33 százalékkal nőtt a fogyasztás, míg a nemzeti össztermék csak 18 százalékkal növekedett. A reáljövedelem a magángazdaságban egyedül a 2003-as évben 7,3 százalékkal volt magasabb az előző évinél, a közsférában ez a növekedés 12,7 százalékos volt. Míg a szociálliberális koalíció a deficit csökkentése helyett tovább növelte a jóléti és a modernizációs kiadásokat, az ellenzék bosszúszomjas képviselői a teljesíthetetlen ígéretek maradéktalan betartását követelték. Egyetlen kormány sem tudott kitörni ebből az ördögi körből, és egészen 2009-ig igen távol álltak attól, hogy megfeleljenek a maastrichti kritériumoknak.³ Minden tekintélyes közgazdász egyetért abban, hogy az államháztartásnak ez a vesszőfutása az Orbán-kormány utolsó éveiben kezdődött, a Medgyessy-kabinet pedig még csak fokozta a tempót.

Medgyessy Péter még ma is azt állítja, hogy helyes volt végrehajtania a 100 napos programot: „Senki nem lehet boldog egy igazságtalan társadalomban. Ezért tartottam be a tanítók, tanárok, ápolónők, orvosok stb. fizetésemelésére tett ígéreteimet. Ké-

³ Az 1992-ben kötött maastrichti egyezmény szerint a közsféra deficitje nem haladhatja meg a nemzeti össztermék 3 százalékát, az adósságállomány pedig a GDP 60 százalékát; továbbá az infláció legfeljebb 1,5 százalékponttal haladhatja meg a három legstabilabb árképzésű EU-ország inflációs szintjét, a hosszú távú kamatláb pedig legfeljebb 2 százalékponttal lehet magasabb, mint ebben a három országban.

sőbb csökkenteni akartam a deficitet, de az MSZP-ből hiányzott hozzá a bátorság, türelmetlenek voltak, ugyanakkor félték, hogy elveszítik a 2006-os választásokat.” Egy vezető jogász, aki kormány megbízottként a közigazgatási reformot irányította, más oldalról világítja meg a helyzetet: „Medgyessy mint közgazdász jól tudta, hogy helytelenül jár el, de az osztogatással híveket akart szerezni magának. A legszívesebben egy nemzeti, keresztény balközép pártot szervezett volna, és azért adakozott, hogy nyerjen. A pártapparátus végül kivégezte, de ő is ki akarta végezni az apparátust. Igaz, hogy tehetséges ember, de döntésképtelen.”

Egyik elődje a Pénzügyminisztérium élén élesebben fogalmazott: „Rátermett, de hiú, és gyenge jellem. Ő volt a legalkalmatlanabb miniszterelnök, a legnagyobb kárt ő okozta. Roppantul tetszett neki, hogy kormányfővé választották. Az MSZP-n belül az szilárdította meg a helyzetét, hogy ő lett a nagy népboldogító. Egy első, aztán egy második 100 napos programmal teljesítette túl a választási ígéreteket. Látni való volt, hogy tönkreteszi az országot.” Hasonlóképpen vélekedett kormányának egykori minisztere is: „Medgyessy volt a leggyengébb miniszterelnök, lusta gyáva és egyáltalán nem karizmatikus. Nem dolgozott este 6-ig, mint elődjei, dönteni nem tudott, és példát sem mutatott. Egyszerűen csak szeretne volna, ha az életrajzában szerepel, hogy miniszterelnök volt.”⁴

Sok hasonló véleményt lehetne még felsorolni Medgyessyről. Viszonylag hamar bekövetkezett bukását mégsem az okozta, hogy a gyors népszerűségtől elvakítva, hibás pénzügyi döntéseket hozott. Egyre nyilvánvalóbb lett az általános tehetetlenség, az MSZP-t frakcióharcok bénították meg, és ebben a helyzet-

⁴ Ez a négy idézet azokból a beszélgetésekből való, amelyeket 2009 végén és 2010 elején rögzítettem hangszalagra.

ben a párton kívüli kormányfő nem mutatott fel erélyt, nem volt ötlete, hát még kidolgozott terve arról, hogyan hárítsa el az újult erővel fellépő ellenzék támadásait. Ráadásul a média részéről sok bírálat érte az esetenként hibás kormányzati magatartást és kommunikációt, az ellenzék pedig kapva kapott minden alkalmon, hogy lejárássa Medgyessyt.

Ilyen eset adódott a D-209-es botrányt követő kormánynyilatkozat és felháborodás után, amikor is Cannes-ban, a francia Rivierán időzött a Medgyessy házaspár. Eközben, 2002. augusztus 14-én, különösen súlyos árvízi helyzet alakult ki a Duna mentén. 20 ezer ember dolgozott a gátak megerősítésén. Ezreket kellett biztonságba menekíteni az áradás elől. A miniszterelnök teljes lelki nyugalommal töltött el még két napot Cannes-ban, mielőtt augusztus 17-én végre megjelent volna az elárasztással fenyegetett Szentendrén. Még több bírálat érte az „utazó világfit”, amikor 2002 végén a karácsonyi ünnepekre titokban Kubába repült, és még a kormányzóvivő sem tudta tájékoztatni az érdeklődő újságírókat főnöke hollétéről. Bőséges anyagot szolgáltatott a gúnyos megjegyzésekre, hogy Medgyessy éppen Kubába, a kommunizmus egyik utolsó fellelőjébe utazott üdülni. Egy másik, félig titkos thaiföldi nyaralásánál is bakot lőtt a tájékoztatási politika.

A Medgyessy-kormány pozitív mérlegéhez tartozik a külpolitika, különösen ami az EU-csatlakozást és a szomszéd országokhoz fűződő viszonyt illeti. Sokan bátor személyes gesztusként értékelték, hogy a miniszterelnök részt vett Adrian Năstase román kormányfő fogadásán, amelyet a román nemzeti ünnep tiszteletére rendeztek a budapesti Kempinski Szállodában. Medgyessy volt egyébként az első magyar miniszterelnök, aki kiválóan beszélt románul, apja ugyanis a II. világháború után csaknem öt évig vezette Bukarestben a magyar kereskedelmi kirendeltséget, fia ezért már gyerekként megtanulta a nyelvet. Medgyessy személyes kapcsolatokat ápolt Putyinnal is, ami hasznára volt a magyar–oroszl viszonyoknak.

Hamarosan elkerülhetetlenné váltak az első, viszonylag még fájdalommentes intézkedések, amelyeket mindenekelőtt a lakáshitelek támogatásának korlátozására, majd különböző költségvetési kiadások csökkentésére vagy elhalasztására hoztak, de ezek nyomán már 2003-ban meglepő gyorsasággal romlott a lakosság széles rétegeinek a hangulata. A közvélemény-kutatások a miniszterelnök népszerűségvesztését jelezték. 2004 elején az MSZP vezetői már azt latolgatták, hogyan és mikor szabadulhatnának meg Medgyessytől. Hiszen betöltötte történelmi hivatását, ha csekély fölénnyel is, de megnyerte a szocialisták számára a választásokat.

Egyébként a kormánypárttól élvezett támogatást maga Medgyessy is kockára tette néhány vitára ingerlő, személyes kezdeményezésével. Amerikai reklámszakemberek tanácsára hallgatva javasolta, hogy alakítsák kétkamarássá a parlamentet, csökkentsék a képviselők számát, és térjenek át a közvetlen elnökválasztásra: Felvetette továbbá, hogy a közelgő európai uniós parlamenti választások előtt állítsanak közös listát a pártok, és hogy mindezeket a kérdéseket bocsássák népszavazásra. A hirtelenjében feltálat ötleteket jobbról is, balról is érték bírálatok, végül a koalíciós pártok *ad acta* tették őket.

A 2004. június 13-án tartott európai parlamenti választás kijózanító arculcsapás volt a Medgyessy-kormány és az MSZP számára. A Fidesz 12 mandátumot szerzett az MSZP 9 és az SZDSZ 2 mandátumával szemben, az MDF 1 képviselőt juttatott az európai törvényhozásba. Még nagyobb súllyal estek a latba a százalékarányok: az ellenzék 47,41 százalékaival állt szemben a szocialisták mindössze 34,41 százaléka. Első személyes vereségének megrázó hatására a két oldalról is fenyegetett miniszterelnök jónak látta, ha előremenekül.

Úgy vélte, hogy a legvalószínűbb, később talán a legveszélyesebb riválisa az MSZP-n belül a nála húsz évvel fiatalabb Gyurcsány

Ferenc lehet, aki akkoriban a 60. helyet foglalta el a leggazdagabb magyarok listáján. Korábbi kabinetfőnökének, Dobrev Klárának a férje és annak az Apró Piroskának a veje, aki oly hathatósan segítette őt a miniszterelnöki székbe, újra tanúbizonyságát adta rendkívüli tehetségének. Gyurcsány fontos szerepet játszott a kulisszák mögött már a választási kampány során is, 2002 nyaratól pedig ő lett a győztes Medgyessy főtanácsadója.

Gyurcsány a „nemzeti közép” és a „harmadik út” utóbb sokat idézett fogalmait dobta be a köztudatba, ő maga ezeket Anthony Giddens és a The Labour Party (Munkáspárt – Egyesült Királyság) eszmei világából merítette. 2003 májusában Medgyessy sport- és ifjúsági miniszterré nevezte ki tanácsadóját. Gyurcsány már ezelőtt tervszerűen nekilátott pártbeli karrierje építésének, 2003 márciusában a szocialista párt elnökségi tagja lett, a következő februárban pedig a nagy súlyú Győr-Moson-Sopron megyei párt-szervezet elnöke. Országsszerte tartott beszédek, cikkeket írt, s jöllehet csak 2000-ben lépett be a pártba, egyre jobban megerősítette MSZP-n belüli pozícióját.

Nagyjából ezzel egy időben kenyértörésre került sor a kormányfő és Csillag István, a liberális gazdasági miniszter között. Medgyessy az évek folyamán – előbb csak a kormányzaton belül, aztán már nyilvánosan is – egyre többet bírálta a tekintélyes közgazdászt, szemére vetve, hogy nem irányítja elég erélyesen a minisztériumot, amelynek még az autópálya-építkezések is a hatáskörébe tartoztak. Döntően azon különböztek össze, hogy a három (két osztrák és egy francia) nagyvállalat közül melyikkel kössenek szerződést egy tervezett autópálya-szakasz megépítésére és működtetésére. Ma már nehezen állapítható meg, mennyi igaz azokból a híresztelésekből, hogy a két politikus párharcában igazából a háttérben meghúzódó, személyes érdekek játszották a főszerepet. Tény azonban, hogy a zsíros megbízatásokról már javában járta a szóbeszéd, amikor Medgyessy egy interjúban kije-

lentette, hogy az SZDSZ hangos a vesztegetési botrányoktól. Követelte, hogy Csillag István azonnal mondjon le, és kilátásba helyezte a kormány átalakítását, például meneszteni kívánta Gyurcsányt is.

Az izgalmas napok és órák folyamán kiderült, hogy Medgyessynek a koalíciós partnerhez intézett ultimátuma – az SZDSZ hívja vissza a kormányból a gazdasági minisztert – nem több pusztába kiáltott szónál, ugyanis a szocialisták nagyon is komolyan vették a liberálisoknak azt a fenyegetését, hogy felmondják a koalíciót. Így hát az MSZP Csillag István helyett szívesebben áldozta fel a „papírtigrisnek” minősített, vagyis haszontalanná vált miniszterelnököt. A végsőkéig felingerelt Medgyessy éppen akkor jelentette be lemondását, amikor az MSZP-kongresszus az ő lehetséges utódjáról tárgyalt. A felindultan nyilatkozó kormányfő azokat a meg nem nevezett „puccsistákat” tette felelőssé kényszerű távozásáért, akik, úgymond, a háttérből húzogatják a szálakat.

A Medgyessy-kormány időszaka tehát rövid intermezzo volt azelőtt, hogy megkezdődött volna Gyurcsány Ferencnek, a baloldal legtehetségesebb, leggazdagabb, legvitatottabb és legkiszámíthatatlanabb politikusának mindenkit – magát Gyurcsányt is – meglepő villámkarrierje.

Egy könnyen elcsábítható nemzet küldetéstudata

Alain Minc francia publicista 1990-ben megjósolta, hogy a kommunista rendszer összeomlása után megkezdődik a nemzetek bosszúja. A háború után kialakult politikai rend felbomlása a nemzeti gondolat újjászületését serkenti, s attól több félnivalónk lehet, mint amennyit várhatunk tőle.¹ A nagyszerb egyeduralmi törekvések miatt kitört délszláv háborúk, amelyeket a horvát, az albán és a bosnyák-muszlim ellenreakciók is csak súlyosbítottak, napnál világosabban bizonyították a közép- és kelet-európai posztkommunista országok számára, milyen katasztrofális következményei lehetnek egy-egy mítoszokkal terhelt, szélsőségesen nacionalista összecsapásnak.

Az Európai Unió keleti bővítése után a Romániában és Szlovákiában élő kétmillió magyar végre elérte, hogy útleveél nélkül utazgathat Európában, így szabadon utazhat az anyaországba is; s bár Szerbia nem az EU része, valószínűleg nemsokára az ott élő 300 ezer magyarnak is megadatik ez a lehetőség. Jóllehet mind Románia, mind Szlovákia, akárcsak Magyarország, az EU és a NATO tagja, manapság azt tapasztaljuk, hogy visszatérőben van a magyar politika főszodrába a látszólag sértetlenül megmaradt régi nacionalizmus. A történelmi sérelmek s az avítt nacionalista retorika hihetetlen gyorsasággal történő felelevenítése a Kárpát-

¹ Lásd Michael Jeismann – Henning Ritter: *Grenzfälle. Über neuen und alten Nationalismus*. Leipzig, 1993, Reclam.

medencében azt bizonyítja, hogy a nemzeti érzelmek sokkal erősebbek az európaiság nemzetközi eszméinél. Isaiah Berlin, a jelentős gondolkodó írta jóval a szovjet birodalom szétesése előtt „a nacionalizmus korábbi elhanyagolása és jelenlegi hatalma” kapcsán, hogy a nacionalizmus nem más, mint „a nemzet egységének és önrendelkezésének legfőbb értékévé nyilvánítása, aminek konfliktus esetén minden más megfontolás alárendelődik”. És már-már próféciaként teszi még hozzá: „Mindmáig nem bizonyította be senki meggyőzően, hogy az emberi képzelőerő kimutatható törvényeket követne, és mindmáig nem tudja senki előre megjósolni, hogy merre tartanak az eszmék.”²

Közép-Európában és a Balkánon szinte egyetlen nép sem néz szembe a saját történelmével. A kritikus történelemszemléletet – Berlin fogalmait használva – még mindig „a régmúlt emlékeivel és sérelmeivel terhelt, metafizikus és erkölcsi fanatizmus helyettesíti”. Ezért is oly veszélyes Európa számára, hogy Orbán Viktor, „Közép-Európa legtehetségesebb populistája”,³ a politikai hatalom megszerzése érdekében évekig szította a „keresztény” jelzővel ellátott nacionalizmust, a megnyert választás óta pedig tovább is kihasználja saját személyes uralmának biztosítására.

2010 májusának végén, nem sokkal az Orbán-kormány megalkulása után az új parlament lázas gyorsasággal megszavazott két sokat vitatott törvényt: az első jogot ad magyar útlevele a határon kívüli magyaroknak, még ha nincs is állandó lakhelyük Magyarországon, a második a nemzeti összetartozás napjává nyilvánítja június 4-ét, az 1920-as trianoni békeszerződés napját. Ezek a törvények nemcsak a szomszéd országokban keltettek

² Lásd Isaiah Berlin: *Der Nationalismus*. Frankfurt am Main, 1990, Hain.

³ Így nevezte Richard Swartz svéd publicista a *Süddeutsche Zeitung* 2010. április 30-i számában.

kedvezőtlen visszhangot, de az EU és más országok kormányainál, sőt kivétel nélkül az egész nemzetközi sajtóban is. Bár itt érte bírálát a szlovák kormány eltúlzott reakcióit, akárcsak korábban a szlovák nyelvtörvény kisebbségellenes intézkedéseit, a legtöbb lap nem hagyott kétséget afelől, hogy a két ország közötti feszültségekért elsősorban Orbánt terheli felelősség „messianisztikus fellépése” miatt és azért, mert „a tűzzel játszik”⁴.

Ha sorra vesszük azokat az intézkedéseket, amelyeket az uralkodó elit hozott a két világháború közti Magyarországon (Bibó István „zsákutcás magyar történelem”-ről beszél), továbbá hogy milyen készségesen nyújtott segédkezet az ország a zsidók kiirtásához, és vett részt a Harmadik Birodalom csatlósaként Jugoszlávia lerohanásában, majd a Szovjetunió megtámadásában, és ha ma mindehhez hozzávesszük a keresztény kurzus újjáéledésére utaló jeleket, a lépten-nyomon megfigyelhető, kollektív öntömjénezést, akkor felmerülhet a kérdés: vajon a magyar nemzet könnyebben tévútra vihető-e, mint más európai nemzetek – és ha igen, miért?⁵ Összeegyeztethető-e a demokratikus Európa politikai kultúrájával, hogy a kettős állampolgárság vagy a Trianon-emléknap törvénybe iktatásának ellenzőit – mint például Gyurcsány Ferencet, a korábbi miniszterelnököt – bárki „hazaárulónak” vagy „hazátlan bitangnak” kiáltsa ki?

Az egybehangzó vélemények és több tanulmány végkövetkeztetése szerint kétségtelen, hogy a mai Magyarországot legfő-

⁴ Orbans Spiel mit dem Feuer. (magyarul: Orbán a tűzzel játszik.) *Neue Zürcher Zeitung*, 2010. május 29. Hasonló hangnemben írt május végén, június elején például a *Süddeutsche Zeitung*, a *Die Welt*, a *Der Standard*, a *Die Presse*, a *Le Monde*, a *Die Zeit*, nem is beszélve a szlovák, a cseh, a román és a szerb újságokról.

⁵ Szó szerint ezt a kérdést tette fel a németekre vonatkoztatva Helmut Schmidt ex-kancellár a Fritz Stern német származású amerikai történésszel folytatott beszélgetése során. In Schmidt–Stern: *Unser Jahrhundert. Ein Gespräch!* München, 2010, C. H. Beck, 51. p.

képpen nyomasztó teher az igazság elfojtása, elhallgatása és meg-
szépítése. Bár különféle módokon, de ez vezetett Trianonhoz és
a Szent István-i birodalom széteséséhez, majd mindahhoz a sok
hányattatáshoz, amit 1920 és 1989 között szenvedett el az ország.
Amit Nietzsche „a valóság előtt való elgyávulásnak” nevezett, az
vonatkozik különböző értelemben minden volt szocialista or-
szágra, nem csak Magyarországra. Ugyanakkor óhatatlanul
eszünkbe jut William M. Johnston amerikai kultúrtörténész
megállapítása: „Az, hogy a magyarok szívesen nézik a világot ró-
zsaszínű szemüvegen keresztül, arra csábította őket, hogy eltú-
lozzák saját nagyságukat, és megfeledekzenek az uralmuk alá
tartozó népek nyomorúságáról... Kiváló képességük az ábrán-
dozásra nagyszerű ügyvédekévé tette őket, mindig készek rá,
hogy megvédjék Magyarországot, mint kivételt a nemzetek so-
rában.”⁶

Vásárhelyi Mária szociológus több tanulmányban mutatta be
a hősi mítoszok máig tartó hatását. A megkérdezettek 76 szá-
zaléka még 2005-ben is hitt a Kézai Simon krónikájában foglalt
legendában, amely szerint a magyarok a hunok leszármazottai,
de amiről a történettudomány már rég kiderítette, hogy hamisí-
tás. 69 százalék úgy tudta, hogy a XIV. században három tenger
(a Fekete, az Adriai és az Északi-tenger) mosta Magyarország
partjait. Csak 9 százalék felelt „igen”-nel arra a kérdésre, hogy a
magyarok rosszul bántak-e az országban élő nemzetiségekkel,
17 százalék felelte, hogy „részben”, ám 70 százalék szilárd „nem”-
mel válaszolt.

Ami mármost a trianoni békediktátumot illeti, a máig ható
traumának két okát említi a szociológusnő: először is a Horthy-

⁶ William M. Johnston: *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte. Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848 bis 1938*. Köln/Wien/Weiner, 1992, Böhlau, 348. p.

korszak mindenre kiterjedő, radikális és agresszív irredentizmusát, majd a Kádár-korszak negyven éven át tartó hallgatását. Bár a trianoni békeszerződés ezekben az évtizedekben abszolút tabutéma volt, egy 1976-os kutatásban azt nyilatkozta a megkérdezettek 70 százaléka, hogy mélységes keserőséggel tölti el Trianon. Tehát az emberek többsége még a kommunista diktatúra idején is támogatta volna Erdély és Dél-Szlovákia, vagyis a Felvidék túlnyomórészt magyarlakta területeinek visszaszerzését.

A rendszerváltás után két tendencia érvényesült egyidejűleg. A jobboldal napirenden tartotta a Trianon-kérdést mint a nacionalizmus táplálóját, míg a baloldal szőnyeg alá seprte a problémát. A jobboldal populista és mind erőszakosabb retorikája, valamint a baloldal passzivitása miatt az utóbbi tíz évben a jobboldali Trianon-kép térnyerése volt megfigyelhető a felnőtt lakosság körében. Igaz, hogy a lakosság több mint felének fogalma sincs róla, melyik évben kötötték meg a békeszerződést. Csak minden tizedik felnőtt állampolgár véli úgy, hogy a Magyarország számára oly hátrányos trianoni békében szerepet játszott a nemzetiségekkel való igazságtalan bánásmód és az erőszakos asszimilációjuk is. Háromszor annyi válaszadó kereste az okot „a baloldaliak és a zsidóság aknamunkájában”, abban, hogy Clemen-ceau miniszterelnök utálta magyar menyét, és általában, hogy a franciák ősidők óta ellenszenvet éreznek a magyarok iránt.

Trianon következményeinek a megítélésében mégis 2002 és 2007 között zajlott le a legaggasztóbb és leglátványosabb változás. Míg 2002-ben a felnőtt lakosságnak mindössze 18 százaléka vélte úgy, hogy a békeszerződésben rögzített határokat soha nem szabad végérvényesnek elfogadni, ez a százalékarány mára két és félszeresére nőtt. Ennek a csoportnak minden harmadik válaszadója mondja azt, hogy az elszakított területek visszaszerzésére bármilyen eszköz felhasználható. Ugyanakkor 34-ről 24 százalékra csökkent azoknak az aránya, akik hajlandóak elfogadni a

békeszerződést, és még kevesebben vallják azt a véleményt, hogy hosszú távra az Európai Unió megerősítése és bővítése oldja meg a kérdést.

Ezek a számok a magyar társadalom szemléletmódjának elgondolkodtató, egyszersmind abszurd radikalizálódását tükrözik. Az erőteljes jobboldali, sőt szélsőjobbos szólamok hatására ma sokkal több magyar véli valamiféle revánsban megtalálni az igazságtalan békediktátum megoldásának a kulcsát, mint ahányan Európa egységesülésére hivatkoznak. Ugyanakkor éppen azoknak, akik semmiképpen sem akarnak belenyugodni Trianonba, és minden eszközzel visszaszereznék az elfoglalt területeket, fogalmuk sincs ezeknek a területeknek a mai demográfiai viszonyairól.

A megkérdezetteknek csak 15 százaléka ad megközelítően helyes választ a lakosság nemzetiségi megoszlására vonatkozóan. Erdélyben jelenleg 21 százalék a magyar nemzetiségűek aránya, de a mai Magyarországon a visszacsatolás híveinek a fele hiszi azt, hogy ez az arány az 50 százalékot is meghaladja! A többi elvesztett területet illetően is a ténylegesnek általában a háromszorosára becsülik a magyarok részarányát a teljes lakosságon belül.⁷

A magyarok szemléletmódja aggasztó módon radikalizálódik, s ez is csak Lloyd George angol miniszterelnök szavait igazolja, aki 1919–1920-ban kétszer is óvott attól a veszélytől, amelyet egy jóvátételre számító Magyarország jelentene Közép-Európa számára: „Sohasem lesz béke Délkelet-Európában, amíg ezekben a most alakuló kis államokban jelentős számú magyar kisebbség

⁷ Vásárhelyi Mária volt kedves rendelkezésemre bocsátani annak a beszédnek a kéziratát, amelyet 2010. június elején tartott egy Budapesten rendezett Trianon-konferencián, a számadatok ebből a tanulmányból származnak.

él.” Egy évvel később újra intette a tanácskozókat, ne helyezték az egész magyar lakosság egyharmadát idegen uralom alá: „Nem lesz béke, ha majd utólag kiderül, hogy Magyarországnak jogosak voltak az igényei, és hogy egész magyar népcsoportokat adtak át, mintha csak marhacsordákról volna szó, Csehszlovákiának és Erdélynek [vagyis Romániának], csak azért, mert a konferencia elutasította a magyar kérdés megtárgyalását.”⁸

Egyetlen magyar ember sem lehet közömbös, ha Erdély vagy a Felvidék történelmi emlékekben gazdag városairól van szó: emlékművekről, az építőművészet remekeiről, nagy királyok és zseniális költők szülőházairól és sírjairól. Regények és költemények, festmények és családtörténetek őrzik egy dicsőséges, de végérvényesen elsüllyedt múlt emlékezetét.

A régi idők fénye amúgy is halványulóban van, ha meggondoljuk, hogy a magyarok számaránya a Vajdaságban az 1910-es 28 százalékról mára 14 százalékra, Erdélyben 31,63 százalékról mára alig 20 százalékra, Szlovákiában 30,3 százalékról 10 százalékra csökkent. Vagy ha a szélsőjobb eszelős Nagy-Magyarország-fantazmagóriáit összevetjük azzal, hogy Pozsonyban, az egykori magyar koronázó székhelyen ma csak minden huszadik ember magyar, vagy azzal, hogy Kolozsváron a lakosság kevesebb mint 20 százalékát, Kassán pedig, apám (és Márai Sándor) szülővárosában mindössze 12,6 százalékát teszik ki a magyarok.

E tények ismeretében nyilvánvaló, hogy a Vajdaságban 290 ezer, Erdélyben 1,74 millió, Szlovákiában félmillió és Ukrajnában 150 ezer lelket számláló magyar kisebbség helyzete és kilátásai a mindenkorai többségi nemzet magatartásától függenek, azonkívül a kisebbségek politikai képviselőitől, a fellépésétől, nem utolsósor-

⁸ Idézetek Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés* című könyvéből. Budapest, 2005, Osiris, 178–182. p.

ban pedig az anyaország – vagyis Magyarország – éppen uralmon lévő kormányának a szomszédságpolitikájától. Korábban már utaltam a történelmi Magyarország szétesésének körülményeire és a trianoni békeszerződés következményeire. A rendszerváltás óta folytatott szomszédságpolitikát is csak akkor lehet igazán megérteni, ha megvizsgáljuk a kisebbség múltbeli sorsát.

A kisebbségek és a többségi nemzetek viszonyát mindig is végzetzerű dialektikus körforgás jellemezte: az újonnan hatalomra kerülők rendszerint megalázták és zaklatták a korábban irigyelt és felsőbbrendűként tisztelt rétegeket. Ezt a szerepváltást 3,5 millió magyarnak kellett átélnie az I. és a II. világháború után Romániában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában, ráadásul három ízben: először akkor, amikor uralkodó rétegből hirtelen üldözöttekké váltak, másodszor, amikor a tengelyhatalmak bécsi döntéseinek (1938, 1940) köszönhetően visszakapták az elszakított területeknek egy részét, harmadszor pedig 1945 után, amikor újra gyanús, potenciálisan irredenta kisebbség lettek, és nem élveztek hathatós érdekvédelmet.

A rendszerváltás után már az első alkotmánymódosítás kapcsán foglalkoztak a határokon túli magyarok ügyével. A külpolitikai célok meghatározásánál beiktatták a következő cikkelyt: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.” Bár nagyon is esedékes volt, hogy az ország vezetői szakítsanak a kényes nemzetiségi és kisebbségi kérdéseket agyonhallgató, négy évtizedes gyakorlattal, az Magyarországon és a környező országokban is mindig az adott kormánytól függött, hogy külkapcsolataikon belül mekkora súlyt helyeznek a szomszédságpolitikára.

A nagyszerb uralomért folytatott háború, vagyis a Milošević-diktatúra idején különleges helyzetben volt a Vajdaság, amelytől elvették korábbi autonómiáját. Horvátországból menekült

szerbek ezreit telepítették le itt, és ez, valamint a magyar kisebbségre gyakorolt nyomás hozzájárult a légkör megmérgezéséhez. A nacionalisták túlsúlya még a diktatúra összeomlása után is gátolta, hogy egészében normalizálódjon a nemzetiségek közötti viszony.

Az Antall- és a Horn-kormány Horvátországgal és Ukrajnával, Szlovákiával és Romániával megkötötte az alapszerződést. Ezek a megállapodások szabályozták a kisebbségek helyzetét, valamint azt a fontos végkövetkeztetést is, hogy a kisebbségek védelme nem pusztán az illető országok belügye, a nemzetközi közösségnek is joga van véleményt nyilvánítani róla. Ugyanakkor – mondhatjuk: ezért cserébe – a magyar fél kötelezte magát, hogy végérvényesen elfogadja a jelenlegi határokat. Magyar oldalról a nacionalista szólamok visszafogásával, az Európai Unió ösztönző hatására és a szomszédos országokbeli mérsékelt erők érvényre jutásával megnyílt a lehetőség arra, hogy a magyar kisebbség politikai képviselői többször is pozíciót kapjanak a szlovák és a román kormányban.

Azonban a nemzetiségek helyzetét, különösen pedig a többségi nemzet politikájához való viszonyát kezdettől fogva és legfőképpen az határozta meg, hogy milyen a viszony az éppen uralmon lévő magyar kormány, illetve a szomszéd ország kormánya között. Szigeti László, a sikeres kiadóigazgató mondta el nekem pozsonyi beszélgetésünkön, hogy megfigyelése szerint a szlovákiai magyarok Trianon óta kétféle alapmagatartást tanúsítanak az állammal szemben – ami értelemszerűen érvényes a Monarchia többi utódállamában élő magyar kisebbségre is: egyik részük „magyarközpontú”, ők a két háború között nyíltan követelték a területi revíziót, most pedig a magyar nemzet politikai egysége mellett állnak ki. Másik, úgynevezett csehszlovák orientációjú csoportjuk 1993, vagyis Szlovákia megalakulása óta a szlovákiai társadalomba kíván beilleszkedni amellet, hogy meg-

tartaná, sőt erősítené magyar identitását – egyszerűen magyarok és szlovákok kiegyezését tekinti céljának.⁹

A tapasztalatok szerint Magyarország és Szlovákia között mindig olyankor lesz feszültté a helyzet, amikor erősen nacionalista színezetű kormány kerül hatalomra – így vélekedik Szarka László professzor, a tekintélyes nacionalizmusszakértő, a Kisebbségkutató Intézet igazgatója.¹⁰ Ennek megfelelően a bel- és külföldi szakértők a magyar felet tartják a radikalizálódás elindítójának, pontosabban az első Orbán-kormány alatt történt szemléletváltást – ennek során lett ugyanis a Fidesz „erőteljes populista retorikát használó, nacionalista-konzervatív párttá”.¹¹ A Fidesz szomszédságpolitikájának központi gondolata volt és maradt „a nemzet határokon átívelő egyesítése”. Ehhez a célhoz két olyan lépéssel kívánt közeledni, amelyek nemtetszést váltottak ki a többségi nemzetekből.

A 2001. június 19-én elfogadott úgynevezett „státustörvény” lehetővé teszi a szomszéd országokban élő magyaroknak, hogy „magyarigazolványt” kapjanak, amivel egyszeri vagy folyamatos anyagi támogatásra tarthatnak igényt (kedvezményes vasúti jegy, egészségügyi és szociális juttatások stb.). Az Európa Tanács és a szomszéd országok kormányai – amelyekkel előzetesen nem egyeztettek – élesen bírálták ezeket a nemzetközi jog szempontjából

⁹ Lásd a Szigeti Lászlóval készített hosszú interjút, amely a *Magyar Narancs* 2009. szeptember 5-i számában jelent meg.

¹⁰ Lásd a vele készített hosszú interjút: Politikai értelemben nem létezik Kárpát-medence. *Élet és Irodalom*, 2008. december 12.

¹¹ Lásd Herbert Küpper: Ungarn und die magyarischen Minderheiten in den Nachbarstaaten. *Ost-West Europäische Perspektiven – Schwerpunkt Ungarn*, 2007/7. Az egyoldalúan hozott magyar lépések bírálatához, de a szlovák nyelvtörvény túlkapásaihoz is lásd Bauer Tamás cikkei az *Élet és Irodalom* 2008–2010-es évfolyamaiban, továbbá Tabajdi Csaba szocialista EU-képviselő cikkét: A nemzet mindannyiunké. *Népszabadság*, 2010. május 21.

problematisztikus intézkedéseket, amelyek nyílt jogi kapcsolatot létesítettek a magyar állam és egy másik állam területén élő természetes vagy jogi személyek között (a kapcsolatba az anyagi támogatást is beleértve), ezért a rendeleteket később módosították. Végeredményben 2005 közepéig nagyjából 800 ezer ember kérvényezte a magyarigazolványt, főleg Romániából, Szerbiából és Ukrajnából, a szomszédos országokban élő magyarságnak mintegy harmada. A szlovák állampolgárok számára – minthogy ők is az EU polgárai – kevés gyakorlati haszna van az igazolványnak. Magyarországon sokan megfeledkeznek arról is, hogy a 2,5 millió határon túli magyar 15 százaléka vegyes házasságban él, 20 százalékuk pedig nem magyar iskolába íratja gyermekeit.¹²

A másik lépés volt a „Magyar Állandó Értekezlet” megteremtése. A magyar országgyűlés is jóváhagyta ezt az intézményt, amelynek munkájában közösen vesznek részt a kisebbségek, a politikai pártok és a kormány képviselői, és amelynek a konzultáción túl joga van határozatokat is hozni. Minthogy 2004 vége óta nem hívták össze a konferenciát, új szervezet született, a „Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma”. Résztvevői a magyar parlamenti pártok képviselői, illetve a Szlovákiában, Ukrajnában, Szlovéniában, Romániában, Horvátországban és Szerbiában élő magyar kisebbségek vezetői vagy pártjaik képviselői. A 2009 májusában tartott európai parlamenti választások után nagy vihart kavart Orbán Viktor azon javaslata, hogy a Kárpát-medencei magyarság közösen képviseltesse magát az Európai Unió parlamentjében. Az a törekvés, amely „a határokon átnyúló nemzeti egység” jelszavával egy etnikailag meghatározott politikai nemzet alapjává óhajtaná tenni a közös történelmi és kulturális hagyományokat és értékeket, külpolitikailag veszélyes kezdeményezés, amely hosszú távon Magyarország békebontóként való elszigetelődéséhez vezethet.

¹² Szarka közlése, lásd a 10. lábjegyzetet.

A magyar kisebbségi politika radikalizálódása azzal kezdődött, hogy a szélsőjobboldali nacionalisták kezébe került Magyarország Világszövetsége népszavazást kezdeményezett arról a kérdésről, hogy kapjanak-e állampolgárságot azok a határon túli magyarok, akiknek állandó lakhelyük nem Magyarországon van. A Fidesz is támogatta a kezdeményezést, amely meglepő módon kudarcot vallott. 2004. december 5-én a szavazásra jogosultaknak csak 37 százaléka adta le voksát, s a szükséges 25 százalék helyett csak 19 százaléknyan szavaztak a kettős állampolgárságra. Legalább ennyien utasították el a javaslatot. A népszavazás kudarcra nyilvánvalóvá tette, hogy nem beszélhetünk az összmagyarság sors- és érdekközösségéről, s hogy az efféle kezdeményezések korántsem fokozzák a többségi nemzetek készségét arra, hogy teljesítsék a kisebbségek mégoly jogos kulturális és oktatáspolitikai követelményeit. Ellenkezőleg: Romániában és Szlovákiában éppen hogy lovat adnak a nacionalista-soviniszta hangadók alá.

Természetesen hiba volna, ha a szomszédos országok között az utóbbi években észlelhető feszültségekért kizárólag a magyar felet, különösen a nemzeti jobboldalt tenné bárki is felelőssé. 2006 júniusában leváltották Mikuláš Dzurinda szlovák miniszterelnököt, kormánya, amely sikeres gazdaságpolitikát és mérsékelt nemzeti-ségi politikát folytatott, és hét éven át élvezte a magyar kisebbség képviselőinek támogatását, elveszítette a választásokat. Dzurinda utódja a baloldali populista koalíciót vezető Robert Fico lett, aki egy követ fújt a mindenre elszánt Ján Slota jobboldali radikális és nacionalista pártjának választóival és a már nem szalonképes Vlagimir Mečiar exminiszterelnök híveivel is. Ez elég volt a puskaporos hordó felrobbantásához. 2009. június végén módosították a szlovák nyelvtörvényt, ami nyílt és a nemzetközi figyelmet is felkeltő lángra lobbantotta a koalíciós kormány és a magyar kisebbség között már addig is parázsló ellentéteket.

A szlovák nyelvtörvény tág teret ad annak a sok magyarelles pizskálódásnak és zaklatásnak, amit a nemzetiségi lakosságnak kell elviselnie a hétköznapiakban, a hivatalokban, a munkahelyeken és az oktatásban. 100-tól 5000 euróig terjedő pénzbírsággal sújtható az, aki nyilvános helyen csak magyarul szólal meg, s közlendője nem hangzik el szlovákul is. Az új törvény minden szlovák állampolgárnak előírja, hogy nyilvános intézményekben – hivatalokban, kórházakban – csak szlovákul beszélhet. Ez alól csak azok a települések képeznek kivételt, amelyekben legalább 20 százaléknyi a kisebbségi lakosság részaránya, de ott is minden cégtáblán, feliraton – pl. az emlékműveken –, sőt az étlapokon is szerepelnie kell a szlovák változatnak, még hozzá az első helyen. (A magyar kiadás előkészítése közben ugyan enyhítették a törvényt, de végleges szöveg még nem áll rendelkezésre.)

A bírálók rámutattak, milyen abszurd helyzetek állhatnak elő az egészségügyben. Az orvos a betegével csak szlovákul beszélhet – még ha mindketten magyarok is –, kivéve, ha a páciens nem tud szlovákul. A különféle előírások „a szlovákiai magyarok súlyos megalázását jelentik, és ellentmondanak az európai értékeknek” – hangsúlyozta Bauer Tamás, az ismert liberális közgazdász és kommentátor, aki egyszersmind a magyar nacionalisták és a szélsőjobb kérlelhetetlen bírálója is.

Az, hogy Szlovákiában időről időre ki lehet játszani a „magyar kártyát”, elsősorban a szlovákok „ősfélelmével” magyarázható: nem szeretnék újra elveszíteni országuk déli sávját.¹³ Nem szabad

¹³ Az 1938. november 2-án született bécsi döntés, amelyet Ribbentrop német és Ciano olasz külügyminiszter írt alá, 11 927 négyzetkilométernyi területet és 1 060 000 lakost csatolt Magyarországhoz. A lakosságnak az 1941-es magyar népszámlálás szerint a 84 százaléka, az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint viszont csak 57 százaléka vallotta magát magyarnak. A II. világháború után a magyarokat is sújtották az ún. „Beneš-dekrétumok”: 36 ezer magyart elűztek, 45 ezret Csehországba deportáltak, 70 ezret a szlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény keretében áttelepítettek, 350 ezer magyart pedig kényszerrel „reszlovakizáltak”.

ugyanis elfelejteti, hogy ez a terület ezer évig Magyarország része volt, és csak a Monarchia széthullása óta tartozott Csehszlovákiához. Eltekintve a Hitler kegyelméből alakult, rövid életű fasiszta törpeállamtól, csak 1993, a Csehországtól való békés különválás óta létezik önálló Szlovákia. A Duna mentén pedig mindig is összefüggő tömböt alkotott a magyar lakosság. A két állam közötti kapcsolatokat elsősorban a Fico-kormány provokációi, valamint a koalícióban részt vevő szlovák nacionalisták magyarellenes megnyilvánulásai juttatták történelmi mélypontra. A kedvezőtlen helyzet kialakulásáért tehát nem a 2002 és 2008 között hatalmon lévő magyar szociálliberális kormányzat volt a felelős.

Mindennek ellenére kétségtelen tény, hogy a magyar szélsőjobb csoportok nacionalista agitációja kiváló ürügyet szolgáltat a szlovák (és a román meg a szerb) nacionalistáknak, hogy gyanakvást keltsenek hazájukban a nagyszámú magyar kisebbségek iránt. 2008 őszén a szlovák rendőrség rendkívül brutális túlkapásokat engedett meg magának a fontos magyar központnak számító Dunaszerdahely stadionjában azok ellen a magyarországi szurkolók ellen, akik a helyi focicsapat mérkőzésére utaztak a városba. Persze meg kell említeni azt a 150-200 magyar tüntetőt is, aki provokációs szándékkal, Nagy-Magyarországot ábrázoló, hatalmas transzparenszekkel, Trianon revízióját követelve vonult fel. Az összecsapásokban 50 ember sérült meg, közülük néhányan súlyosan; a rendőrség 31 randalírozót, köztük 15 magyart, pár órára őrizetbe vett. Ezt követően szélsőjobbos tüntetésre került sor a budapesti szlovák nagykövetség előtt, és egy időre blokád alá helyezték a határátkelőket is.

Míg a „futballháború” szerencsére kivételes esemény maradt, 2009 augusztusában nemzetközi visszhangot keltett a Sólyom László köztársasági elnökkel kapcsolatos incidens. A magyar államfő részt kívánt venni a Szent István-émlékmű ünnepélyes ava-

tásán a szlovákiai Révkomáromban. „Magánemberként” óhajtott megjelenni, és szándékában állt beszédet is tartani. A szlovák kormány azonban megtiltotta, hogy Sólyom, egy másik EU-tagállam, ráadásul egy szomszédos ország elnöke átlépje a határt. Párját ritkító, hallatlan sértés. Sólyom mégis demonstratívan elment a híd közepéig, az államhatárig, és a tévékamerák előtt „példátlanak” és „megbocsáthatatlannak” bélyegezte a szlovák fél döntését. Fico elnök ezzel szemben „hallatlan provokációról” beszélt, kísérletről, hogy érvényt szerezzenek a magyar államiságnak a szuverén Szlovákia földjén.

Ha a két kijelentés ellentmond is egymásnak, tény, hogy az ünnepség magyar szervezői nem hívták meg az emlékműavatásra a szlovák állam képviselőit. A budapesti külügyminisztérium és az elnöki hivatal együttműködése sem volt tökéletes. Ezt egy magánbeszélgetésben erősítette meg előttem néhány héttel később Balázs Péter, az akkori külügyminiszter. Egyéb-ként ugyanő nem sokkal ezután interjút adott egy német újságnak, s ekkor kiszaladt a száján a következő megjegyzés: „Nekünk mint idősebb testvérnek meg kell tanítanunk a fiatalabbat az európai illemszabályokra!” – ami megint csak felháborodást keltett Szlovákiában.

Az államelnök több látogatást is tett Szlovákia, Románia és Szerbia magyarlakta területein, különböző városokban és falvakban beszédeket tartott, koszorúzott és emlékműveket avatott. Ezek a „magánlátogatások” már 2009 márciusában nemtetszést váltottak ki Szerbiában és Romániában. Sólyom ugyanis ekkor Marosvásárhelyen óhajtott részt venni az 1848-as forradalom emlékünnepeén, de a románok megtagadták a leszállási engedélyt az elnöki repülőgéptől, mire az elnök autóval utazott a helyszínre.

Sólyom gyakori látogatásai és Orbánnak, az ellenzék vezérének látványos politikai fellépései a szomszéd országok magyar

közösségeiben: mindezek a határokkal el nem választható politikai nemzet egységét kívánták hangsúlyozni. A magyar parlament 2010. május végén hozott határozata, amelynek értelmében az is igényelheti az állampolgárságot, akinek nincs állandó bejelentett lakhelye Magyarországon, ma még előre nem látható következményekkel jár a többségi nemzetek, a kisebbségek, valamint az ország európai megítélése szempontjából. Közép-Kelet-Európában ugyanis sehol nem azonosak az államok és a nemzetiségi területek határai. Néhány zavaros fejű szélsőjobboldali politikus kivételével egyetlen magyar politikus sem követeli a trianoni békeszerződés revízióját. Bauer Tamás mégis azt állítja, hogy „...Orbán Viktor máris újra kezdte a szomszédokkal a hidegháborút, amely előző kormányzását végigkísérte. [...] E hidegháború első számú vesztesei a szomszéd országokban élő magyarok lesznek”.¹⁴

A mai Magyarországon azonban kivételnek számít ez az óvatosságra intő hang. Az 1989-ben remélt „európaizálódás” helyett annak vagyunk most tanúi, hogy újjáélednek egy rossz emlékű múlt „ellenségképei”. Gogolák Lajos (1910–1987), az emigrációban élt, jelentős magyar szlavista a magyarországi nemzetiségekről szóló fontos tanulmányában ezt írta: „Az egy és oszthatatlan magyar nemzetállam küldetésébe vetett, minden valóságérzéssel dacoló, romantikus hit a nemzet egyfajta világi vallása lett.”¹⁵ Magyarországon 90 évvel Trianon után újra történeti mítoszokat használnak fel a politikában, az irodalomban és a médiában. Lépten-nyomon látható és tapasztalható „Nagy-Magyarország” meghökkentő újraélesztése: a kép ott van állítólag min-

¹⁴ Orbán hidegháborúja a szomszédokkal. *Népszabadság*, 2010. május 21.

¹⁵ Ludwig Gogolák: Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates. In Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch Hrsg.: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Wien, 1980, VÖAW, 1263. p.

den huszadik magyar autón mint matrica, de bizsunak, kulcs-tartónak, övcsatnak, pólódísznek is használják, a giccses képekről nem is beszélve.

A Szkítia könyvesboltlánc négy budapesti üzletében kapható ma már mindazoknak a régi szakkönyveknek, regényeknek és versesköteteknek az új kiadása, amelyek egyrészt a nemzeti fölény hajdan történelmi-politikai, később etnikai-rasszista érzetét sugallták, másrészt az „egyéb nemzetbeliek” gyűlöletét és megvetését terjesztették. Nem csoda hát, ha manapság a közgondolkodásban nagyobb teret kapnak az etnikai, nemzeti szempontok, mint a II. világháború óta bármikor. Nemrég Tutzingban tanácskozást rendeztek a Közép-Európát foglalkoztató kérdésekről, s itt jelentette ki egy német szakértő, hogy a magyarok szemszögéből nézve az állam és a nemzet azonos fogalmak. Magyarország az olyan rendelkezésekkel, mint az állampolgárságról szóló törvény, területi határain túlra terjeszti ki államhatárait.¹⁶

A szlovák reagálással ellentétben Romániában és Szerbiában nem keltett felháborodást a sokat vitatott magyar törvény, ugyanis hasonlóképpen járnak el a románok a Moldáviában, a szerbek pedig a Horvátországban, illetve Koszovóban élő nemzeti kisebbségeik ügyében. Egyébként pedig a román kormánynak jelenleg is (legalább e könyv írása idején) vannak magyar tagjai: a miniszterelnök-helyettes, a kultuszminiszter (!), az egészségügyi és a környezetvédelmi miniszter – persze magyar származású román állampolgárokként és nem elsősorban a (politikai) határokon túl terjeszkedő magyar nemzet tagjaiként.

Míg Magyarországnak sohasem volt és ma sem felhőtlen a viszonya az egykori „baráti országokkal”, közte és Ausztria között sem-

¹⁶ Karl-Peter Schwarz: Staatsbürgerschaft jenseits der Grenzen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2010. május 25.

mikor sem merültek fel valódi problémák. A rendszerváltozás óta eltelt időszak valamennyi kormánya szívélyes kapcsolatot tart fenn Ausztriával, a két kormány politikai színezetétől függetlenül. A magyarok tulajdonképpen legalább 25-30 éve arra törekednek, hogy „belátható időn”, vagyis 15 éven belül utolérjék az osztrák életszínvonalat. Lehet, hogy ez a jövőben is inkább csak álom lesz, semmint valóra váltható cél.

Az Európai Unióba való belépés tehát nem oldotta meg a nemzetiségi problémákat. Ismerve a szomszéd országok nemzeti érzékenységét, nem csoda, hogy szorongást kelt bennük, ha a magyarok dicsőséges múltjukat idézgetik unos-untalan, és politikai-kulturális fölényüket hangoztatják a jelenlegi többségi nemzetek rovására. Ma is érvényesek Sir Karl Popper (1902–1994), bécsi származású brit filozófus megszívlelendő szavai, ő ugyanis a II. világháború alatt ezt írta: „Minél hamarabb térünk vissza a törzsi szövetségek hősi korszakához, annál biztosabban jutunk el az inkvizícióhoz, a titkosrendőrséghez és egy romantikus máz-zal bevont gengsztervilághoz.”¹⁷

¹⁷ Karl Popper: *A nyitott társadalom és ellenségei*. Ford. Szári Péter. Budapest, 2001, Balassi.

Gyurcsány Ferenc tündöklése és bukása

„Aki kilép a nyilvánosság elé, az nem várhat, és ne is követeljen elnézést.”

Marie Ebner-Eschenbach

Magyarország rendszerváltás utáni története Alekszandr Herzen, az orosz forradalmár gondolkodó véleményét igazolja: „Nincs hozzá librettó. Ha a történelem egy bizonyos librettót követne, akkor elveszítené minden érdekességét, fölöslegessé, unalmassá és nevetségessé válna... A történelem mindenestől improvizáció, teljességgel akarat, ötletszerűen alakul, nincsenek benne sem határok, sem kijelölt utak.”¹

Csak 2004 áprilisában ismertem meg Gyurcsány Ferencet, azt az embert, akinek egész eddigi élete ezt a spontaneitást, egyúttal pedig a magyar politika sok véletlenszerűségét is példázza. Találkozásunk időpontjában ifjúsági és sportminiszter volt Medgyessy szociálliberális kormányában. Azelőtt olvastam már Gyurcsány néhány cikkét, például amelyben azt fejtegeti, hogy ideje elvetni a posztkommunista ideológia bénító ballasztját, és modern, nyitott, szociáldemokrata párttá alakítani az MSZP-t, brit és német mintára. Volt, aki a jövő reménységét látta benne, vezető baloldali politikusok viszont, alig leplezve ellenszenvüket, kiszámíthatatlan ötletekkel előrukkoló, „dúsgazdag kalandornak” mondták a becsvágyó fiatalembert. Mindaz, amit csak hallottam róla, úgy tüntette fel előttem, mint aki izgalmas különcként válik ki az unalmas késő Kádár-kori káderek vezette szocialista párt szürkességéből.

¹ Lásd Isaiah Berlin: *Russische Denker*. Frankfurt am Main, 1981, EVA, 137. p.

Miniszteri irodájában folytatott beszélgetésünk egy óránál jóval hosszabbra nyúlt, és meglepően őszinte hangvételi volt. A nyurga, sportos férfi egyáltalán nem titkolta előttem politikai ambícióit. Gunyoros megjegyzésekre, hogy vajon mit keres egy komoly politikus egy efféle minisztériumban, Gyurcsány kertelés nélkül elismerte, hogy valóban semmi szüksége erre a tisztségre, bármely minisztérium egyik főosztálya is tökéletesen megfelelne a célnak. Viszont elbüszkélkedett vele, hogy pár héttel azelőtt az MSZP megyei elnökévé választották a párt szempontjából fontos Győr-Moson-Sopron megyében.

Magát a kormányfőt nyíltan nem bírálta – hiszen tanácsadója volt 2003 elejétől kezdve egészen addig, amíg nem maga lett a miniszterelnök –, viszont leszedte a keresztvizet a szocialista pártról, amely nem képes eldönteni, hogy kit és mit képviseljen valójában. Ő maga mindenesetre szoros kapcsolatra törekedett a párttagokkal, hetente két-három pártszervezetbe is ellátogatott az ország különböző vidékeire. Arra a kérdésemre, hogy mit akar ezzel a nagy sürgősséggel elérni, lefegyverző mosollyal válaszolta, hogy ő csak a magyar baloldal jócskán elkésett, de feltétlenül szükséges modernizálását szeretné előmozdítani – de azt teljes erőbedobással.

Már első találkozásunk is meggyőzött róla, hogy alighanem ez az – akkor – 43 éves Gyurcsány a szociálliberális tábor legtehetségesebb és legdinamikusabb politikusa. Persze nyilvánvaló volt már ebben az időszakban is, hogy pályafutása és vagyona nincs egészen összhangban a klasszikus szocialista elképzelésekkel. Mert igaz ugyan, hogy a valóban proletár származású Gyurcsány nyomasztó szegénységben töltötte gyermekkorát szülővárosában, Pápán. A tehetséges fiatalember már 21 évesen a pécsi tanárképző főiskola KISZ-szervezetének élére került.

Néhány hónap múlva a főiskolai alapszervezetet egyesítették az egyetemével, s Gyurcsány itt kapott az akkori viszonyokhoz képest jól fizetett titkári állást. Az ifjú párthivatalnok gyorsan és

akadálytalanul haladt előre az apparátusi ranglétrán. 1988-ban, közvetlenül a rendszer összeomlása előtt már Budapesten találjuk a KISZ országos vezetőségének egyik titkáráként, végül pedig mint az ifjúkommunisták immár demokratikusra átkeresztelt – ám rövid életű – szervezetének második embere vesz búcsút – egyelőre – a politikától.

Nem mondhatjuk, hogy a rendszerváltás után a balsors sújtotta volna a vidéki fiatalembert. Jó kapcsolatteremtő képességének köszönhetően mindössze három hónap állástalanság után egy pénzügyi tanácsadó cég munkatársa lett. A becsvágyó Gyurcsány a politikusi pálya kudarca után afféle modern Balzac-hósként elszántan látott hozzá, hogy meghódítsa a fontos emberekől álló társaságot, a pénzvilágot, végül pedig a hatalmat. Báratai később azt mondták róla, hogy eleve győztesnek született. Mint a posztkommunista uralkodó réteg oly sok tagja, Gyurcsány is célratörően és könnyedén – nem egyszer a törvényesség határát súrolva – használta ki a privatizáció nyújtotta új lehetőségeket, a tervgazdálkodás és a szabadpiac közötti átmenetet.²

Évekkel később ő maga mesélte különböző interjúkban, mi volt kezdő üzletemberként az első teendője: elment a Corvin Áruházba, vásárolt egy zöld meg egy lila öltönyt, valamint egy műbőr aktatáskát. Úgy képzelte, hogy így festenek a modern üzletemberek... A siker reményében éjjel-nappal a szakirodalmat bújta, és igyekezett angolul tanulni. Hat hetet töltött Edinburgh-ben, egy hónapot Londonban, ami némileg fejlesztette nyelvtudását. És a jövőendő üzletember megtette a pályamódosítás felé a legdöntőbb lépést: megalapította az Altus Befektetési és Vagyonkezelő társaságot.

² Tranzakciónak egy része nem volt teljesen átlátható, ellenfelei ebből később tőkét kovácsoltak ellene. Minderről lásd Debreczeni: *Az új miniszterelők*. Budapest, 2006, Osiris, 81–166. p.

Azután, hogy eladták az anyósa és a felesége nevén szereplő pécsi villát, a család hárommillió forintot kölcsönözhetett Gyurcsáynak, aki az összeggel többségi tulajdont szerzett az üzletársával közösen alapított cégben. A kilencvenes évek elején már rátermett és sikeres üzletember hírében állt – és két fiúgyereknek is apja volt. Ekkor szövődött szerelem közte és a vonzó, tehetséges Dobrev Klára, a fontos tisztségeket betöltő befolyásos üzletasszony, Apró Piroska lánya között, ami 1994 őszén Gyurcsány válásához és új házasságához vezetett – és egyúttal egy izgalmas életszakasz nyitányát is jelentette számára.³

Kétségtelenül szenzációs sikertörténet Gyurcsány Ferencé, aki egy gyermekeit egyedül nevelő munkásasszony fiából lett négy év leforgása alatt, 35 éves korára milliárdossá. A média a megfelelő elismeréssel adózott teljesítményének. Az viszont, hogy az utóbbi két évtized magyar politikusai közül az ő megítélése a legellentmondásosabb és legingadozóbb, nyilván elsősorban az Apró Piroskához fűződő családi kapcsolatokkal magyarázható. Mert akármilyen tehetséges fiatalember is, hogy csinálhatott volna néhány év alatt hárommillióból hárommilliárd forintot – ha nem kap segítséget? 1996 őszén egy újságíró megkérdezte a sikeres üzletembert, vajon mindig is vállalkozó szeretett volna lenni: „Dehogy... arra gondoltam, hogy jó politikus lehetne belőlem, arra gondoltam, egy szép napon majd miniszterelnök leszek. Szegény ország – nélkülem is van gondja elég!... Ma már ki-nevetném magam, de akkoriban komolyan hittem ebben.”⁴

Nyolc év elteltével a látszólag oly szerény üzletember mégiscsak Magyarország miniszterelnöke lett! Életrajzírója joggal emeli ki, hogy Gyurcsány a magyar történelemben példátlan és valóban lé-

³ A részleteket lásd a 7., „A Medgyessy-talány” című fejezetben.

⁴ *Népszabadság*, 1996. szeptember 21.

legzetelállító karriert futott be: a rendszerváltás óta nem lett még első generációs milliárdosból első generációs vezető politikus, egyetlen politikus sem jutott fel ilyen gyorsan a csúcsra: 2002-ben még képviselő sem volt, 2004-ben pedig már kormányfő!

De hogyan érhetett valakit ilyen hihetetlen szerencse? A 7. fejezetben már leírtuk Medgyessy Péter részben saját hibájából bekövetkezett bukását, ő volt az, aki a fiatal vállalkozót először mint tanácsadóját, aztán mint kormányának miniszterét (újra) behozta a politikába. Ma már Medgyessy is elismeri, hogy elmozdítását nem Gyurcsány szervezte a kulisszák mögött. Nem ellenfeleinek puccsszerű támadása okozta tehát az emberileg rokonszenves miniszterelnök bukását, mint ahogy ő azt kezdetben állította, hanem az, hogy sokszor elszámította magát, hogy amatőr módon, gyenge kézzel kormányzott – mindez lerombolta tekintélyét. A kormányfő dilettáns s ezért a párt szempontjából öngyilkos ötletei mintegy kartellbe tömörítették a megrémült, majd már felháborodott szocialista politikusokat, akik villámgyorsan döntöttek a tehertétellé vált Medgyessy eltávolításáról, s utódjául a szintelen, de megbízható régi kádert, Kiss Péter kancelláriaminisztert kívánták megjelölni.

A pártvezetőség simán megszavazta a váltást. De gazda nélkül csinálták a számítást, vagyis kihagyták belőle a bázisszervezeteket. A különböző frakciók, az ifjúság és a vidék képviselői, főként pedig az elégedetlen aktivisták 24 órán belül kikövetelték a rendkívüli pártkongresszus összehívását, ott akartak Medgyessy utódlásáról dönteni. A Gyurcsánynál csak két évvel idősebb Kiss Péter a rendszerváltás előtt szintén KISZ-funkcionárius volt. A higgadt, sokak bizalmát élvező férfi lépésről lépésre haladva jutott fel a párt vezető szintjére, mindazonáltal kommunikációs szakemberek nem sok esélyt adtak neki a karizmatikus Orbán Viktorral szemben.

Ebben a helyzetben Gyurcsány barátai – majd hamarosan ő maga is – megszimatozták, hogy a gazdag üzletembernek jó esé-

lye van a kormányfői posztra. Normális körülmények között ez óriási kockázattal járt volna a Gyermekek-, Ifjúsági és Sportminisztériumtól időközben már megvált Gyurcsány számára, aki csak négy évvel azelőtt lett egyáltalán MSZP-tag. Ám ő maga és legközelebbi hívei egy nagyszabású telefonos kampánnyal egy héten belül megváltoztatták a szavazati arányokat, és megnyerték mindenekelőtt a vidék támogatását. A parlamenti frakció szavazásánál ugyan még Kiss Péter vezetett, s Gyurcsány csak harmadik lett Veres János, a későbbi pénzügyminiszter mögött, a pártvezetőségben azonban Kiss már csak pár szavazattal előzte meg Gyurcsányt, így a vezetőség kénytelen-kelletlen mindkettőjüket előterjesztette a másnapi kongresszuson mint kormányfőjelöltet.

Bár több elnökségi tag, sőt Horn, a korábbi miniszterelnök is Kiss Péterre szavazott, jelöltjük megsemmisítő vereséget szenvedett: a 623 küldöttből 453-an, tehát a 73 százalék adta szavazatát Gyurcsány Ferencre, az outsiderre, aki így jelképes alakja lett annak a magyar szocialisták történetében addig példátlan esetnek, hogy az egyszerű párttagok akarata is érvényesülhet. Akkoriban ezt írtam a *Die Welt*-ben: „Most tehát a balliberális koalíció politikai túlélése attól függ, hogy Gyurcsány Ferenc, ez a nem mindennapi és a közvéleményt erősen megosztó egyéniség végül is a magyar baloldal sírásójának, avagy megújítójának bizonyul-e.”⁵

Debreczeni Józseffel folytatott beszélgetései során az új miniszterelnök szokatlan nyíltsággal tárta fel azokat az eseményeket, amelyek megválasztásához vezettek. Túlságosan közlékeny volt Gyurcsány akkor is, amikor párttársait vagy első kormányának azóta már leváltott minisztereit jellemezte, és amikor saját sikereinek örömét osztotta meg másokkal – de mások iránti

⁵ *Die Welt*, 2004. augusztus 28.

megvetését is nagyon egyértelműen fejezte ki. Bár interjúiban és odavetett megjegyzéseiben sokszor utalt rá, hogy az embert legelőbb a saját hívei buktathatják meg, mégis mintha megfeledkezett volna Churchill figyelmeztetéséről: „A politikában, és különösen a legfelső szinten, nem létezik barátság.”

Elsősorban persze Gyurcsánynak köszönhető, hogy a 2006. áprilisi választásokat a szociálliberális koalíció megnyerte, sőt 10-ről 36 mandátumra növelte előnyét. Szónokként Gyurcsány – miután korábbi beszédhibáját legyőzte – mindig is ragyogóan szerepelt, alig leplezett arroganciával szorította sarokba politikai ellenfeleit, így a 2006. április 5-én rendezett, mindent eldöntő tévévitában is sikerült messze maga mögé utasítania és degradálnia Orbán Viktort: a nézők 54 százaléka őt látta a vita győztesének, míg Orbán csak 23 százaléknyi szavazatot kapott.

Annak az embernek, aki politikai pályafutásának csúcsa felé tartva a 100 leggazdagabb magyar vállalkozó ranglistáján a 60. helyen állt (2010-ben már csak a százötvenedik...), 3,5 milliárd forintnyi vagyona volt egy olyan országban, amelyben minden ötödik ember a létminimum környékén vagy az alatt él. A mai napig a gyűlölet mítoszát fonja köré az a tény, hogy Apró Antal családjába házasodott be, és hogy egy háromemeletes budai villában lakik. Már miniszterelnöksége idején is ezért volt céltáblája, sikeres családjával együtt, a média övön aluli támadásainak.⁶

⁶ Apró Antal (1913–1994), az egykori bányász már a II. világháború előtt belépett a kommunista pártba, a kommunista diktatúra évtizedeiben végig a Politikai Bizottság tagja volt, szakszervezeti vezető és az országgyűlés elnöke; felesége és fia szintén magas beosztást élvezett. Lánya, a közgazdász Apró Piroska többek között volt külkereskedelmi miniszterhelyettes, a Horn-kormány kabinetfőnöke, a Magyar Hitelbank Rt. igazgatótanácsának az elnöke stb.; veje, Petar Dobrev a bolgár külkereskedelemben tevékenykedett. Dobrev Klára többek között a Nemzeti Fejlesztési Hivatalnál volt helyettes államtitkár. Gyurcsány és Dobrev Klára házasságából két gyermek született, és az előző házasságból származó két fiú is jórészt velük él a villában, amelyet Apró Antal halála után özvegye és lánya megvásárolt az önkormányzattól, majd később kibővített.

Debreczeni József a választási győzelem után Gyurcsány méltatásával zárja a róla írt életrajzt: az újságíró hihetetlen politikai teljesítménynek tartja, hogy a régi-új kormányfő 2004 nyara és 2006 tavasza között képes volt szinte reménytelen helyzetből nyerő pozícióba segíteni a kormányoldalt. A könyv végén aztán megszólaltatja a győztes miniszterelnököt is, aki a diadal és a szenvedélyes ünneplés pillanataiban így nyilatkozik: sem ő, sem felesége nem szeretnének visszaélni a tömegek lelkesedésével, és elutasítják a személyi kultusz minden formáját. Ma, miután politikája kudarccal végződött, szinte nevetségesnek tűnnek fel akkori aggodalmai. A párton belül aratott győzelme idején feltettem azt a már említett költői kérdést – amelyet akkoriban a médiában is idéztek: vajon a magyar baloldal sírásójának, avagy megújítójának bizonyul-e Gyurcsány? Mire később, talán 2008-ban, Horn egykori közvetlen munkatársai közül valaki azt írta nekem tömör SMS-ben: „Semmi kétség: ő a sírásó!”

A rá váró bukásról bizonyára még mit sem sejtve a következő mélabús szavakkal fejezte be Gyurcsány az életrajz utolsó fejezetében a jövőjéről fogalmazott gondolatait: „Én tudom: a demokratikus politikusnak az a sorsa, hogy végül leváltják. Tudom: a végén személyes értelemben bukni fogok. ... A kérdés csupán annyi, hogy négy évig vagy nyolc évig maradhat-e az ember... A végén veszítesz... A nép titokzatos és megváltoztathatatlan szimpátiája dönt a politikus sorsáról.” Ám diadalérzete már a következő mondatban kifejezésre jut: „Engem az olyan dolgok, mint amiket most mondanak nekem, hogy te már biztosan benne leszel a történelemkönyvben, mert tizenhat év után te vagy az első a demokratikus Magyarországon, aki folytathatja a mandátumát, engem ezek nem nagyon érdekelnek... igazán az sem érdekel, hogy mit írnak majd rólam a történelemkönyvben. Engem a feladat érdekel, amit úgy érzem, meg tudok csinálni. Engem Magyarország érdekel.”

A baloldal történetének ez a talán legnagyobb tehetsége csak rövid ideig tündökölt Magyarország egén, hogy aztán viszonylag hamar letűnjön. Ismét csak Jacob Burckhardttal szólva, ő is csak „a pillanat nagy embere” volt, akiben a történelemnek csupán rövid időszaka ölt testet. Gyurcsány mindenekelőtt az a győztes volt, akinek az első szocialista kormány megbízatása után még egyszer sikerült abszolút többséget szereznie a baloldal számára. Győztes lett – de minek az érdekében győzött? Személyes ambíciója az volt, hogy „szociáldemokrata jelzéseket” adjon a piacgazdaságnak, mint egykor Bruno Kreisky, később Tony Blair vagy Gerhard Schröder. Az óriási győzelem azonban már a bukás csírait hordozta magában.

A nyár végére hirtelen vége szakadt a politikai mézesheteknek. Gyurcsány népszerűsége az áprilisi 55 százalékról augusztusra 34 százalékra zuhant.⁷ Egyetlen azelőtti kormánynak sem kellett ilyen gyors és nagymértékű népszerűség-csökkenéssel szembesülnie. A 2006-os választási küzdelemben – akárcsak 2002-ben – mindkét nagy párt könnyítéseket helyezett kilátásba. Gyurcsány elhallgatta, hogy milyen súlyos a gazdasági helyzet, és hogy milyen takarékosági intézkedéseket kíván bevezetni, miközben Orbán 14. havi nyugdíjat ígért, radikális adócsökkentést, valamint a villany- és gázár leszállítását.

Az emberek éppen azért csalódtak olyan nagyot Gyurcsányban, mert kétévi kormányzása és választási ígéretei után végre hozzálátott az ingatag nemzetgazdaság megszilárdításához. Konszolidációs „csomagja” többek között gázár- és adóemelést tartalmazott. Könnyedén odavetett megjegyzése: „... nem fog fájni!”,

⁷ Itt köszönöm meg Hann Endrének, a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet vezetőjének, hogy rendelkezésemre bocsátotta Gyurcsány és utódja népszerűségi mutatóit.

csak felbószította a választókat. A győztes kormányfő ugyanakkor képtelen volt mozgásba lendíteni saját pártját, bátorságot önteni párttársaiba, hogy azok is merjék vállalni a népszerűtlenséget, s az aktuális közhangulattal mit sem törődve tegyék meg a szükséges lépéseket a gazdaság rendbe hozása és a radikális reformok felé. Ripp Zoltán találóan állapította meg, hogy a szocialista párt nem az a szervezet, amelyben a tagok azonos véleményüket hangoztatnák, hanem az, amelyben különböző nézeteikről hallgatnak.

Orbán Viktor, aki ugyan vereséget szenvedett, de több nyugati elemző véleményével ellentétben korántsem „megsemmisítő” vereséget, időközben könnyedén kiheverte a harmadik elvesztett választást is, sőt szinte közvetlenül az után, már a nyáron nekilátott, hogy példátlan gátlástalansággal és vasakarattal megalapozza a hatalmát visszaszerző politikai fordulatot. Hadüzenete egy rendkívül éles hangú beszéd volt, amelyet tusnádfürdői hallgatósága előtt tartott; téziseit azután „Vízválasztó” címmel a Fidesz szócsövének számító *Magyar Nemzet*ben is kifejtette július 29-én, augusztus 5-én és szeptember 9-én.

Megnyilatkozásaiban rémképeket festett a falra: „...a rendszerváltozás óta először szervezett, nyílt politikai hazugság történt. [...] Magyarország igazi problémája a széles körben hangoztatott politikai közhellyel ellentétben nem gazdasági természetű. Az igazi probléma a kormány hazugsága, a tények tudatos elferdítése, a felhatalmazás nélküli politika és az a tény, hogy mindezzel szemben a magyar demokrácia nem tudta megvédeni magát. [...] ...a Gyurcsány-csomag nem demokratikus felhatalmazással rendelkező kormányprogram, hanem önkényes diktátum, vagyis nem legitim, tehát a kormánynak nincs joga a Gyurcsány-csomagot végrehajtani. [...] Mire beköszönt a tél, már nem jobb- és baloldal fog vitázni egymással, hanem egy elkeseredett és ingerült ország áll majd szemben illegitim kormányával.” A Fidesz elnökének nagy

valószínűséggel már ekkor ott volt a zsebében a bizonyíték, amelyre felépíthette a „hazug Gyurcsány-kormány” elleni hadjáratát. Legalábbis minden alapos elemző ezt gyanította az önkormányzati választások előtt, amelyek október 1-jén az ellenzék elsőprő győzelmét hozták.

Nem sokkal az idézett cikksorozat után, 2006. szeptember 17-én – Debreczeni József szavaival élve: – „politikai atombomba” robbant Magyarországon. Rádió- és tévéadók, internetes portálok, másnap pedig az újságok is szó szerint idéztek abból a beszédből, amelyet Gyurcsány majdnem négy hónappal azelőtt, május 26-án mondott el a szocialista parlamenti frakció zárt ülésén, 200 ember előtt, Balatonőszödön. A kormányfőnek az volt a célja ezzel a szenvedélyes, gyújtó hangú, rögtönzött beszéddel, amelyben jócskán akadtak vaskos, sőt ordenáre kifejezések is, hogy a fájdalmas reformok elkerülhetetlenségéről győzze meg a cinikusan közömbös és a népharagtól rettegő elvtársakat. 25 perces felszólalásában lényegében elismerte, hogy a választások előtt a kormány és a párt „reggel, éjjel, meg este” hazudott az embereknek. A beszéd kétségtelenül bevonult a történelembe, és alapjaiban változtatta meg az országot.

Titok mind a mai napig, hogy a hangfelvétel miképp jutott ki a kormányüdülőből a nyilvánosságra. Ki juttatta el a szocialisták zárt üléséről készült dokumentumot a médiához, esetleg már korábban az ellenzékhez? Magam többször szóba hoztam Gyurcsáynak az őszödi beszédet, a lemondása előtt és az után is. De nemcsak vele tárgyaltam erről, hanem a pártelnökség négy tagjával és számos politikai elemzővel is. Debreczeni, de sok más megfigyelő is meg van győződve róla, hogy Orbán Viktor, illetve párthívei már a nyáron megismerték a felvételt, még mielőtt hazudozással kezdték volna vádolni Gyurcsányt.

Karl Dietrich Bracher, a neves német politológus jelentette ki egyszer: „A szavak nemcsak alakítják a történelmet, szavak ha-

tására történni is szoktak események, sőt a szavak a valóságot is kifordíthatják.” Bracher felhívta a figyelmet arra is, hogy „ha történelmi kulcsmondatokból próbálunk következtetni politikai jelentésükre, akkor a szavak könnyen a manipuláció eszközeivé silányodhatnak”.⁸ Pontosan ez történt az őszödi beszéddel is, amely a maga teljes egészében nem volt más, mint szenvedélyes kiállítás az őszinte politizálás mellett. Nem véletlenül nyilatkoztak olyan lelkesen erkölcsi tartalmáról és stílusáról – a vaskos kitételek ellenére vagy éppen azok miatt – kiemelkedő magyar írók – Nádasról Esterházyig.

Az én véleményem szerint az őszödi beszéd – hogy a Talleyrand-nak tulajdonított szólást alkalmazzuk – nem bűn volt, hanem jóvátehetetlen politikai hiba. A médiumokban és a politikai ellenfelek szájából természetesen mindig csak azok a súlyos és cinikusnak ható mondatok hangzottak el, amelyek a tudatos hazudozást vallották be, nem pedig a szövegkörnyezetük, vagyis a teljes beszéd. Ez ugyanis tanúsíthatta volna, hogy Gyurcsány éppen hogy a hazugságok politikájával akar szakítani. Ebben, vagyis hogy kifordították a beszéde értelmét, tulajdonképpen ebben rejlik az ő személyes tragédiája, még ha ezt ő maga talán máig sem fogta fel.

Elég, ha néhány hosszabb részletet idézünk az Őszödön elhangzottakból:

„Nincsen sok választás [mint a megszorítások – P. L.]. Azért nincsen, mert elkúrtuk. Nem kicsit, nagyon. Európában ilyen böszmeséget még ország nem csinált, mint amit mi csináltunk. Meg lehet magyarázni. Nyilvánvalóan végighazudtuk az utolsó másfél-két évet. Teljesen világos volt, hogy amit mondunk, az

⁸ Karl-Dietrich Bracher: *Schlüsselwörter in der Geschichte*. Düsseldorf, 1978, Droste, 11. és 53. p.

nem igaz. [...] És közben egyébként nem csináltunk semmit négy évig. Semmit. Nem tudtok mondani olyan jelentős kormányzati intézkedést, amire büszkéek lehetünk, azon túl, hogy a szarból visszahoztuk a kormányzást a végére. Semmit. Ha el kell számolni az országnak, hogy mit csináltunk négy év alatt, akkor mit mondunk?

[...] Reform, vagy bukás. Nincs más. És amikor azt mondom, hogy bukás, akkor beszélek Magyarországról, beszélek a baloldaltól, és nagyon őszintén mondom nektek, beszélek magamról is.

[...] Majdnem beledöglöttem, hogy másfél évig úgy kellett tenni, mint hogyha kormányoztunk volna. E helyett hazudtunk reggel, éjjel, meg este. Nem akarom tovább csinálni. Vagy megcsináljuk, és van hozzá egy emberetek, vagy mással kell megcsinálni. [...] ...hosszú bizottságokban ücsörögni... aztán majd kideríteni, hogy soha egyetlen egy törvényben nem tudunk megállapodni, mert újra csak azok a kompromisszumok születnek meg, ami lényegében a semmittevés kompromisszuma, hogy fönnyomadjon, ami eddig volt. Mert minden más sérti valakinek az érdekét. Ahhoz másik madám kell.”

Mielőtt rátérnénk e leleplezések viharos következményeire, föl kell vetnünk a kérdést, hogy vajon ki és miért játszotta át ezt a hanganyagot a médiának vagy a politikai ellenfélnek – avagy mindkettőnek? Voltak ez irányban vizsgálatok, vádaskodások és valószínűsítések, de maga a kiszivárogtatás ténye mind a mai napig féltve őrzött titok.

A legbennfentesebb szocialisták szerint két verzió lehetséges. A felső pártvezetés azt valószínűsíti, hogy a miniszterelnök kommunikációs tanácsadói, illetve médiaszakértői, akiket a beszéd szenvedélyes bátorsága lenyűgözött, jó szándékúan, bár talán főnökük tudta nélkül adták ki a szöveget a médiának, s innen került aztán a politikai ellenfelekhez. Ezt a változatot hallhattam újra meg újra egyes magas beosztású pártemberektől, köztük két

korábbi pártelnöktől is. Maga Gyurcsány, a családja és a még mindig az ő pártján álló újságírók viszont sziklaszilárdan meg vannak győződve róla, hogy árulás történt: a kormányfő pártbeli vetélytársai akartak ezen az előre kitervelt, ördögi módon megszabadulni a gyűlölt szerencselovagtól. Gyurcsány környezetében és a vele rokonszenvező körökben felmerült néhány név, így azé az emberé, aki hosszú évekig volt pénzügyi referens s a párt egyik alelnöke is.

Ákárhogyan is: a hírhedt „hazugságvallomást” így, a szövegkörnyezetből kiragadva országszerte idézgették az emberek, de megosztották a külfölddel is, s ez végérvényesen aláásta a miniszterelnök hitelességét. Orbán őt magát „beteges hazudozónak” nevezte, és „dilettánsnak” bélyegezte az intézkedéseit. Sokan úgy vélik, hogy Gyurcsány még megmenthette volna a menthetőt, ha a nyilvánosság előtt is tart egy kíméletlenül őszinte beszédet – természetesen kihagyva belőle a trágár kifejezéseket. Ehelyett azonban az történt, hogy Orbán megadta a jelt arra a kampányra, amely végül szinte az egész világon visszhangot váltott ki, s az országon belül a szélsőjobb előretörését eredményezte.

A diszkrét sajtócézárok hatalma

„Az újságnak csak egyetlen rovata abszolút tisztességes: a hirdetéseké.”

Kurt Tucholsky

Ha ma szemügyre vesszük a magyar média tájékát, óhatatlanul felötlenek bennünk Paul Sethe, a konzervatív *Frankfurter Allgemeine Zeitung* alapító főszerkesztője a szavai. Sethe ugyanis, aki később a *Die Welt*, majd a *Die Zeit* vezércikkírója lett, azt írta 1965. május 5-én a *Der Spiegel*hez intézett olvasói levelében: „A sajtószabadság nem más, mint 200 gazdag ember joga arra, hogy szabadon terjeszthesse a véleményét.”

Nos hát, a kisebb méretű Magyarországon viszonylag kevés olyan milliárdos van, akire alkalmazható volna Sethe mondása. Ha a véleményeket nézzük, még szembeötlőbb a különbség. Magyarország diszkrét oligarchái ugyanis, akiket ma már sajtócézároknak is nevezhetnénk, nem saját nézeteiket hirdetik az általuk közvetve vagy közvetlenül irányított újságokban, tévéadókön és internetes portálokon. Az összes napi- és hetilap, tévé- és rádióadó, amely részben vagy teljes egészében az ő birtokukban van, már évek óta csupán egyetlen irányvonalat képvisel, az Orbán Viktor vezette Fideszt, amely nem utolsósorban annak köszönhetően nyerte meg olyan nagy fölénnyel a 2010-es parlamenti választásokat, hogy hathatós támogatást élvezett a ma már meghatározó jobboldali médiabirodalomtól. Mellékesen azt sem szabad elhallgatnunk, hogy a szélsőséges nézeteit nyíltan vállaló Jobbik, a hírhedt és nem sokkal ezelőtt még egyenruhában feszítő Magyar Gárdával egyetemben szintén sokat köszönhet ugyanezen médiumok jóakarató tudósításainak.

Peter Galliner, a – korábban Londonban, ma már Bécsben székelő – Nemzetközi Sajtóintézet (IPI) néhai igazgatója kezdeményezésére más nyugati újságírókkal együtt magam is szerveztem szemináriumokat és *workshop*okat újságírók számára Magyarországon (és más, korábban szocialista országokban) a rendszerváltás előtt, utána pedig még többször.¹ Akkoriban álmunkban sem gondoltunk volna arra, hogy a nyugati sajtó- és médiakonszernek, amelyeket fiatal magyar munkatársaim olyannyira csodáltak, képesek lesznek meneszteni független főszerkesztőket ahelyett, hogy védelmeznék az újsütetű demokratikus sajtót, és hogy nem áttálnak gyanús alkukat kötni posztkommunista vagy szélsőjobboldali pártokkal és ezek sajtó- és propagandafőnökeivel.

Minden volt kommunista ország médiavilágában nagy változás ment végbe, s ezt olykor kedvezőtlen jelenségek is kísérték. Ami az általános tendenciákat illeti, első pillantásra a magyar nyomtatott sajtó sem sokban különbözik a nyugatitól: lassan túlsúlyba kerülnek a bulvárlapok és az ingyenes „újságok”, jelentősen csökken a minőségi orgánumok példányszáma, egyre többen olvassák az internetes hírportálokat, és a súlyosbodó pénzügyi helyzet a hirdetők befolyását növeli itt is, és ott is.

Mindazonáltal csak Magyarországon figyelhető meg ilyen mély és máig áthidalhatatlan szakadék a jobbos beállítottságú, populista lapok és a balliberális újságok között. Ez az éles választóvonal persze a valós politikai különbségeket tükrözte már rögtön a rendszerváltás után is. Ugyanekkor kezdődött a harc a közszolgálati rádió birtoklásáért és a nyomtatott sajtóért, s mindez további polarizálódáshoz vezetett. Jómagam közvetlen közelből figyeltem ezt a folyamatot, amellyel sok külföldi elemző nem tudott mit kezdeni.

¹ Az IPI szerepéről lásd még a 3., „Antall József – egy politikai őstehetség” című fejezetet is.

Mint a *Financial Times* tudósítója és az ORF főszerkesztője már a hosszú Kádár-korszakban kapcsolatban voltam a nyomtatott sajtó és a tévé egyes munkatársaival, és a rendszer összeomlása után sok interjút adtam az immár szabad médiának. Ezenkívül az IPI-nél betöltött funkciónak köszönhetően rövid ideig az MTV nemzetközi tanácsadó testületének is tagja voltam. Amikor például 1994 márciusában az akkori Boross-kormány által kinevezett ügyvezető igazgató máról holnapra elbocsátott 129 munkatársat a rádiótól, a Nyilvánosság Klub más nyugati médiaszakértőkkel együtt engem is meghívott, hogy vázolják nekünk a helyzetet, és tájékozódjanak az ORF-alkalmazottak jogállásáról. A szociálliberális koalíció választási győzelme után sok elbocsátottat újra visszavettek, a jobboldali újságírók közül viszont nemegyet nyugdíjaztak.

A magyar média visszásságokkal teli világának megértéséhez először is fel kell idézni a múltat. Mindenki sejtette, később pedig bebizonyosodott, hogy a diktatúra négy évtizede alatt sok újságíró besúgóként és ügynökként, vagy akár „szigorúan titkos tiszt”-ként tevékenykedett bel- és külföldön egyaránt. Többször megírtam saját idevonatkozó, sokszor megdöbbentő tapasztalataimat.² Amikor 2005 végén az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára rendelkezésemre bocsátotta 395 oldalnyi személyi anyagomat és aktáimat (amelyek egyébként főleg az 1958 és 1966 közötti időszakra vonatkoztak), hosszú cikkben írtam meg az *Élet és Irodalom* számára a megfigyelőkkel való eseteim sokszor felháborító, néha nevetséges történetét, és a fedőnevek feloldásával sikerült néhány téglát is azonosítanom.

² Paul Lendvai: *Auf schwarzen Listen. Erlebnisse eines Mitteleuropäers*. 2., verm. Aufl. Wien, 2004, Kremayr & Scheriau; továbbá Michael Coles' Glück und Ende. Die Geschichte einer gescheiterten Anwerbung. In *Best of Paul Lendvai*. 81–100. p.

Azok, akik hosszú évek óta küzdöttek „a közéletben intézményesített hazugságrendszerek” ellen, mint Kenedi János vagy Ungváry Krisztián,³ üdvözölték a cikkemet, de a kollégák, akikkel baráti viszonyban voltam, mélyen hallgattak. A feljelentők és besúgók tevékenységét sok magyar még ma is bocsánatos bűnnek tartja. Ez az alapállás annak a (természetesen kényszerrel elért) beletörődésnek és kiegyezésnek a következménye, ami a Kádár-rendszer hetvenes, nyolcvanas éveiben a magyarok túlnyomó többségét jellemezte.⁴

A felejtés, különösen pedig az elfojtás mesterei a múltfeltárást végző kutatókat nyíltan vagy burkoltan lehazaárulózták, illetve a másik politikai tábor szekértolójaként támadták, vagy annak kiáltották ki. Ungváry Krisztián, ez a bátor fiatal történész 200 ezerre becsüli azoknak a személyeknek a számát, akik 1950 és 1990 között hosszabb-rövidebb ideig a politikai rendőrség szolgálatában álltak. Kenedi szerint még a rendszerváltás idején, tehát 1989-ben is 11 ezer aktív ügynök volt. Egy 2004-ben folytatott beszélgetésünkön úgy nyilatkozott, hogy az akkori politikai és kormányzati elit 50-60 ezer tagjának volt köze az ügynökökhez.⁵ Amikor lelepleződött Medgyessy titkosügynöki múltja, beígérték az „aktafordalmat”, de ebből a szociálliberális koalíció éveiben nem lett semmi.

Mi sem jellemzi jobban a helyzet abszurditását, mint a leplezett téglák és védnökeik hajtóvadászata Ungváry Krisztián ellen. Miután ez a független és szabad szellemű kutató besúgóként leplezett le egy sor egyházi tisztségviselőt, így a katolikus püspöki konferencia legutóbbi három elnökét, például Lékai

³ Lásd Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. I–II. Budapest, 1996, Magvető; továbbá Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest, 2008, Corvina – 1956-os Intézet.

⁴ A részleteket lásd a 2., „Felemás rendszerváltás” című fejezetben.

⁵ *Der Standard*, 2004. december 30.

László és Paskai László bíborost, az egyik érintett püspök bepe-relte. Bár a történész be tudta mutatni az illető valódi nevét tartal-mazó aktát, egykori tartótisztje a törvény előtt a püspök se-gítségére sietett. Tagadta, hogy a papi személy valaha is titkos je-lentéseket szállított volna neki. Egyébként ugyanaz a püspök, aki a rendszerváltás előtt bizonyíthatóan kiszolgált a kommu-nista rendszert, a 2010-es választásokon nyíltan korteskedett a Fidesz mellett. Bár sok Magyarországon és Rómában hivatalban lévő magyar püspök ügynöki tevékenységét bizonyították do-kumentumokkal, a püspöki kar eddig csírájában fojtotta el a múlt feltárására irányuló kutatásokat, jöllehet Várszegi Asztrik, a pannonhalmi főapát is bátran kiállt ennek érdekében. Egy má-sik esetben Ungváry az egyik alkotmánybíróról bizonyította be, hogy a pécsi egyetem tanáraként szorosan együttműködött a Belügyminisztériummal, ám az illető perre vitte az ügyet, és a Legfelsőbb Bíróság hárommillió forint kártérítés megfizetésére ítélte a történészt, valamint az *Élet és Irodalom* hetilapot.

Az említett újság azért foglal el különleges helyet a magyar sajtóban, mert a legkiválóbb írók és kritikusok elbeszélésein és cikkein kívül rendszeresen közöl tényfeltáró riportokat is kor-rupciós ügyekről, a feketegazdaságról, nemkülönben a vala-mennyi pártban előforduló kétes tranzakciókról (így például Or-bán Viktor családjáról). Mielőtt és miután jómagam besúgóként lepleztem le Szepesi Györgyöt, a nemzetközileg is ismert, „legen-dás sportriporter”-t, aki „Galambos” fedőnéven 1950 (!) óta szá-zával írta nemcsak rólam és barátaimról, de sportolókról és tiszt-ségviselőkről is a jelentéseit,⁶ a lap a kulturális élet sok neves sze-mélyiségének fedte fel valódi múltját.

⁶ Szepesi nem cáfolta megállapításaimat, de továbbra is Budapest díszpolgára maradt. Mint a MÚOSZ-beli Aranytoll Bizottság elnöke, még 2008. március 14-én is ő adta át az „Aranytoll” kitüntetések az arra érdemes kollégáknak...

Engem személy szerint mélyen megrázott egy filmkritikus alapos bizonyítékokkal alátámasztott közlése, amely szerint régi ismerősöm, az Oscar-díjas Szabó István filmrendező a forradalom után, 1957 és 1961 között 48 ügynökjelentést írt kollégáiról a Belügy-minisztérium számára. A liberális művészvilág és a médiaelit sok képviselője tett közzé ezután szolidaritási nyilatkozatot a világhírű rendező mellett, de magukat a vádakat persze nem érintették. A leleplező írás szerzője – nem pedig Szabó – lett ezek után a gyűlölködő suttogások célpontja, találgatva, hogy vajon milyen hátsó szándékai lehettek a cikk megírásával.

A sajtónak ebbe a vonulatába tartozik a balliberális *Magyar Narancs* hetilap is, amely az utóbbi években a szocialista többségű fővárosi közgyűlés vezető politikusainak elképesztő korrupciós botrányairól is tudósított. Ez a lap nemcsak a Fidesz és a Jobbik politikusairól, de a szocialista és a liberális oldalhoz tartozó személyiségekről is közöl ragyogóan megírt, bíráló hangvételű elemzéseket. A titkosszolgálatok és a hálózatok szerepét illetően azonban mintha mindmáig sajátságos egyetértés uralkodna a Fidesz és az MSZP között. Ez abból adódik, hogy mindkét politikai tábor kapcsolatok fűzték a titkosszolgálat nem kevesebb, mint öt ágazatához. Bőven találni köpönyegforgatókat a minisztériumoktól kezdve a bírói karon át az államügyészség vezető tisztségviselőiig mindenütt. Sokukra alkalmazható Stanisław Jerzy Lec lengyel szatirikus *bonmot*-ja – amely természetesen még a kommunista időkből származik: „Nehéz felismerni, hogy ki úszik együtt önként az árral.”

A rendszerváltás első éveiben a liberálisokkal és az egykori reformkommunistákkal szimpatizáló újságírók határozták meg a média hangvételét, de már az Antall-kormány szerveződése idején beindult a harc a tévé és a rádió feletti ellenőrzésért. Így például Aczél Endrét, az egyik tehetséges reformpárti riportert és csapatát a szó szoros értelmében máról holnapra távolították el,

átlátszó ürüggyel, az MTV Hír Főszerkesztőségéből. A váltással Pozsgay azt szerette volna elérni, hogy a kormányra kerülő MDF-fel együtt nyerhesse meg a választásokat a szocialista párton belül alakult Pozsgay-szárny – amely egyébként hamarosan eltűnt a süllyesztőben.

Ezt a földrengést a közmédiában azóta is több kisebb-nagyobb utórengés követte. Így történt 2009 szeptemberében is, amikor az MTV ügyvezető elnöke, a Fidesz biztosra vehető győzelmére való tekintettel, azonnali hatállyal felmondta a „Napkelte” üzemeltetőjével kötött, régóta érvényben lévő szerződést. A Fidesz nyomására a legjobb szerkesztőket már korábban a követendő irányvonalnak megfelelő műsorvezetőkkel váltották fel. Másnap Orbán Viktor demonstratívan megjelent a stúdióban, a fideszesek ugyanis egészen addig bojkottálták a műsort, azt állítva, hogy baloldali befolyás alatt áll.⁷

Sokkal lényegesebb volt a hangsúlyeltolódás a sajtóban, a kereskedelmi adóknál és az internetes portáloknál. Miután városaival ellentétben Orbán Viktor 2002-ben elvesztette a választásokat, céltudatosan folytatta médiabirodalmának már az előző kormányzati ciklusban megkezdett kiépítését, ennek közvetlen ellenőrzését dúsgazdag támogatóira bízta. A politikai üzemet továbbításáról tehát immár két – korábban tekintélyes – napilap, két hetilap, számos ingyenes „újság”, két tévécsatorna és két rádióadó gondoskodott. Ezek a mai napig fórumot biztosítanak az egyes politikai csoportok és vezetőik ellen indított kampányoknak. Orbán tábora már a kilencvenes évek végétől kezdve finanszírozta, ismeretlen forrásokból, a *Magyar Nemzet* átalakítását; az értelmiségnek ez a nagy múltú lapja, amelyet 1938-ban

⁷ Az utolsó fejezetben térek ki Orbán pártjának a kormányalakítás óta hozott, illetve tervezett intézkedéseire.

haladó polgári újságírók alapítottak, később kisajátított a szélsőjobb, majd természetesen felügyeltek a kommunisták, végül is a Fidesz harcos szócsöve lett.

Másképp alakult az egykori kormányhű kommunista *Magyar Hírlap* sorsa, amely a rendszerváltás után inkább balliberális irányba húzott. Egy zaklatott időszak – Robert Maxwell, a kétes hírű brit sajtócézar uralma – után a svájci Jürg Marquard, majd a szintén svájci Ringier konszern vette meg a napilapot, végül a munkatársak lettek a tulajdonosai. 2005 szeptemberében a deficitessé vált újságot tőlük vásárolta meg Széles Gábor, aki akkor a maga közel 300 millió eurós vagyonával 5. volt a leggazdagabb magyarok ranglistáján. A politikai ambíciókat dédelgető vállalkozó kezdetben az MDF holdudvarához tartozott, ám később látványosan csatlakozott Orbán Viktor csapatához, és ennek megfelelően egyértelműen jobboldali, nemzeti elkötelezettségű szerkesztőséget toborzott a lap élére. A régi főszerkesztőt már 2006 őszén menesztették, minden második munkatársat elbocsátották, de sokan önként távoztak.

Egy interjúban Széles saját magát az 1848–49-es szabadságharc fővezérével hasonlította össze, az általa rendkívüli mértékben csodált Orbán Viktort pedig egyenesen Kossuth Lajossal. Széles Gábor, a 65 éves elektromérnök állítólag már a kommunista rendszerben megalapozta jelenlegi vagyonát, amikor is nagy állami mikroelektronikai és számítógépes cégek vezérigazgatójaként ügyesen megkerülte a COCOM-listát – a fejlett elektronika kivitelére vonatkozó NATO-tilalmat. Sok ipari vezető és bankvezér hasonló karrierjéről szólnak tudósítások, ők voltak azok, akik a Kádár-korszak utolsó éveiben állami engedéllyel kialakították a kapitalizmus kis szigeteit Magyarországon, és milliárdos súlyú birodalmakat építettek fel maguknak szocialista vagy jobboldali támogatással.

Fenyő János tragikus sorsa is bizonyítja azonban, hogy veszélyes ellenreakciót válthat ki az, aki túlságos agresszivitással lép fel a média világában. A nevezett vállalkozó hosszú éveket töltött az Egyesült Államokban, majd miután mint állítólagos fotóriporter hazatért, médiabirodalmat épített fel, és kihívó életmódjával sok irigyet szerzett magának. A Vico konszernnek akkoriban 13, közel 14 milliós összpéldányszámban megjelenő újságja volt. 1998. február 11-én a 44 éves médiacézárt, aki a csúcsforgalomban épp leállította Mercedesét a piros lámpánál, egy merénylő mintegy 30 lövéssel lelőtte. A tettes egy autóból ugrott ki, a lövések leadása után pedig gyalog menekült el a helyszínről. Sem őt, sem az autó vezetőjét soha nem találta meg a rendőrség. Később időről időre kósza hírek keltek lábra holmi albán bérgyilkosról, akinek egy médiában érdekelt üzletember, Fenyő riválisa volt a megbízója.

A „Napkelte” volt producere, Gyárfás Tamás sem jut koldusbotra azután, hogy politikai okokból szerződést bontottak vele – még mindig a 100 leggazdagabb magyar között tartják számon. A milliárdosok között egyébként még ma is sok az olyan vállalkozó – például az én első magyarországi kiadóm –, aki inkább a baloldalhoz húz.

Széles Gáboron kívül, aki 2007-ben megalapította a jobboldali radikális Echo TV-t, egész sor Orbán környezetéből származó, ismert milliárdos munkálkodik 2002 óta a jobboldali médiauralom megerősítésén. Így például már régebben megalapították a Hír TV-t, az InfoRádiót, a Lánchíd Rádiót, továbbá olyan hetilapokat, mint az igényes *Heti Válasz* vagy a radikális *Magyar Demokrata*. Vitézy Tamás – 64. a leggazdagabb magyarok listáján – saját bevallása szerint először milliárdokat veszített a *Helyi Téma* megalapításával, ma már hetente 1,2 millió példányt nyomtat belőle, hogy „Orbán Viktor szellemét szolgálja” – ahogy maga fogalmazott.

Orbának nem minden barátja, segítője és kiszolgálója nyilatkozik meg annyira őszintén, mint Vitézy. A nagy nyilvánosság előtt inkább olyan személyek képviselik a nézeteit, mint korábbi szóvivője, Borókai Gábor, aki a Hír TV elnöke is volt, ma pedig a *Heti Válasz* főszerkesztője; vagy Stumpf István, előző kormányának kancelláriaminisztere, aki strómanként bonyolította a magyar RTL Klub résztulajdonának (egyharmadának) megvásárlását. Az egyik tökéletesen Orbán-hű vállalkozás az Infocenter.hu Zrt., amely 2009 őszén, a *Heti Válasz* és a Lánchíd Rádió megvásárlásával (ebben egyébként a szocialistákkal is megegyeztek) jelentősen kiterjesztette hatókörét. Az Infocenter.hu-nak sikerült pályáztatás nélkül megszereznie egyikét annak a két fontos, országszerte hallgatott rádióadónak, amelyek addig külföldi tulajdonban voltak.

A többségi tulajdonos véletlenül ugyanaz a Dr. Fellegi Tamás lett, aki Orbán Viktor tanára volt az egyetemen, majd az USA-ban vendégtanárként töltött évei után csatlakozott a Fidesz-elnök szűk tanácsadói köréhez. Őt tartják a legműveltebbnek a dűsgazdagok között, egyúttal a leggazdagabbnak Orbán elvakult hívei közül. A parlamenti választások második fordulója előtt Fellegi lemondott a Fidesz-listán elfoglalt helyéről, mert az a döntés született, hogy a lehenngerlő győzelem után ő vezesse a Nemzetgazdasági Minisztériumot.

A Fidesz nem feledkezik meg az újságok, tévécsatornák és rádióadók mellett az új médiumokról sem. Két további milliárdos: Spéder Zoltán (28 milliárddal a lista 18. helyezettje) és Nobilis Kristóf (17 milliárddal a 28. helyen) tulajdonosa lett a *Napi Gazdaság* című lapnak és a „portfolio.hu” internetes portálnak. Az ő birtokukban van Magyarország leglátogatottabb portálja, az „index.hu” is. A sort színes bulvárlapok, egy autós újság és más cégek egészítik ki. A két milliárdos konszernje vette át nemrég az egyetlen magyar hírszolgáltató adót, az InfoRádiót, valamint

ennek internetes portálját, az „inforadio.hu”-t. Végül ne hagyjuk említés nélkül Töröcskei Istvánt se (12 milliárd forinttal a 42. helyen), más befektetőkkel együtt ő a Hír TV és a *Magyar Nemzet* tulajdonosa.

Tíz-tizenöt évvel ezelőtt a Fidesz, jobboldali politológusokkal egyetértésben, még azt hangoztatta, hogy a médián belül 80 százalékos a baloldal fölénye. Ez meglehetősen túlzás volt már akkor is, bár tény, hogy a balliberális újságírók voltak a hangadók. Ma a fiatal sajtómunkások kétharmada vallja magát a jobboldal szimpatizánsának. Ez nem meglepő annak a fényében, hogy a jobboldali orgánusok mára abszolút túlsúlyra jutottak. Mint-hogy kapcsolatban állnak egymással, lassanként alakítani kezdik a kereskedelmi adók programját, ha nem meghatározói már ma is. A független liberális Vásárhelyi Mária szociológus véleménye szerint átláthatatlan, hogy milyen forrásból és mely üzleti elképzelések alapján jönnek létre új meg új jobboldali médiumok.

Simicska Lajos nemcsak a média, hanem a fideszesek pénzügyi köreinek is meghatározó alakja. Istenáldotta tehetsége van hozzá, hogy felkutassa a pénzszerzés eszközeit és lehetőségeit. Orbán Viktor legrégebbi barátja (nem számítva Kövér Lászlót, a parlament elnökét) 1998-ban egy pártfinanszírozási botrány középpontjába került, s így le kellett mondania hivatalának elnöki tisztéről. Évek óta ő a MAHIR, a legnagyobb hirdetőcég vezére, ő bonyolítja a nagyobb pénzügyi és média-tranzakciókat, valamint ő kezeli az Orbán család magánvagyonát.⁸

⁸ Sokoldalú „ügyintéző” tevékenységéről és egyetemi éveire visszamenő kapcsolatairól bővebb információk olvashatók Debreczeni második Orbán-életrajzában.

A nyilvánosság számára alig észlelhető, a külföldi megfigyelők számára pedig végképp átláthatatlan összefonódásokat⁹ meg a tőkeviszonyokat illető, rafinált munkamegosztást, nemkülönben a Fideszhez hű médiabirodalom rendkívül ügyes tagolását – mindezt Vásárhelyi Mária tárta a nyilvánosság elé, de írt róla az utóbbi időben a független gazdasági hetilap, a *Figyelő* néhány vezércikke is. Vásárhelyi három fő irányvonalat lát kirajzolódni a Fidesznél: egy mérsékelt-konzervatívot, egy nemzeti-populistát és egy szélsőjobboldali, rasszista irányzatot. Ennek megfelelően az InfoRádió és a *Heti Válasz* célközönsége a mérsékelt publikum, a nemzeti-populista körök a Hír TV-t, a Lánchíd Rádiót és a *Magyar Nemzetet* részesítik előnyben, a radikális, szélsőséges és rasszista rétegek orgánuma pedig a *Magyar Hírlap*, a *Magyar Demokrata* és az Echo TV. Ezekhez csatlakoznak az ingyenujságok, az internetes portálok, valamint az egyre erősebben befolyásolt szórakoztató csatornák és a bulvárlapok.

A politikailag korrumpált sajtónak hatalmában áll a tények elhallgatása is. A fent említett sajtótermékekre is érvényes Stanisław Jerzy Lec kommunista időkből származó megállapítása: „Egyetlen újság is eltorlaszolhatja előttünk a világra nyíló kilátást.” Ahogy régen a kommunista rendszer csatornáit, úgy most ezek az orgánmok hallgatják el a Nyugat kritikáját, amellyel Magyarország romaellenes, antiszemita és rasszista jelenségeit illetik, akárcsak az Orbánnak és híveinek politikai stílusát érintő bírálatokat.

⁹ Lásd Sipos Balázs: *Média és demokrácia Magyarországon. A politikai média jelenkortörténete*. Budapest, 2010, Napvilág. (20 év után); Vásárhelyi Mária: *Foglalkozása: újságíró*. Budapest, 2007, MÚOSZ, továbbá cikkei az *Élet és Irodalomban* 2009 nyarán. A leggazdagabb vállalkozókat felsoroló adatokat illetően lásd a *Népszabadság* 2008-as Top 150 listáját és a *Napi Magyarország* 2010-es Top 100 listáját. Az adatokat átnézve érdemes figyelembe venni, hogy óvatossággal kell adni a valódi vagyoni viszonyokról, néhány milliárdos nem kívánt szerepelni a listán. Az aktuális helyzetet illetően lásd a *Népszabadság* mellékletét, 2010. május 15-i szám, 2–3. old.

Egyetlen jobboldali lap sem közli le a *Neue Zürcher Zeitung*ban és a szintén svájci *Tagesanzeiger*ben, az osztrák és német napi- és hetilapokban megjelent hosszú interjúkat, cikkeket, kommentárokat, pedig számos újságban olvashatók ilyenek – a sor a *Die Zeittel* és a *Der Spiegel*lel kezdődik, és tart a *Die Welten*, a *Süddeutsche Zeitung*on, a *Der Standard*on és a *Die Pressén* át egészen a *profilig*. A cikkekből rendszerint csak néhány mondatot idéznek, azokat is elferdítve és összefüggésükből kiragadva, nyűgös vagy felháborodott, gunyoros vagy támadó kommentárral, ahogy éppen szükséges. Ennek következtében aztán a jobboldali konzervatív elitnek – leszámítva a diplomátákat és néhány, a cikkeket eredetiben olvasó szakreferenst – gyakorlatilag fogalma sincs róla, milyennek látja Magyarországot a Nyugat.

A magyar média kifacsarodott világában nagy jelentősége lenne egy Szabad Európa-szerű adónak, amely annak idején anyanyelvükön tájékoztatta a magyarokat éjjel-nappal – ahogy a többi kelet-európai nemzetet is. Sajnos pénzügyi okokból és az internet térhódítása miatt az összes nyugati adó – így a BBC, a Deutsche Welle és az Amerika Hangja – leállította Magyarországra sugárzott adását. Akkoriban minden negyedik magyar rendszeresen hallgatta a SZER-t. A magas beosztású pártemberek és állami tisztségviselők – és néhány „megbízható” értelmiségi – pedig mindig megkapták, „szigorúan bizalmas” címkével ellátva, az „ellenséges” nyugati sajtóból kiollózott cikkgyűjteményt.

Ma már nem csodálkozom, ha a mérsékelt, nemzeti érzelmű, katolikus középosztály Orbán-hű tagjai meglepődve, döbbenten, idegesen vagy haragosan reagálnak – ki-ki vérmérséklete szerint –, amikor külföldi barátaik vagy vendégeik szóba hozzák előttük, milyen aggasztó képet fest Magyarországról a nyugati sajtó. Amikor pár évvel ezelőtt egy német újságíró kritikus hangvételű, de tökéletesen valóságghú cikket írt egy nemzetközi hírű lapba töb-

bek között a cigány- és zsidóellenes megnyilvánulások politikai és ideológiai háttéréről, évtizedek óta Nyugaton élő magyar feleségének a családja úgyszólván kiátkozta: többé nem állnak vele szóba.

Ugyanis a Magyarország-kép „eltorzításáért” állítólag a külföldi, mindenekelőtt a zsidó nagytőke ügynökei és megbízottai a felelősök, akik mindent és mindenkit meg akarnak vásárolni, legfőképpen azokat a magyarokat, akik hazaáruló módon félrevezetik a külföldi újságírókat. Bizonyos körökben ez a bevett vélemény. Hátborzongató volt számomra, hogy a hivatalos helyeken működő kormányhű tisztviselők – már az Antall-kormány idején is, de Orbán első miniszterelnöksége alatt különösen – ugyanúgy jártak el, ahogy régen a kommunista agitprop-funkcionáriusok. Feketelistára tették a nem kedvelt külföldi tudósítókat. S a nyolcéves ellenzéki kormányzás idején a jobboldali sajtó nem riadt vissza bizonyos személyek megrágalmazásától, s olyan durva hangnem használatától, amely Európában elképzelhetetlen.

Paradox módon a magukat ma „polgári napilapnak” nevező újságok tartalma és hangneme egyenesen a kommunista propagandasajtó stílusát idézi, ha nem éppen a harmincas évek szélsőjobbos szóhasználatát. Néhány példát ragadok ki abból a beszámolóból, amelyet 2008 februárjában – tehát a Gyurcsány-kormány idején – tartottam egy budapesti újságíró-találkozón, ahol idéztem több jobboldali lapból: „Kiss elvtársat Gyurcsány elvtárssal együtt régóta jellemzi a pofátlan politikai hazudozás. S ezt készségesen beveszik Nyugaton, vagyis abban a tarka, balos és materialista közegben, amelynek már alig van értelmes mondanivalója a világ számára” (Tőkéczki László a *Magyar Nemzet*ben, 2008. február 28.).

Kövér László, a Fidesz vezető politikusa „paranoiás Nérónak” nevezte Gyurcsányt, aki „kétségbeesésében politikai kalandoro-

kat ültet hatalmi kulcspozíciókba” (*Magyar Demokrata*, 2008. február 27.). Ugyanebben a számban egy „filozófusi diplomával rendelkező befektetési tanácsadó” a következőt írja: „Ma úgy látszik, mintha az EU sorsa (és így az USA sorsa is) Magyarországtól függne. Az USA vezető politikusai ugyanis még nem ismerték fel a válságot, hiszen az iraki–iráni problémákkal, az elnökválasztással és a hitelválsággal vannak elfoglalva...” Gyurcsány viszont „egy olyan forgatókönyv szerint, amelyet a szlovák, a szerb, a román és az orosz titkosszolgálat is támogat, az oroszok kezére akarja átjátszani a Kárpát-medencét, Ukrajnát és a Balkán keleti részét...” (Olgyay Szabó Attila).

Egy évvel később különösen nagy feltűnést keltett a *Magyar Demokrata* egy cikke, amely „kulturális rendőrség” felállítását követelte. Eszerint három-négy tagból álló különítményekre bízna az azt a megtisztelő feladatot, hogy átfésüljék a könyvtárakat és egyéb kulturális intézményeket, s megtisztogassák őket a „magyarellenes szeméttől”, vagyis Esterházy Péter, Nádas Péter, Spiró György és mások műveitől. Maga Orbán már évekkal ezelőtt ellátogatott a *Magyar Hírlap* és a *Magyar Demokrata* szerkesztőségébe, és ezeket, valamint a *Magyar Nemzetet* nevezte „kedvenc újságjainak”.

Ami az említett orgánumok személyes-politikai támadásainak hitelét illeti, Vásárhelyi Mária kimutatta, hogy a *Magyar Nemzetnek* 2002 óta több mint 200 esetben kellett helyreigazítást közölnie, mert a bíróság hozzávetőlegesen 450 állításukról bizonyította be, hogy jogtalan, és nem felel meg a valóságnak. A médiaszakértő szerint még ez a jelentős szám is csupán töredéke annak a rengeteg uszító és hazug kijelentésnek, ami a Fidesz-lapban napvilágot lát. A megannyi riasztó példa közül külön említést érdemel Debreczeni Józsefnek, az egykori MDF-es képviselőnek, Orbán életrajzírójának az esete.

A Havarria Press, ez a nem mindig hiteles, jobboldali kötődésű hírügynökség 2006 tavaszán közzétett egy névtelen levelet, amely azonnal nagy nyilvánosságot kapott a *Magyar Nemzet*-ben és a Hír TV-ben, és amely nem kevesebbet állított, mint hogy Debreczeni „az állambiztonság utasítására kezdett mint MDF-es képviselő egyáltalán politizálni”. Ezek után maga a levélben említett állambiztonsági tiszt cáfolta meg a nevetséges vádat, mégis két évbe telt, mire a bíróság kártérítésre ítélte a három Fidesz-szócsövet. Az ítéletről nem tudósított a három érintett orgánus, de a *Magyar Nemzet* archívumában sincs semmi nyoma. Vásárhelyi Mária szerint a balliberális oldal demoralizálódásához valószínűleg jócskán hozzájárultak a vezető szociálliberális politikusok, az ismert újságírók és közszereplők elleni, alaptalan rágalomhadjáratok is.

Támadások célpontjai lettek azok a külföldi tudósítók is, akik nemcsak a Gyurcsány-kormányt, hanem az ellenzéki Fideszt és Orbán Viktort is bírálták – így Ulrich Schmid, a *Neue Zürcher Zeitung* külpolitikai rovatának Kelet-Európa-szakértője, Bernhard Odehnal, a *Tages-Anzeiger* munkatársa, valamint Gregor Mayer, a DPA és a *Der Standard* tudósítója. A Svájcban élő magyar emigráns csoportok szélsőjobb beállítottságú hangadói különösen heves támadást indítottak ellenük. Ők és bérenceik levelekben és beadványokban követelték, hogy váltsák le a „történelemhamisító” újságírókat. A kormányváltás óta Orbán propagandistái újult erővel folytathatják aknamunkájukat – ezentúl már diplomáciai csatornákon keresztül is – a nem kedvelt tudósítók és elemzők ellen.

Ebből a szempontból is megállja a helyét Nádas Péter hét évvel ezelőtti kijelentése, amely szerint a magyar társadalomban és politikában „házasság kötöttetett a Horthy-korszak és a kádárizmus között”. A Kádár-rendszerben élvezett biztonságra és – más szocialista országokhoz képest – szerény jólétre való nosztalgikus

emlékezés együtt jár azzal, hogy az emberek sommásan elítélik a rendszerváltással megteremtett demokrácia minden vívmányát, és így születik meg a „kommunizmusmentes szocializmus, valamint a magántulajdon- és versenymentes kapitalizmus” bizarr ábrándja (Vásárhelyi Mária).

A magyarok nagyjából 60 százaléka a rendszerváltás vesztesének tartja a hazáját. A fiatalok nem kevesebb mint háromnegyede véli úgy, hogy kellene új rendszerváltás, amelynek során visszaállamosítanák a fontos vállalatokat, és leszámolnának azokkal a politikusokkal, akik kárt okoztak az országnak. A felnőtt magyar lakosság kétharmada gondolja azt, hogy „az ország ma is idegen hatalmak érdekeit szolgálja”, és „nem élveznek elsőbbséget a magyar érdekek”.

Ezek az abszurd nézetek egy olyan országban, amely immár húsz éve szabadon és függetlenül, szabad választásokon dönt a sorsáról, természetesen ugyanolyan irreálisak és veszélyesek, mint a múlt történelmi folyamatainak a korábbiakban vázolt téves értelmezése. A hatalmával zseniálisan élni tudó Orbán Viktornak azért sikerült 2007 és 2010 között minden területen kihasználnia a fiatal generációk szinte határtalan és súlyos csálódottságát, mert a szocialisták és a süllyesztőben eltűnt liberálisok csakugyan sok kárt okoztak az országnak, és botránytól botrányig vánszorogtak a korrupció és az intrikák mocsarában.

A párviadal már ezekben az években Orbán jobboldali, populistá és nacionalista kurzusa javára dőlt el. Már csak azért is, mert Orbán diszkrét, gazdag és készséges médiamoguljai a „politikai polgárháború” első percétől az utolsóig magabiztos és az eszközökben nem válogató vazallusoknak bizonyultak. Ennek a hadjáratnak egyetlen valódi célja volt: Gyurcsány Ferenc politikai megsemmisítése.

Tizenegyedik fejezet

Élet-halál harc a hideg polgárháborúban

A 2006 és 2010 közötti évek a modern európai történelem egyik legkülönösebb, legizgalmasabb, Magyarország számára pedig sorsdöntő párharcát hozták – Gyurcsány Ferenc és Orbán Viktor, e két rendkívüli, ám egymástól gyökeresen különböző politikai párviadalát.

Mindketten ugyanannak a nemzedéknek a képviselői. Orbán háromszor veszített szocialista kormányfőjelölt ellenében: 1994-ben a nagy rutinnal rendelkező posztkommunista Horn Gyula, 2002-ben a felső középosztályból származó Medgyessy Péter, ez a simulékony úriember volt az ellenfele, 2006-ban pedig a proletárrétegből jött self-made man milliomos, Gyurcsány Ferenc. Orbán mint hivatásos politikus leginkább ezt a csatavesztést érezte igazságtalannak és elviselhetetlennek.

A következő négy évben Orbán Viktor vérré menő harcot indított a nála csak két évvel idősebb, a 2006-os választásokon meglepetés-szerű diadalt arató Gyurcsány ellen, s példátlanul személyeskedő, az ellenfél megsemmisítésére törő kampánya során nemcsak őt győzte le, de eltaposta minden baloldali, liberális és mérsékelt konzervatív vetélytársát is. Fékezhetetlen hatalomvágya, az a képessége, hogy villámgyorsan feledtessen minden politikai és taktikai balfogást, időben kiiktassa lehetséges vagy vélt riválisait, valamint cinikus elszántsága, hogy nacionalista, klerikális és baloldali populista frázisok bevetésével nyerje meg magának mind a „homo kádáricus” tömegeit, mind sokakat a szélsőjobbról, kellően megalapozták korszakos választási győzelmét 2010-ben.

Ez az áttörés nem, legalábbis nem ilyen mértékben következett volna be, ha az alábbi tényezők nem egyengették volna Orbán és a Fidesz számára az utat:

Gyurcsány Ferenc, a győztes miniszterelnök katasztrofális következményekkel járó, titkos „őszödi beszéde” 2006 májusában, a politikus alkalmatlansága arra, hogy csapatmunkában, következetesen és meggyőzően kormányozzon, s hogy a fontos dolgokat megkülönböztesse a lényegtelenektől. Hiba volt, hogy sosem tudta megzabolázni impulzív természetét, és interjúiban rendre szónokias nagyotmondásra ragadtatta magát ahelyett, hogy lett volna mersze népszerűtlen intézkedéseket hozni. A modern államokban nincs egyetlen olyan kormányfő sem, aki éveken át egy mindenki számára hozzáférhető blogban tenne közzé epizódokat a magánéletéből, és életrajzírójának kifecsegné pártja kényes belügyeit. Egy emberileg rendkívül rokonszenves amatőr vergődött itt a magukat szociáldemokratának álcázó régi kommunistákkal és baloldali karrieristákkal teli viperafészekben.

Az a Magyar Szocialista Párt, amely a rendszerváltás óta eltelt 20 évből 12 évet töltött kormányon, nem tudta, de nem is akarta meggyőzően feldolgozni Kádár örökségét, és nem volt képes nyugati típusú szociáldemokrata párttá alakulni. Gyurcsány Ferenc volt az első, aki kísérletet tett erre, de siralmasan bele is bukott. Sok közeli munkatársa lényegesen több időt és energiát szánt arra, hogy elmozdítsa Gyurcsányt a párt és a kormány éléről, mint amennyit a jobbról érkező kihívások hatástalanítására. Bár a parlamenti frakció látszólag támogatta a miniszterelnököt, a pártelit részben csődöt mondott a politikai küzdelemben, részben belebonyolódott a korrupció ingoványába, különösen a választások kimenetelét eldöntő Budapesten.

Az SZDSZ bukása, azé a párté, amely 1989–1990-ben a lehevesebben támadta a kommunista állampártot. Polgári és kritikus szellemű választóinak egy részét tulajdonképpen már akkor

elveszítette, amikor 1994-ben belépett a Horn-kormányba. Az értelmiség és az újsütetű politikusok belső frakcióharcai során még az egykori ellenzék tagjai is hitelüket veszítették. A 2002-es és a 2006-os választásokon az SZDSZ csak amolyan kénytelen-kelletlen megtúrt kengyelfutója volt a szocialistáknak, akik nélküle nem szerezhettek volna kényelmes parlamenti többséget. Az, hogy éppen a liberális Gyurcsány volt az, aki 2008-ban számára létfontosságú, de egymás közt marakodó szövetséges társait meggondolatlan lépéseivel és „bakijaival” ellenzékbe s ezzel egyszersmind politikai süllyesztőbe lökte – ez csak mint háttorzongató lábjegyzet értelmezhető a szüntelen belső viszályokban egyre fogyatkozó liberális elit végtelen történetének alján.

A Medgyessy- és Gyurcsány-kormány gazdasági minisztereinek és magas beosztású munkatársainak alkalmatlansága, gyávasága és rivalizálása szintén hozzájárult a bukáshoz. Bokros Lajost, a legtehetségesebb szakembert politikailag lehetetlenítették el vetélytársai, Gyurcsány pedig nagyon későn és akkor is elégtelenül reagált a globális pénzügyi válságra. Azzal, hogy 2009 márciusa és 2010 májusa között Bajnai Gordon merészen és nagy szakértelemmel elvégezte a válságban szükséges tűzoltómunkát, Magyarország ugyan elkerülte a fenyegető államcsődöt, de a válságcsomag későn érkezett ahhoz, hogy politikai segítséget nyújtson a hitelét veszített, kisebbségbe szorult szocialista kormánynak.

A jobboldali és a szélsőjobboldali média szervezetten folyó uszító kampánya újra felidézte azt a jelenséget, amely az 1930-as években volt megfigyelhető Magyarországon, és – némileg megváltozott formában – az 1990-es években Ausztriában: ez pedig a szélsőjobb látszólag akadálytalan előretörése. Az 1939-es magyarországi választásokon a gazdasági válság vesztesei, a munkáskerületekben és bányásztelepüléseken élő, legszegényebb néposztályok csalódott és elkeseredett tagjai tömegesen adták sza-

vazatukat a szociáldemokraták helyett a nyilasokra. 1999-ben Ausztriában is sok szocialista szavazót háborítottak fel az állami apparátusban dolgozók hajmeresztő privilégiumai és nyugdíj-visszaélései, s ezért fordultak Jörg Haider szemfényvesztő ügyességgel vezetett jobboldali pártja, az FPÖ felé. Óriási pofon volt az MSZP-nek is, hogy választóinak száma 2010-ben csak kévéssel haladta meg azokét, akik a jobboldali radikális, antiszemita és szélsőségesen nacionalista Jobbikra adták szavazatukat, támogatva így annak félkatonai szervezetét, a Magyar Gárdát is. A nyilaskeresztes jelvényekkel toborzó politikai tömörülés térnyerése a fiatal választók körében egyúttal intő jel volt Orbán számára is: ha túlságosan konzervatív és visszafogott politikát folytat,¹ könnyen elveszítheti ezt a réteget.

Csak az előbbiek tudatában érdemes sorra vennünk a 2006-os budapesti őszi drámai eseményeit és a következő évekre is kiható politikai hatásukat. A történésekről részint a tévében sugárzott hírműsorokból értesültem, részint a közvetve vagy közvetlenül érintett politikusok elbeszéléséből, akik gyakran – nyíltan vagy titkon – vetélytársai voltak egymásnak.

Igaz, hogy Orbán Viktor már a 2002-ben elszenvedett veresége után megkezdte gyűlölködő aknamunkáját az „idegen szívű” kormányok ellen, a „forró ősz” kezdetére mégis csak az volt az igazi jeladás, hogy nyilvánosságra hozták, majd teljes gőzzel terjesztették a Gyurcsány-féle „őszödi beszédből” kiragadott, különösen kényes részleteket. Orbánnak és segédjeinek kirohanásai a szinte „genetikailag” nemzetellenes baloldal és a törvénytelenül, hazugságok árán hatalomra jutott Gyurcsány-kormány ellen

¹ Az utolsó fejezetben tárgyaljuk majd azt, hogy Orbán új kormányfőként hogyan szeretné előremenekülve kifogni a szelet a szélsőjobb vitorlájából.

szándékoltan vagy szándéktalanul, de megadták a jelt azokra a zavargásokra, amelyek a világ előtt hosszú időre tönkretették Magyarországot mint szilárd, békés, konszenzusos demokrácia hírnevét.²

Már azon az estén, amelyen a média részleteket sugárzott az őszi beszédből, szélsőjobb csoportok, futballhuligánok és a szélsőséges Jobbik hívei gyülekeztek a Parlament előtt, és megafononon követelték Gyurcsány lemondását. Az öltözkükről és a kezükben lengetett Árpád-sávós zászlókról azonnal felismerhető tüntetők ezekben a napokban és hetekben egyfolytában ugyanazokat a csatakiáltásokat hallatták. A felizgatott tömeg szeptember 18-án a közeli tévészékházhoz vonult, nem sokkal később megrohamozta és részben felgyújtotta az épületet. A meglepett rendőrség nem bírta a tüntetőkkel.

A szélsőséges csoportok a következő két napon is többször összecaptak a rendőri egységekkel. Orbán hazardjátékot játszott a küszöbönálló önkormányzati választások előtt, amikor mindent egy lapra tett fel: sikerül-e mozgósítania a tömeget. Kormányellenes „népszavazásnak” nevezte el a helyi választásokat. Miután az önkormányzati voksoláson a szocialisták és koalíciós partnereik jelentős veszteségeket szenvedtek el, az ellenzék vezére még aznap este követelni kezdte a kormányfőnek, ennek a „beteges hazudozónak” a lemondását.

Sólyom László nem sokkal a szavazóhelyiségek bezárása után mondott tévébeszédében azt ajánlotta az országgyűlésnek, hogy váltsák le a közvéleményt megosztó miniszterelnököt. Orbán

² Az események összefoglalását lásd Gregor Mayer – Bernhard Odehnal: *Aufmarsch. Die rechte Gefahr aus Osteuropa*, St.Pölten/Salzburg, 2010, Residenz. Lásd még Sebastian Garthoff: Szenen aus Budapest. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, a Bonnban kiadott *Das Parlament* című hetilap 2009. július 13-i mellékletében. Alapos politikai elemzés található Ripp Zoltán: Haza a mélyben című cikkében, *Mozgó Világ*, 2007. 1. sz 2–23. p.

72 órás ultimátumot adott a kormányzó pártoknak a döntésre. A konzervatív államelnök példátlan beavatkozása különösen veszélyes helyzetet teremtett. Sólyom nem közvetítőként lépett fel, mint például Rudolf Kirchschläger osztrák államelnök a nagy korrupciós botrányok idején vagy Heinz Fischer a 2008–2009-es kormányválságkor. Egyoldalú állásfoglalásával inkább olajat öntött a tűzre egy olyan országban, ahol nem sok készség mutatkozik a párbeszédre.³ Az önkormányzati választásokon aratott lehangoló győzelme után Orbán nagy tömeggyűlést hívott össze a Parlament elé, hogy nyomásgyakorlással bírja rá Gyurcsányt a lemondásra. Orbán ultimátumára válaszul Gyurcsány bizalmi szavazást kért maga ellen az országgyűlésben. 207 szavazattal 165 ellenében nyert.

A tiltakozások és zavargások mégis folytatódtak, és egy történelmi jelentőségű napon, október 23-án, a forradalom 50. évfordulóján érték el tetőpontjukat. Szélsőjobbos szervezőknek sikerült a minden erőszakra kész csőcseléket összevegyíteniük azokkal a békés Fidesz-szimpatizánsokkal, akik éppen akkor hagyták el az Orbán szónoklatával fémjelzett, több tízezres tömeggyűlés helyszínét. Az ismét nem megfelelően vezetett rendőrök most, néhány héttel ezelőtti kudarcuk után, indokolatlan keménységgel, sőt brutalitással léptek fel a békés tüntetőkkel szemben is. A nemzetközi híradásokba ráadásul bekerült az a

³ Sólyom László jogtudós fontos szerepet játszott a rendszerváltásban, majd megválasztották az Alkotmánybíróság elnökének. A 2005-ös államelnök-választásnál a liberálisok nem voltak hajlandók szavazataikat a szocialista Szili Katalinra adni. Megalázó intrikák bonyolították a kétfordulós választást, végül az ellenzéknek sikerült három szavazattöbbséggel megválasztatnia Sólyom Lászlót, aki eredetileg a környezetvédők és egy civil szervezet jelöltje volt. Ez súlyos vereséget jelentett a baloldal számára, amiért egyrészt Szili Katalin volt a felelős, aki esélytelenül is mereven ragaszkodott jelöltségéhez, másrészt felelősséget viselt a két kormányzó párt is: nem tudtak közös jelöltben megállapodni.

nem mindennapi kép is, ahogy egy szélsőjobb oldali érzelmű nyugdíjas felmászik az évforduló tiszteletére kiállított, régi tankra, és zavartalanul közlekedik vele a városban.

Mindez többtucatnyi külföldi állam- és kormányfő budapesti tartózkodásával egyidejűleg történt, ami csak fölerősítette az események negatív visszhangját. A többhetes zavargások felbolygatták az egész országot: 326 volt a civil sebesültek, köztük 16 a súlyos esetek száma, 399 rendőr sérült meg, közülük 47-en súlyosan. Donáth Ferenc emberjogi aktivista egy újságcikkben⁴ erőszakos puccskísérletnek nevezte a köztelevízió ostromát és időleges megszállását. Élesen bírálta az ellenzéket, amiért az rendjén valónak találta, hogy a Parlament előtt 42 napon át folyjon a kormányellenes uszítás. Ennek keretében szélsőséges csoportok szónokai nyilvánosan felolvasták zsidónak vélt politikusok és újságírók nevét, ezenkívül olyan bírókét és ügyészekét, akik randalírozókat ítélték el erőszakos cselekedetért.

Miközben a Gyurcsány-kormány megdöntésére irányuló effajta cselekmények lassanként feledésbe merültek, a jobboldali sajtó hírek és kommentárok formájában évekkel később is napirenden tartotta a rendőrség kétségtelenül brutális fellépését.⁵ A zavargásoknál a Jobbik „a szélsőjobb minden bizonnyal legkiválóbban szervezett politikai csoportja”-ként tűnt ki (Gregor Mayer).⁶ Ez a 2003-ban alapított csoportosulás nyerte a legtöbbet a „forró őszön”. A novemberben elnökükké választott 28 éves tanár, Vona Gábor, aki néhány évvel azelőtt még a polgári körökhöz, az Orbán Viktorral laza kapcsolatban álló tömörüléshez csatlakozott, most nagy erőbedobással szervezte meg a maga hálózatát az ifjúság körében.

⁴ *Népszava*, 2006. december 20.

⁵ A rendőrség gumilövedékei nyílt hasi és mellkasi sebeket okoztak, két tüntetőnek kiölték a fél szemét.

⁶ Lásd: Mayer–Odenhal: *Aufmarsch*. 47. p. 2. lábj.

Az ezt követő években a radikális jobboldali mozgalom „arca” Morvai Krisztina lett, a büntetőjog egyetemi docense, aki a választásokon bejutott az Európai Parlamentbe. A nők jogainak ismert szószólója politikai nézeteit tekintve 180 fokal fordulatot vett, miután a szociálliberális kormány nem hosszabbította meg az ENSZ Emberi Jogi Bizottságában betöltött mandátumát. A megkeseredett, harcra kész asszony az őszi zavargásokat követően bizottságot alakított a rendőri túlkapások kivizsgálására, és szolidaritást vállalt még az erőszakos cselekményekért elítélt jobbikosokkal is. Hírhedtté vált olvasói levelében, amelyet az *Élet és Irodalom*-nak küldött (2008. november 14.), heves szenvedéllyel osztja fel a magyarokat „magunkfajták”-ra és „magukfajták”-ra, ami félreérthetetlenül antiszemita megnyilvánulás.

Beszédeiben Morvai Krisztina újra meg újra óvja Magyarországot attól, nehogy második Palesztina legyen; és kirohanásokat intéz a „cionista bűnözők” ellen. Amikor egy New Yorkban élő magyar menedzser magát „zsidóságára büszke magyarnak” vallotta, és egy magyar internetes portálon élesen bírálta Morvait, a háromlányos anyja akkora indulattal írta meg válaszáat, hogy több újság is idézte belőle a következő kirohanást: „Nagyon örvendenék, ha a magukat »büszke magyar zsidóknak« titulálók szabadidejükben aprócska metélt farkincájukkal játszadoznának az én gyalázásom helyett...”

A magyar politika radikalizálódása látszik azon is, ahogy megcsappant a demokratikus intézményekbe fektetett közbizalom. 72 órás ultimátumának kudarca után továbbra is Orbán Viktor diktálta baljós forгатókönyvének megvalósításához a tempót. Ekkor kezdődött a „megfélemlítés politikája”. Az ellenzék vezére meghirdette az „illegitim” miniszterelnök teljes bojkottját, vagyis ha a kormányfő jelentkezett szólásra, az egész Fidesz-frakció kivonult az ülésteremből.

A Gyurcsány ellen indított irtóhadjárathoz a hangvételében, szóhasználatában és intenzitásában példátlan médiakampány szolgáltatta a kísérezetét; a legszélsőségesebb orgánumban ez a náci *Völkischer Beobachter* és a sztálini *Pravda* sajátos elegyére emlékeztetett. Dalos György írta, a rendszerváltásra visszatekintve: „A múlt kísértetei jelentek meg a politikai beszédekben, és elfeledettnek hitt antiszemita, sovíniszta, Európa-ellenes tartalommal töltötték meg a szövegeket. Magyarországon politikai kultúra helyett a gyűlölet kultusza született meg.”⁷

Csalókának bizonyult a nyugalom a zavargások lecsillapodása után is. Debreczeni József, a két Orbán-életrajz szerzője – s mint ilyen, az ellenzék vezérének legjobb ismerője – különböző, liberális és szocialista lapokban közzétett, nagy feltűnést keltő cikksorozatban hívta fel a figyelmet arra, milyen súlyos következményei lesznek Orbán konfrontációra épülő politikájának. „Igen súlyos aggodalmát” fejezte ki a jobb felé csúszott Fidesz jövőendő uralmát illetően, mert az, véleménye szerint, nacionalista, gyűlölködő, erőszakos, populistá, idegenellenes és burkoltan antiszemita lesz. Együttal tanácstalannak, zavarodottnak és megfélemlítettnek jellemezte a szocialista és liberális oldalt.

2007 elején a jobboldali konzervatív *Heti Válasz* hozta le címlapján Orbán hadüzenetnek is beillő állásfoglalását: „Nem tárgyalunk!” – s ez megijesztette még azokat is, akik az ősödi beszéd óta bírálták Gyurcsány miniszterelnököt. Orbán büntetőjogi következményeket helyezett kilátásba nemcsak Gyurcsány, de az egész kormányzó elit számára, és mindenféle tárgyalást elutasított a „beteges és a demokráciát veszélyeztető hazudozóval”. Ugyanakkor nem rejtette véka alá azt a reményét sem, hogy az em-

⁷ György Dalos: *Der Vorhang geht auf. Das Ende der Diktaturen in Osteuropa*. München, 2009, C. H. Beck, 196. p.

berek „politikai és társadalmi elégedetlensége” szakértői kormány megalakítását vagy új választásokat fog kikényszeríteni. A Fidesz szócsövében, a *Magyar Nemzet*ben szerkesztőségi cikk pontosította Orbán jóslatát: a Gyurcsány-kormány durva megszorító intézkedései annyira felháborítják majd az embereket, hogy hamarosan pattanásig feszül a húr.

Ebben az értelemben jelentett fordulatot a Magyar Gárda megalakulása, amiről a külföldi sajtó is beszámolt. Ez az esemény a kritikus elemzők legsötétebb előrejelzéseit váltotta valóra, és nagyon sokat ártott Magyarország megítélésének. A Gárda első 56 tagjának kísérteties felesketési ceremóniája 2007. augusztus 25-én zajlott a budai Várban, méghozzá az államelnök lakhelye, a Sándor-palota erkélye alatt. A gárdisták fehér ingükhöz fekete mellényt viseltek, fekete sapkát, fekete nadrágot és bőrcsizmát. Az egyenruha színe és szabása, mindenekelőtt azonban a sapkákon és karszalagokon díszelgő, vörös-fehér csíkos, Árpád-sávós jelvények 1944 rettentő telét idézték, amikor is a nyilasok rémtettek sorozatát hajtották végre Budapesten.

A nyugati sajtó kommentátorait megdöbbenették a katonai alakzatokról, a vezényszavakról, az ünnepélyes eskütételről sugárzott képek. Az, hogy a zászlókat katolikus, evangélikus és református lelkészek áldották meg, hogy a gárdisták dagályos szónoklatokban ígérték meg a „fizikailag, szellemileg és lelkileg” veszélyeztetett, halálos fenyegetettségben élő magyarság megmentését, ez az egész, nyilasokat idéző jelenség a zsidó szervezeteket is felháborította, de nem csak azokat. Ráadásul Vona Gáboron, a Jobbik vezérén kívül fellépett a hátborzongató rendezvényen, a néhány ezres, lelkes nézőközönség előtt Für Lajos is, az Antall-kormány egykori honvédelmi minisztere, az esketés után ő adta át a névre szóló okmányokat a gárdistáknak – jelenlétével nyilván a félkatonai szervezet ártalmatlan karakterét óhajtotta kidomborítani.

A különös ceremóniával kapcsolatban, de különösen utána hangzott el többször is bel- és külföldi elemzőktől, hogy vajon az államfő miért hallgatott, amikor pedig pontosan ott zajlott az eskütétel az ablaka alatt. Sólyom László csak két héttel később, a parlament őszi ülészakát megnyitó beszédében tért ki, szokásos körülményes megfogalmazásban, az eseményre. Ebben az elkésett állásfoglalásban, akárcsak egy későbbi interjúban, nemcsak a szélsőjobbos rendezvényt ítélte el, hanem azt is, hogy egyesek manipulálják az általa kiváltott félelmet.⁸ Sólyom Lászlót többnyire azért érte bírálat, mert amikor meg kellett volna szólalnia, hallgatott, és olyankor emelte fel a szavát, amikor jobban tette volna, ha hallgat.

Sólyom hivatali működéséről meglehetősen kritikusan nyilatkozott Kornitzer László műfordító-rendező, amikor rámutatott egy Magyarországon fel sem merülő párhuzamra: „Képzelnék el, hogy a berlini Bellevue kastély előtti füves térségen, az államelnök hivatala előtt, 2000 neonáci akar esküt tenni. Nincs a közelben egyetlen rendőr sem, az államelnöknek se híre, se hamva, legfeljebb ha árnyéka rajzolódik ki a kastély egyik ablakának függőnye mögött. Két óra hosszat tart a ceremónia, amelyet még a tévé is közvetít, aztán a nácik zavartalanul, emelt fővel elvonulnak, ismeretlen cél felé. Ugye, hogy elképzelhetetlen? Pontosán ez játszódott le 2007 nyarán Budapesten, anélkül hogy az államelnök kötelességének érezte volna, hogy szót emeljen az ügyben.”⁹ Hasonló esemény egyébként a bécsi Heldenplatzon, az osztrák államelnök hivatala előtt sem játszódhatott volna le.

Egyik parlamenti beszédében Sólyom felhívta a figyelmet arra, hogy a holokauszt-túlélők iránti tiszteletből jobb lenne mellőzni

⁸ Lásd *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2008. december 23.

⁹ Az egész interjút lásd a Berlinben megjelenő *Osteuropa* című folyóirat 2010/6. számában, 19–30. p.

az Árpád-sávós zászlók használatát. Tulajdonképpen miről van szó? A vörös-fehér csíkos zászló Magyarország 12 történelmi zászlajának egyike, a 13. században még használták. A nyilaskezesek az 1930-as években választották zászlajuknak. Az Árpád-sáv 1944-ben a nyilasok által elkövetett tömeggyilkosságok szimbóluma lett, ugyanis ezt a jelvényt viselték karszalagjukon a párt különítményesei.¹⁰ Jól emlékszem rá, hogy 1944 októbere és 1945 februárja között, kamaszként magam is szemtanúja voltam a vörös-fehér csíkos karszalagot viselő fasiszta keretlegények gyilkos tombolásának az ostromlott Budapesten. Egyébként Sólyom tévedett, amikor csak a zsidók érzelmeire hivatkozott. A „felégetett föld” taktikájának következtében nem sokkal a háború vége előtt civilek tízezrei haltak meg, nem beszélve a magyar, német és szovjet katonákról.

A Fidesz politikusai még a Magyar Gárda alapítását is felhasználták Gyurcsány-ellenes hadjáratuk céljaira, ahelyett hogy egyértelműen elítélték volna a szélsőjobboldali törekvéseket. A Fidesz akkori alelnöke például kijelentette, hogy a Gárda alapítása nem más, mint a Gyurcsány Ferenc személyére és magatartására adott válasz. A következő két év tragikus eseményei, valamint nemzetközi visszhangjuk a legsötétebb jóslatokat is igazolták. Orbán Viktor a maga hatalmi mámorában olyan szellemeket engedett ki a palackból, amelyeken aztán nem tudott többé úrrá lenni.

¹⁰ Lásd Ungváry Krisztián: *Orte der Erinnerung. Aus Politik und Zeitgeschichte*, a Bonnban megjelenő *Das Parlament* című hetilap 2010. július 13-i mellékletében, 26–44. p.

Romák és zsidók a szélsőjobb célkeresztjében

A szélsőjobboldali Jobbik párt és félkatonai alakulata, a Magyar Gárda a romák elleni céltudatos és gátlástalan gyűlöletkampányának köszönheti egyre komolyabb befolyását. A hozzájuk tartozó internetes fórumokon és publikációkban ugyanakkor rendszeresen jelennek meg uszító hangú és alig burkoltan antiszemita cikkek külföldi, elsősorban izraeli üzletemberek, befektetők, vagy éppen liberális, főképp zsidó értelmiségiek ellen is.

Legtöbb barátom és ismerősöm osztja az egyik legnagyobb magyar regényíró, Nádas Péter véleményét, aki 2009 őszén így nyilatkozott: „Az állam nem funkcionál... A korrupció szétmarta az államot... Minden eddigi kormány felelős ezért, bár természetesen nem akarják elismerni. Az állam úgyszólván összeomlott... Csődöt mondott a baloldal, ugyanígy a liberálisok is. Valamennyien korruptak... A szélsőjobb uralja a médiát, és meghatározza a közbeszédet. Nem léphetek ki a lakásomból anélkül, hogy ne hallanám, ne látnám borzalmas jelszavaikat.”¹

A romák, akiket Magyarországon szinte mindig, a szakirodalomban is cigányoknak neveznek, már a 16. században jelentek Magyarországon. Egy EU-felmérésben, amelyet hét közép- és kelet-európai államban folytattak le, minden megkérdezett magyarországi roma magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A legnagyobb etnikai kisebbség (becslések szerint 6–700 ezer fő,

¹ Lásd *Der Standard*, 2009. szeptember 5.

vagyis az össznépeség 6-7 százaléka) megkérdozett képvise-
lői ugyanakkor minden tekintetben – szociális, kulturális, in-
tézmenyi és politikai szempontból egyaránt – diszkriminációt
érzékelnek magukkal szemben. Kereken 90 százalékuk egyet-
értett azzal az állítással, hogy a diszkrimináció széles körben
elterjedt, s más országokkal összevetve Magyarországon a leg-
erősebb; 62 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy az elmúlt tí-
zenkét hónapban személyes tapasztalatként is átélte a diszk-
riminációt.²

Vitathatatlan tény, hogy a romák a rendszerváltozás és a szo-
cialista nagyipar összeomlásának legnagyobb vesztesei voltak, s
azok ma is. A romák négyötöde ma munkanélküli, a nőknél a
magas szülésszám miatt még súlyosabb probléma a tartós mun-
kanélküliség. Becslések szerint a romák kétharmadát érinti a la-
kóhelyi szegregáció és a nyomasztó szegénység – Észak- és Kelet-
Magyarországon ma is sokan viskókban élnek. A roma gyere-
keknek, alacsony iskolázottságuk miatt, nincsenek – a javulást
szolgáló különböző kezdeményezések ellenére sem – a nem roma
gyerekekkel egyenlő jövőbeli esélyeik.

Összeurópai viszonylatban is egyedülálló és sikeres kísérlet
Pécsett az első roma középiskola, a Gandhi Gimnázium, amely
az azóta elhunyt szociológus, Bogdán János kezdeményezésére
született 1994-ben.³ Mindent összevetve azonban a roma gyere-

² Vö. EU Agency for Fundamentaél Rights, Part I, The Roma, Budapest 2009. Idézi Melani Barlai – Florian Hartleib: Die Roma in Ungarn. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, a Bonnban megjelenő *Das Parlament* című hetilap 2009 július 13-i. mellékletében, 33–39 p. A romák helyzetét illetően lásd az *Élet és Irodalom*, a *Magyar Narancs*, a *HVG* stb. hetilapok számos cikkét, többek közt Kis Jánostól, Varró Szilviától; végül lásd Karácsony Gergely és Rona Dániel politológusok tanulmányát a Cigánykérdés kriminalizálásáról, illetve ezzel összefüggésben a Jobbik előretöréséről: A jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. *Politikatudományi Szemle*, 2010. 1. sz.

³ Bogdán János 1999-es halála után 10 évig felesége, Csovcics Erika vezette a gimnáziumot, amelyhez kollégium is tartozik. Az intézményben 300 tanuló nevelkedik.

keknek a fele sem járja ki az általános iskolát, érettségit mintegy öt százalékuk szerez, felsőfokú végzettséget pedig egy százalék-nál is kevesebben. A romák várható élettartama nyolc-tíz évvel marad el az országos átlagtól.

Ha számba vesszük a munkanélküliséget, a magára hagyott kisebbségi gettó-létformát s a társadalmi előrejutás kilátástalanságát, aligha lehet meglepő, hogy a megélhetési bűnözés – a tyúklopástól a bolti tolvajlásig –, épp az ország legszegényebb régióiban, úgyszólván a mindennapok részévé vált. Egészen másfajta volt azonban az a tragikus s egyszersmind látványos bűntény, amely spontán történt meg, nem eltervelt szándékkal, az északkelet-magyarországi Olaszliszván, 2006. október 15-én. Szögi Lajos tanár az autójával elsodort és ezáltal könnyebben megsebesített egy roma kislányt. Mikor kiszállt az autóból, a köré gyűlő romák, abban a hiszemben, hogy a kislány meghalt, azonmód rátámadtak, és agyonverték. A rendőrség azonnal őrizetbe vett több gyanúsítottat. A három évig tartó, a Jobbik és a szélsőjobb oldali sajtó által élénk figyelemmel kísért, szerteágazó perben hat tettest ítélték 15-től 30 évig terjedő (gyakorlatilag életfogytig tartó) börtönbüntetésre; két fiatalkorú 10 év büntetést kapott.

Az olaszliszváki brutális bűntény a maga szörnyű részleteivel (a tanárt az autóban ülő két lánya szeme láttára verték agyon) országsszerte a romák elleni verbális és tetteleges támadások hullámát indította el. Közvélemény-kutatások adataiból arra lehet következtetni, hogy a magyarok kerek 80 százaléka romaellenes beállítottságú – nem utolsósorban a Jobbik és a szélsőjobb oldali sajtó „cigánybűnözést” hangoztató, szisztematikus hecckampánya következtében.⁴ Az International School Psychology Asso-

⁴ Vásárhelyi Mária szociológus in *Mozgó Világ*, 2009. augusztus; lásd még Bíró András: Az integráció ára. *Élet és Irodalom*, 2010. március 5.

ciation felmérése szerint a magyar középiskolások fele nem ülne roma diáktárs mellé.⁵

2009. február 8-án késő este Veszprémben megtámadták a helyi kézilabdacsapat három népszerű játékosát. Marian Cozma román játékost leszúrták, két másik társát pedig életveszélyesen megsebesítették. Az a tény, hogy az elkövetők romák voltak, újabb erőteljes lökést adott a „cigánybűnözés”-ről szóló vitának. Nem utolsósorban azért, mert néhány nappal korábban Pásztor Albert, Miskolc rendőrfőkapitánya egy sajtótájékoztatón nyíltan a cigányokat tette felelőssé a rablások többségéért. Hozzátette még: „...sok kis aranyos cigánygyerekből gyakran lesz durva és kegyetlen bűnelkövető.... A kisebbségi nemzettársainkkal nem megy az egymás mellett élés.”⁶

A rendőrfőnököt 24 óra múlva leváltották, majd éppilyen gyorsasággal, további 24 óra elteltével egyszerű figyelmeztetés mellett visszahelyezték hivatalába. A magyarázat egészen egyszerű volt. Pásztor mögött a városban szempillantás alatt addig soha nem látott összefogás jött létre, a szocialista polgármestertől egészen a városi Jobbik-szervezetig mindenki kiállt mellette. Ez a kormányfő számára is kínos arculatvesztés, melyet a párton belüli nyomás eredményezett, megerősíti a *Magyar Narancs* bátor riporternője, Varró Szilvia szavait, aki keserűen mesélte nekem: „Olaszliszka csak ürügy volt. A szélsőjobboldali csoportok, mint például a Magyar Gárda is, 2006 ősze óta megerősödtek. Újra működik a »kuruc.info«, a szélsőjobboldali internetes portál, és a Nemzetbiztonsági Hivatal nem tudta elérni, hogy a szervert kikapcsolják... Olyan esetek is előfordultak, hogy a rendőrség a Jobbik rendezvényét biztosította a cigányokkal szemben.

⁵ Idézi Stephan Ozsváth: Ungarns Anti-Roma-Hetzer. *Die Furch*e, 2008. október 2.

⁶ Idézi Kis János: A cigánykérdés kriminalizálása. *HVG*, 2009. február 21.

A támadások azt mutatják, hogy a szélsőjobb egyre magabiztosabbá válik. A szocialista pártban legalább annyi a rasszista cigánygyűlölő, mint másutt. A szocialista kormányzat nyolc év alatt semmit nem tett a gettófelszámolás, munkahelyteremtés stb. ügyében. Ezzel előkészítették a talajt a szélsőjobb számára. A magyarok nem találkoznak cigányokkal, sem a lakó-, sem a munkahelyükön. A gettósodás a legnagyobb baj. A Magyar Gárda és a romagyilkosságok egyaránt a cigányok öntudatra ébredését segítik elő – aminek további folyományai az identitás erősödése, a radikalizálódás, a félelem.”⁷

Nemcsak Varró Szilvia, sok más megfigyelő is utalt arra, hogy a rendőrségen belül 5500 rendőrrel (ez a rendfenntartó erők személyi állományának épp a tizede) szélsőjobboldali jobbkios „szakszervezeti csoport” alakult. A kézilabda-játékos veszprémi meggyilkolása után a jobboldali sajtó példátlan uszításba kezdett, fogalmazott Kis János filozófus, és idézett két fideszes lapot: „Megint ölt a cigány” (*Magyar Nemzet*), „Cigányok voltak ezek a gyilkos állatok, megint cigányok” (*Magyar Hírlap*).

Még aggasztóbbnak és károsabbnak ítéli Kis János liberális gondolkodó azt a tényt, hogy a Fidesz pártvezetése már 48 órával a veszprémi gyilkosságot követően sietett leszögezni, hogy „a cigány származású emberek által elkövetett súlyos bűncselekmények száma aggasztó módon növekszik”. A Fidesz-vezetés így módon a közvélemény szemében egy egész etnikai csoportot tesz felelőssé néhány bűnöző tetteiért, vélekedett a liberális filozófus, a Közép-európai Egyetem tanára, s leszögezte: a Fidesz „átlépett egy határt, melyet felelős politikai erő nem léphet át.”⁸

⁷ Az újságírónnal 2009. december 17-én Budapesten beszélgettem.

⁸ Lásd a 6. lábjegyzetet.

Míg a jobb- és szélsőjobboldali média a „cigánybűnözés”-re hivatkozva folytatta indulatos hecckampányát, a Magyar Gárda teátrális rendezvényekkel hívta fel magára a média figyelmét: ilyen volt a 600 új gárdista ünnepélyes felavatása 2009. március 15-én a Hősök terén. Ennél jóval veszélyesebbek voltak a hétvégi harcias gárda felvonulások viszonylag jelentős roma lakosságú településeken. A fekete egyenruhás, bakancsos, harci jelvényeket viselő és katonai vezényszavakra, ütemre menetelő gárdisták (látható) fegyverzet nélkül is rettegést keltettek a roma lakosságban. A gárdisták szónokai szerint ők a törvénytisztelő magyar polgárok védelmezői a bűnöző romákkal szemben.

A rendőrök itt-ott megpróbálták a jobbikos gárdistákat koronnal elválasztani a megfélemlített és a provokációtól elkeseredett falusiaktól. A gárdisták és jobbikos szövetségeseik akciói nyugalom helyett mindenütt csak a kedélyek felzaklatásához vezettek. A falvakban megjelenő, fekete ruhás félkatonai csoportok tudatosan és kihívóan a romalakta településrészekén vonulnak fel. Ugyancsak félelmet és rettegést keltenek a fekete bőrszerelésben érkező motoros bandák, ahogy a roma települések utcáin végigdübörögnek. Konvojukat kimondottan provokatívan „Gój Motorosok”-nak nevezik – a „nem zsidó” jelentésű héber jelzőt használva.

Nem csoda, hogy az EU-tagállamokban bizarnak, ugyanakkor aggasztónak ható fekete ruhás felvonulásokról mérvadó nyugati újságok és televízióadók is hírt adtak.⁹ Visszatekintve különö-

⁹ Különösen élénk visszhangot keltett a 2009 júniusi európai parlamenti választások előtt a *Die Zeit* május 7-i nagy riportja (Christian Schmidt-Häuser: Unter der Fahne der Faschisten), a *Süddeutsche Zeitung* május 4-i számának cikke (Richard Swartz: Nein, nein, niemals), a *Neue Zürcher Zeitung* június 10-i számában Charles E. Ritterband írása (Klima der Furcht und des Misstrauens bei ungarischen Roma), illetve a *Der Spiegel* 2010. 14. számának cikke (Walter Mayr: Der Seiltänzer von Budapest).

sen morbid véletlennek tűnhet, hogy az első nagy, majdnem 300 férfiból és pár tucat nőből álló felvonulás helyszínéül épp Tatárszentgyörgyöt választották.¹⁰ A Budapesttől 50 kilométerre dél-keletre fekvő falu 1800 lakosának egynegyede roma. Az egyik Jobbik-vezér a halálbüntetés visszaállítását követelte, valamint szegregációt az integráció helyett, s biztosította a „cigányterror által fenyegetett lakosság”-ot: nem hagyják magára. A komoly rendőri készenlétnek köszönhető, hogy nem történt incidens.

Tizennégy hónappal később, a 2009. február 22-ről 23-ra virradó éjszaka után Tatárszentgyörgy falu neve ismét az újságok címlapjára került. Ismeretlen tettesek felgyújtották a 27 éves Csorba Róbert házát. Az ún. cigánysoron álló, égő házból ki menekült a család, s a gyilkosok hidegvérrel lelőtték a családapát és karjában vitt ötéves kisfiát. A kettős gyilkosság csak kezdete volt egy félelmetes támadássorozatnak, amelynek hat halálos és számos sérült áldozata lett.

A tatárszentgyörgyi romák önkéntes járőrözéssel próbálták megszervezni a védekezést, pénz hiányában azonban ez hamarosan abbamaradt. 2009 nyarán elfogták a négy feltételezett tettest, jelen könyv nyomdába kerüléséig azonban még nem emelt vádat az ügyészség. (A vádemelés azóta már megtörtént. *A szerk.*) A gyanúsítottak nem a Gárda, hanem egy szélsőjobboldali csoport tagjai, amely vélhetőleg szocialista politikusok lakását ért támadásokért (robbantás, lövés) is felelős.

A Gárda és a Jobbik szoros kapcsolata s az, ahogy az állítólagos „cigánybűnözés” kártyáját kijátsszák, döntő szerephez jutott a potenciális választók mozgósításánál. A már említett fiatal politológusok¹¹ utaltak a média komplex hatására, aminek

¹⁰ Alaposan és megbízhatóan írja le a Gárda és a Jobbik tevékenységét Gregor Mayer: *Aufmarsch*.

¹¹ Lásd a 2. lábjegyzetet.

eredményeképp még a romák elleni szörnyű gyilkosságsorozat és főképp az erről szóló részletes híradások is csak a romák elleni ellenérzéseket erősítették („ezekkel mindig van valami, ezekkel a cigányokkal...”). Az, hogy az európai parlamenti választásokon a Jobbik majdnem félmillió szavazatot (kerekén 15 százalékot) szerzett, nem arra mutat, hogy a szegényebb, tanulatlan rétegekből szerezne támogatóit. A Jobbik választói között voltak felsőfokú végzettségű és középosztálybeli emberek, semmiképp sem csak a rendszerváltás vagy a globális válság vesztesei. A Jobbik szavazói az átlagnál fiatalabbak, kisebb településeken élnek, s inkább férfiak.

Habár a Fidesz-vezetés, nevezetesen Orbán Viktor, a jobboldali média s nem utolsósorban az egyházak mélyen hallgattak vagy rendkívül visszafogottan nyilatkoztak Magyar Gárda-ügyben, a Fővárosi Ítéltábla 2009 júliusában végre jogerősen feloszlatta a Gárdát és a hozzá kötődő, Vona Gábor Jobbik-vezér által fémjelzett egyesületet. A légiót azonmód újraalapították Új Magyar Gárda néven, amely 2010 elején 3000 tagot és több mint 10 ezer támogatót számlált a *Figyelő* című hetilap szerint (február 25.). 2010. július elején, ismét Vona Gábor vezényletével, láthatólag a bírósági ítéletre reagálva megszületett a Magyar Nemzeti Gárda. Kerekén tízezren esküdtek fel a Gárdára. A rendezvényen felszólalt a Jobbik több parlamenti képviselője.

A már idézett politológiai tanulmány szerint¹² „nyílt titok”, hogy a Jobbik nyíltan is vállalt romagyűlöletének köszönhetette politikai sikereit, ugyanakkor az antiszemitizmus is „szignifikáns” tényezője a radikális pártpreferenciának. A közvéleménykutatás eredményei, melyeket az egyik korábbi fejezetben tárgyaltunk, nem csupán arra vezethetők vissza, hogy elmaradt a

¹² Lásd a 2. lábjegyzetet.

múlt, kiváltképpen a magyar zsidóság tömeges megsemmisítésében vállalt magyar részvétel kérdésének feldolgozása, amit hallgatás övez vagy bagatellizál az emlékezet. A *Neue Zürcher Zeitung* akkori kelet-európai tudósítója, Ulrich Schmid már az utóbbi választások (európai parlamenti választás 2009. június, parlamenti választás 2010. április) előtt alapos kutatásokra építő cikket írt a növekvő antiszemitizmusról, s a cikk élénk felháborodást váltott ki a gyakran szélsőjobb vezetésű emigráns egyesületekben, illetve az érintett lapoknál és pártoknál.

Magyarországon ugyanis a rendszerváltás óta él az a közkeletű, ám egyben hazug vélekedés, miszerint antiszemitizmus nem létezik, és az állítólagos zsidóellenes tendenciákról szóló hírek, bármely oldalon is, „húsz év óta ugyanazokból a – főként – liberális forrásokból” származnak. A mérsékelt Fidesz-szócső, a *Heti Válasz* glaszékesztyűs szerkesztői legalábbis ezt állítják, sőt, a „nyilvánvalóan tendenciózus beállítás hátterében külföldi titkosszolgálatok” művét látják, amelyek „Magyarország destabilizálásában érdekeltek”. Nos, Ulrich Schmidet efféle vád éppoly kevésbé érheti, mint más, elismert nemzetközi lapok tudósítóit. A felháborodás miéértjére Nietzsche adja meg a választ: „Az igazság nem akkor talál legritkábban képviselőkre, mikor veszedelmes, hanem mikor unalmas kimondani”.¹³

Schmid láttelepe kijózanító volt: „Magyarországon van masszív, aggodalmat keltő antiszemitizmus”; a helyzet, ha nem is drámai, mindenesetre komoly. „Az antiszemita érzelmekre apelláló pártoknak növekvőben a népszerűségük. Félkatonai szervezetek... elsősorban a »cigánybűnözés« ellen ágálnak ugyan, de ugyanúgy vélekednek a zsidókról is. A futballmeccsek tribünjein elképesztő zsidógyűlölő megnyilvánulásokat hallani –

¹³ Friedrich Nietzsche: *Emberi, nagyonis emberi*. Ford. Schöpflin Aladár. 1910, Lampel.

aki egyszer tanúja volt ilyen kirohanásnak, nemigen fogja bagatellizálni a helyzetet. Némely újság feuilleton-rovatában már-már a jó modorhoz tartozik egy-egy zsidó származású emberre vagy a zsidóságra való megvető utalgatás.”

A tényfeltárás apropóját egy nyíltan antiszemitaaként elhíresült újságcikk adta, amely az egykor liberális *Magyar Hírlap* napilapban jelent meg (2008. március 18.) A szerző Bayer Zsolt, aki Esterházy Péter szavai szerint „az utóbbi évek messze legundorítóbb írás”-t jegyzi, ismert újságíró, a Fidesz alapító tagjaként Orbán Viktor szűkebb köréhez tartozik. A „nyomorúságos, erendendően szóra sem érdemes cikkecskében” (így Esterházy) a szerző név szerint vádol meg zsidó újságírókat, mondván: „1967-ben a pesti zsidó újságírók még Izraelt gyalázták. Ugyanezek a pesti zsidó újságírók ma az arabokat gyalázzák. Meg a Fideszt. Meg bennünket. Mert jobban gyűlölnek bennünket, mint mi őket. Ők a mi alibi-zsidóink – értsd: a pusztá létezésük indokolja az antiszemizmust...”

Széles Gábor vállalkozóhoz, a lap tulajdonosához nyílt levélben fordult több mint száz prominens értelmiségi, tiltakozáskat fejezve ki a harmincas-negyvenes évek szélsőjobbaldali antiszemita sajtóstílusát idéző kirohanás ellen. Ezzel a cikkel, fogalmaztak, az újság „egy fontos határt lépett át a magyarországi publicisztika 1945 utáni történetében: a magyar sajtó és közélet egyes képviselőiről ez idáig kritikusaik állapították meg, hogy antiszemiták, amit ők rendre visszautasítottak ... [jelen szerző] azonban most maga vállalja ezt fel.”

Nagy figyelmet keltett a kis konzervatív ellenzéki párt (MDF) elnökszónya, Dávid Ibolya bátor fellépése. Az első Orbán-kormány egykori igazságügy-minisztere nyílt levélben fejezte ki felháborodását, s botrányosnak és felháborítóknak nevezte, hogy egy ilyen cikk megjelenhetett. A cikkíró eljárása abból a szempontból is rendkívül aljas, hogy jobbaldali-nacionalista támadá-

sai egyik célpontjául Ungváry Rudolfot, a kiemelkedő publicistát választotta. Ezt az elszánt polgárjogi aktivistát – aki a rendszerváltás előtti kevesek egyike – olyan köpönyegforgató újságíró támadja, aki maga évekig dolgozott a korábbi kommunista pártorgánumban, a *Népszabadság* azonos című utódlapjánál.

A magyar politika és médiavilág hazug légkörét mi sem jellemzi jobban, mint hogy hemzseg az olyan szereplőktől, akik egykor bizonyíthatóan a kommunista hatalmi apparátusban domborítottak, most pedig meggyőződéses, esküdt antikommunistaként baloldali vagy liberális politikusokra, újságírókra – nem ritkán régebbi kollégáikra – kiabálnak kígyót-békát. Ilyen például a Magyar Gárda társalapítója (Vona Jobbik-vezér mellett): a szélsőjobboldali *Magyar Demokrata* hetilap főszerkesztője, Bencsik András, aki a rendszerváltás előtt a kommunista újság pártrovatának volt derék szerkesztője. A *Magyar Demokratában* évek óta jelennek meg olyan cikkek, amelyek például a hírhedt holokauszt-tagadót, David Irvinget a „szabad gondolkodás élharcosának” titulálják (2006. március 9), vagy hősként ünneplik a Waffen-SS tisztjeit, akik a sikertelen kitörési kísérlet résztvevői voltak a Budapestért folyó harcokban (2007. február 8.). Ezek az újságok a jobboldali médiabirodalom¹⁴ más lapjaival és tévécsatornáival egyetemben sikeresen működtek közre abban, hogy a Fidesz számára megnyerjék a szélsőjobb széles és megbízható szavazóbázisát. A hírhedt antiszemita iromány szerzője nem sokkal később (majd egy év múlva ismét) kihívóan, széles mosollyal ünnepelte Orbán Viktor oldalán a Fidesz megalapításának évfordulóját. Nem csoda, hogy ősszel (2008. október 6-án jelent meg ez a Bayer Zsolt-írás!) példátlanul agresszív tónusban kárhoztatta a „zsidó pénzügyesek mérhetetlen pénzsóvárságá”-t,

¹⁴ Vö. a 10., „A sajtócézárak diszkrét uralma” című fejezet.

ami „összeomlásba sodorta az amerikai pénzügyi világot... s az egész földtekét”. Bármilyen történjék is Magyarországon: legyen szó pénzügyi segítségről a bajba jutott Zsidó Hitközség számára vagy a Nobel-békedíjas Elie Wiesel első látogatásáról – Orbán médiaudvaroncai antiszemita húrok pengetésére használják ki az alkalmat.

A zsidó közösségben mindez megteremtette a félelem és kirekesztettség érzetét. A mérsékelt jobboldalon senki sem akadt, aki nyilvánosan rendre utasította volna a romák és zsidók elleni hecckampány szóvivőit vagy a melegek és leszbikusok felvonulásának brutális támadóit. Oldalakon át sorolhatnánk a példákat, milyen uszító beszédek hangzottak el jobbikos politikusok, de időnként, a 2010-es választási kampány folyamán akár fideszes jelöltek szájából is. A jobboldal provokatív módon számolt fel eddigi tabukat – ami nemcsak zsidó, hanem liberális és konzervatív köröket is megbotránkoztatott.

Mintha fordított világ uralkodna. A német *Der Spiegel* is tudósított a magyar nemzeti ünnepről, amelyen a Duna-parton álló Petőfi-szobornál jobbikos pártaktivisták és hozzájuk csapódó járókelők „szemét zsidó” meg „a Dunába vele” kiabálással próbálták eltávolítani a (még) hivatalban levő polgármestert, Demszky Gábort, aki egykor a Kádár-rendszer maroknyi, bátor ellenzékének tagja volt. Nem messze innen, szintén a Duna-parton, ahol 1944 őszén több ezer zsidót lőttek bele a folyóba, ma 60 bronzcipő emlékeztet a történetekre. (Pauer Gyula és Can Togay szerzőpáros alkotása: Cipők a Duna-parton.) Nemrégiben valaki levágott disznólábakat rakott a cipőkbe. Egy kelet-magyarországi településen történt szintén nemrég, hogy az egyik tanárt – liberális újságok tiltakozása és leleplező cikkei ellenére – igazgatóvá nevezték ki a helyi iskolában. A férfi korábban „viccből” SS-egyenruhában fényképeztette le magát, az interneten pedig a holokauszton humorizált. A férfi történelmet tanít; kollégái úgy nyi-

latkoztak egy riporternek, hogy semmi közük hozzá, mivel foglalkozik az illető a szabadidejében...

Nemcsak egyetemeken, de középiskolákban is folyik a küzdelem a szélsőjobboldaliakkal. Egy budapesti iskola igazgatóját, aki 13 éve áll a posztján, anonim levélíró támadta meg a szélsőjobboldali „kuruc.info” internetes portálon, amiért rászólt egy tanulóra, ne hordja a Nagy-Magyarországot, turult ábrázoló pólót.¹⁵ Az uszító portál közölte az igazgató nevét, e-mail címét, s utalt arra, hogy a férfi zsidó. A levelet „Zsidó iskolaigazgató nemzeti érzelmű diákokat terrorizál!” címen közölték le, ezután az igazgató gyűlölködő antiszemita levelek özönét kapta.

Hasonló esetről tudósított címlap-szalagcímben a *Magyar Hírlap*. Eszerint Székesfehérváron egy liberális iskolaigazgató, SZDSZ-tag, az Árpád-sávval és Nagy-Magyarország-ábrával díszített sapka hordását tiltotta meg. A helyi Jobbik-szervezet elnöke a városi képviselőtestület elé vitte az ügyet. Mindezek az esetek feltételezések szerint csupán a jéghegy csúcsát jelentik. Budapesti ismerősöktől, barátoktól hallottam, hogy gyerekeik, unokáik mind találtak már rasszista tanárral vagy diáktársal, vagy tanúi voltak romákat, zsidó diáktársakat érintő incidensnek.

És a felnőttek? A feleségem egyik barátnője, ismert rádióriporter, majd később egy idősebb újságíró is mesélte, hogyan kötöttek beléjük egy budapesti autóbuszon uniformist viselő szélsőjobboldaliak – az utastársak pedig közönyösen tudomásul vették a dolgot. Vagy a vallásos zsidók esete, akik a molesztálások miatt nem hordják már nyíltan, hanem csak egy sportsapka alatt

¹⁵ A turulmadár, akárcsak az Árpád-sávós zászló, 1933 után a nemzetiszocialista pártok, így a nyilasok szimbólumává vált. Vö. Ungváry Krisztián: Belastete Orte der Erinnerung. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, a bonni *Das Parlament* hetilap 2010. július 13-i melléklete, 26–44. p.

a kipát. Volt olyan sabbat-ünnep is, mikor a lakás ablakát kívülről kővel dobták be. Ezek bizonyára elszigetelt esetek, össze sem lehet őket hasonlítani a roma településeken zajló tömeges felvonulással és erőszakos akciókkal – ugyanakkor elviselhetetlen lelki terhet jelentenek olyan, zsidó származású emberek számára, akik saját maguk vagy szüleik, nagyszüleik nevében elmondhatják a német (emigráns) íróval, Hans Sahllal:

„Az utolsók vagyunk.
Kérdezzetek ki.
Mi még tudjuk.”

Az antiszemita hangulatkeltés újabb csúcspontot ért el a parlamenti választások előtt. A *Barikád*, a Jobbik hetilapja az év elején címlapján közölt egy fotómontázst, amely Szent Gellért püspököt ábrázolja, amint a Gellérthegyről kereszt helyett hétkarú gyertyatartóval ereszkedik alá. A kép arra utal, hogy az országot izraeli befektetők – a népnyelv szerint „a zsidók” – akarják felvásárolni. A *Figyelő* című gazdasági hetilap szerint a választások első fordulójáig a Jobbik 4000 választási rendezvényt tartott, s naponta kereken félmillió érdeklődő kereste fel a Jobbik internetes portáljait.

Ebben az összefüggésben említsük meg a Csurka Istvánról szóló portréfilm ünnepélyes bemutatóját, amelyre 2010 júniusában az Uránia Nemzeti Filmszínházban került sor. A 78 perces film megrajzolta az egykor tehetséges drámaíró képét, aki utóbb a szélsőjobb frontemberévé vált – egészen a Jobbik feltűnéséig. A *Magyar Hírlap* hétvégi melléklete egész oldalas, barátságos hangvételű cikkben vezette fel a filmet.

Csurka a rendszerváltás után volt az első szélsőjobboldali párt vezetője, s frakciójával 1998 és 2002 között benn is ült a parlamentben. A nemzetközi szinten is elhíresült Csurka volt az első nyíltan antiszemita lap, a *Magyar Fórum* alapítója.

A filmpremier szimbólumértékű részletének tekinthető, hogy a díszpáholyban Csurka jobb oldalán Szűrös Mátyás ült, a baloldaliak és liberálisok által leginkább megvetett, régóta jól ismert, prominens köpönyegforgató. A rendszerváltás után Szűrös rövid ideig ideiglenes köztársasági elnök volt, előtte azonban, a Kádár-érában hosszú éveken át moszkvai nagykövet (abszolút bizalmi pozíció), ezt követően a Központi Bizottság titkára, sőt a Politikai Bizottság tagja. Szűrös és Pozsgay Imre mindig szívesen látott vendég a nagyszabású Fidesz-rendezvényeken.

Joggal mondják még liberális magyarok is, hogy szélsőséges felvonulások, csetepaték adódnak mindenhol, más EU-országban is. Hol marad azonban a baloldal, a liberálisok, a Magyarország jó híréért aggódó demokraták ellendemonstrációja? A szélsőjobboldali eszmék látszólag feltartóztathatatlanul terjednek, a fiatalság köreiben főleg az internet révén, s ezt látván a pesszimista megfigyelők már a harmincas évek kísérteteinek visszatérését emlegetik. Némely publicista párhuzamot vont és von a weimari köztársasággal. Nos, ott talán még nem tart a helyzet.

A fiatalság preferenciáit a legutóbbi választásokon kétségkívül erősen meghatározta a média jobboldali fordulata, a baloldali és liberális tartalékok kimerülése s a baloldaliak, liberálisok és mérsekelt konzervatívok totális politikai kudarca. Az újabb generációknak nem kevesebb mint 23 százaléka szavazott a Jobbikra – a 18 és 29 közti korosztályból majdnem minden negyedik szavazó –, csak 10 százalék a szocialistákra; a 30–39 éves korosztályban 18 százalékot ért el a Jobbik, a szocialista eredménynek épp a kétszeresét.

Mindez arra utal, hogy a jobboldali kihívás, akárcsak a két világháború közti időszakban, meghatározó lesz a következő évek politikájában. Az újonnan választott magyar parlamentbe 47 jobbikos képviselő vonult be. Ezzel együtt most is úgy gondo-

lom, hogy a valódi veszélyt nem a náci vagy a relatív kis létszámú erőszakoskodó csoportok jelentik, hanem az Orbán körüli politikai jobboldal és (kevés kivételtől eltekintve) a katolikus, illetve protestáns egyházak „finom” hallgatása.

Persze szem előtt kell tartanunk Alexis de Tocqueville (1805–1859) francia politikus és gondolkodó figyelmeztetését: a felvornás végét nem szabad összetéveszteni a darab végével.¹⁶

¹⁶ *Souvenirs*, New York, 1970, 12. old.

A baloldal öngyilkossága részletre

„Egy kényszerházugság mindig megbocsátható. Aki azonban kimondja az igazságot, anélkül hogy erre bárki is kényszerítené, nem érdemel elnézést.”

Karl Kraus

A 2010. áprilisi választások utáni politikai földcsuszamlás valójában nem okozott meglepetést sem a nyerteseknek, sem a veszteseknek. Gyurcsány 2006. májusi titkos beszédétől, amely feltehetően belső árulás folytán állandó botránytémává lett, a 2008. március 9-i népszavazáson, majd a 2009. májusi európai parlamenti választáson keresztül kanyargós út vezetett a szocialista kisebbségi kormány katasztrofális vereségéig. A 2002 és 2010 közti látszólagos szocialista dominancia valójában a baloldal apró részletekben végrehajtott öngyilkossága volt, ami magával rántotta az egész balliberális tábor is.

Tekintettel arra, hogy Gyurcsány Ferenc kettős funkciója révén – miniszterelnök volt 2004-től 2009-ig, pártelnök 2007 és 2009 között – kiemelkedően fontos szereplővé vált, az ő sokrétű vezetői személyisége állt folyamatosan a nyílt és rejtett viták középpontjában a szocialista párton kívül és belül egyaránt. Norbert Elias (emigráns) német szociológus (1897–1990) foglalkozott többek között az a problémával, hogy a társadalmi folyamatok rendszerint valami váratlan eredményhez vezetnek, s hogy az egyes társadalmi csoportok, főleg a hatalmon lévő csoportok harca végül sohasem teremtet olyan helyzetet, mint amilyenben reménykedtek, mint ami az eredeti céljuk volt. Az egyik korábbi fejezetben megmutattuk,¹

¹ Vö. a 9. „Gyurcsány Ferenc tündöklése és bukása” című fejezet.

hogy győzte le elődjének kudarca után a választásokon Gyurcsány, ez a self-made man multimilliomos a maga következetességével, lendületességével Orbán Viktort, aki az akkori közvélemény-kutatási adatok szerint sokkal jobban állt nála; hogyan nyerte meg a hatalmat a szociálliberális koalíció számára. A győzelmet joggal tekinthette saját érdemének. Egy olyan párt, amelyben a vezetők gyávasága eltorzítja valóságérzetüket, amelyben a hatalmi elit remekül befészkelte magát a korrupcióra épülő kliensrendszerbe, Gyurcsány személyében olyasvalakire akadt, aki képes volt cselekedni, és felszabadítóan hatott a légkörre.

Gyurcsányt s vele együtt az egész vezetőséget mandátumuk kezdetétől a végéig kísértette a hitelesség és a felelősség nyitva maradt kérdése. Még mielőtt elhangzott volna a szocialista parlamenti frakció előtt a katartikus, ám politikai szempontból katasztrofális őszödi beszéd, Gyurcsány kormányának már fizetnie kellett a számlát a meg nem tartott ígéretékért s azért, hogy korábban elhallgatta az ország valós pénzügyi helyzetét. Hogy az ellenzéki Fidesz az (akárki által is) ezüstitálcán felkínált „hazugságbeszéd”-et munícióként fogja használni az „illegitim” kormányfő elleni hadjáratában, amelyben a teljes megsemmisítésnél nem is adják alább, nos, ezt előre lehetett látni. A szakadék szélén álló, folyamatos belső frakcióharcokba bonyolódott szocialista pártnak olyan meggyőző erőt kellett sugároznia kifelé, mintha felsorakozna egyetlen politikusuk reformkurzusa mögött. A szocialista politikusok álarca mögött azonban gyakran csakis a saját túlélésükre játszó igyekezet rejlett.

Ezekben az években többször találkoztam Gyurcsánnyal informális beszélgetések keretében. Kreativitása, lendülete és nyíltsága nem csak rám volt nagy hatással. Wolfgang Schüssel, ÖVP-politikus, több éven át Ausztria szövetségi kancellárja kettejük hivatali idején túl is személyes kapcsolatban maradt Gyurcsány Ferencel. Az évek folyamán azonban egyik közeli munkatársá-

nak szavai is egyre inkább beigazolódnak. Debreczeni Józseffel, Gyurcsány (és Orbán) életrajzírójával folytatott beszélgetésében Szigetvári Viktor így jellemezte a szocialista miniszterelnököt: „zseniális politikai stratégia – de nem elég jó menedzser.” Bár 2007 elején a pártküldöttek 89 százalékos igen szavazatával Gyurcsánynak sikerült a pártelnökséget is átvennie, ez sem változtatott azon a helyzeten, amelyet Kis János liberális filozófus találóan így jellemzett: Gyurcsány „foglya azoknak a politikai erőeknek, amelyek kormányra segítették”, de „szinte ugyanabban a pillanatban vágott bele a baloldal átalakításába, melyben tekintélye összeomlott... kiszolgáltatta magát azoknak, akiket pártja modernizálása érdekében semlegesítenie kellene”.

A kormányfői és pártelnöki kétszeres hatalom látszata azonban csalt. Gyurcsány mozgásterét a háromszoros – pénzügyi, társadalmi és politikai – válság láthatóan beszűkítette. Míg a szocialisták saját identitásválságukkal voltak elfoglalva, meg azaz, hogyan bénítsák meg Gyurcsány manőverezési kísérleteit, folytatódtak az intrikus áskálódások a liberális koalíciós partner SZDSZ-nél is. A liberálisok voltak az egészségügyben a privatizáció és a rendteremtés szószólói. Az ellenzék azonban ügyesen aláírásgyűjtő akciót szervezett, hogy elérjen egy népszavazást a már bevezetett, csekély mértékű vizit- és kórházi ápolási díj – évente személyenként legfeljebb pár ezer forint –, valamint a tervezett felsőoktatási tandíj ellen. Az Alkotmánybíróság, egyes alkotmányjogászok aggályai ellenére, zöld utat adott a vitatott referendumnak.

Az eredmény a kormányzat példátlan vereségét hozta. A választásra jogosultak több mint fele vett részt a népszavazáson, és több mint 82 százalékuik utasította el a háromféle díjat: 3,4 millióan szavaztak ellene, s csupán 640 ezer szavazó támogatta a mérsékelt, ám rosszul tálalt reformelképzeléseket. A kormányzat azonnal engedett a népakaratnak, és eltörölte mind a meglévő

díjfizetést, mind a tervezett tandíjat. A referendum eredménye bebizonyította, milyen bizalmatlanság övezi a szociálliberális kormányzatot. A szocialisták megijedtek a kemény elutasítástól, félretették az állami társadalombiztosítás átalakítását célzó terveket, Gyurcsány pedig „bársonyos reformok”-at kezdett emlegetni. Némely elemzők úgy vélekednek, legkésőbb ekkor már le kellett volna mondania. A szocialisták és liberálisok konfliktusa az egészségügyi reformot illetően a népszavazás után koalíciós válsághoz vezetett. Az SZDSZ-es miniszterek kiléptek a kormányból, s Gyurcsány 2008 májusától kisebbségi kormány élén állt, amely fontos szavazásoknál azért számíthatott a liberális képviselők többségének támogatására.

Annak ellenére, hogy a kormányzatnak sikerült az államháztartási hiányt két év alatt a bruttó nemzeti össztermék majdnem 10 százalékaról 3,8 százalékra leszorítania, a gazdasági világválság kitörése újabb hatalmas külföldi nyomást eredményezett Magyarországon, Közép-Európa megbízhatatlan országa számára. Az ország az államcsőd szélén állt. Csak a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Világbank és az EU által biztosított komoly és akkor még egyszerinek szánt 20 milliárd eurós hitel segítségével vészelte át az ország a globális válság első szakaszát. A nemzetközi mentőakció jelentőségét felmérhetjük azon, hogy a hitelösszeg az 1989 és 2007 közti privatizációk teljes nettó devizabevételének háromszorosára rúgott. Ugyanakkor arra is emlékeztetnünk kell, hogy a nemzetközi közösség a Gyurcsány-kormány által elért közkiadás-csökkentések nélkül aligha lett volna kész arra, hogy ekkora méretű szükséghitelt nyújtson Magyarországnak.

Gyurcsány kormánya ennek ellenére hamarosan kilátástalan helyzetbe jutott. A nemzetközi pénzügyi szigorú takarékosági feltételei csakúgy, mint a pártonkívüli, elismert közgazdászok által alapított Reformszövetség ajánlása további kiadáscsökkentéseket sürgetett szociális területen. A bruttó nemzeti összter-

mék már az első negyedévben erősen visszaesett. Az egész évet tekintve a csökkenés majdnem 7 százalékot ért el. A válság további radikális lépéseket követelt. Ezzel egyidejűleg azonban egyre nőtt a szocialista párt különböző baloldali frakcióinak ellenállása a további megszorító intézkedésekkel szemben. Ez a kollektív képtelenség a realitásokkal való szembenézésre, fűszerezve némi balos frázisokkal, ez volt a fő oka annak, hogy Gyurcsány nem tudta megvalósítani a reformokat, amelyeknek szükségességét tisztán felismerte.

Azt sem szabad persze elfeledni, hogy a Fidesz, az államfő többszöri támogatásával, reformok helyett előrehozott választásokat, egyebekben pedig további kiadásokat követelt. A politikai élet hisztérikus hangulata természetesen hozzájárult ahhoz, hogy az EU-megfigyelők és a nemzetközi pénzvilág erős bizalmatlansággal tekintsen Magyarországra. 2009 tavaszán, a globális gazdasági válságról tartott egyik EU-csúcson ráadásul Gyurcsány megfelelő előkészítés nélkül előállt egy gyors és elsietett hitelcsomag-javaslat: folyósítsanak 160–190 milliárd eurós nagyságrendben segítyt az új tagállamoknak. A javaslatot még Varsó, Prága és Pozsony is nyilvánosan elutasította. Ez a politikai kudarc, majd az Európai Központi Bank elnökének elutasítása Budapest kérelme ügyében, hogy Magyarország közeledhessen az eurózónához, valamint Gyurcsány továbbra is katasztrofális eredménye a közvélemény-kutatásokban – mindez végső lökést adott elhatározásához, hogy a 2009. március 9-i pártkongresszuson nyilvánosan bejelentse, lemond a miniszterelnöki tisztségről.

Hosszú és szenvedélyes beszédében Gyurcsány leszögezte, határozott szándéka továbbra is kitartani a szocialista párt élén. A küldöttek, mint mindig, most is megbabonázva hallgatták, és a leköszönő miniszterelnök masszív többséget kapott: a szavazatok több mint 85 százalékát. Még legközelebbi kollégái is úgy gondolták, Gyurcsánynak az utódlást illetően kész forgatókönyv van

a zsebében. Az ezt követő hét a nyilvános és egyre kínosabb jelöltkeresés jegyében zajlott, olyan jelöltet kerestek, aki elfogadható lenne mind a pártelnökség, mind a parlamenti frakció, de még az SZDSZ számára is – majd a kutatás csattanóval zárult: Gyurcsány a pártelnökségről is lemondott. Felesleges azon töprengeni, vajon 12 vagy 18 név merült-e föl a tragikomikus válságmenedzser-keresgélés során. A dicstelen színjáték, benne a pártvezetőségi ülések egyik-másik résztvevőjének minden bizonnyal telefonon kiszivárogtatott, bizalmas információival, a teljes politikai szétesés, gyanús üzelmek, urambátyám-vircsaft képét mutatta, s még tapasztalt elemzőknek is elakadt tőle a lélegzetük.²

Alexis de Tocqueville 1856-ban megjelent könyvében, *A régi rend és a forradalomban* megállapította: „...a tapasztalat arra tanít, hogy valamely rossz kormány számára a legveszélyesebb pillanat az, amikor reformokba kezd.” S hogy politikusok gyakran akkor buknak el, ha vezetői feladatuk betöltésére – mindegy, milyen okból – méltatlannak bizonyulnak. Tocqueville ezzel épp a 150 évvel későbbi magyarországi helyzetet írta le. A Fidesz-szócső *Magyar Nemzet* vezércikkírójának állítása 2010 elején,³ miszerint a gazdasági és szociális helyzet rosszabb, mint egy világháború után, nyilvánvaló ostobaság, ami egybecseng persze a biztos győzelemre váró ellenzék gátlástalan hangulatkeltésével. Ugyanakkor a megsemmisítési hadművelet, amely a szociálliberális kormány ellen általában, különösképp pedig Gyurcsány mint első számú közellenség ellen folyt, a következménye, nem pedig oka volt a Medgyessy- és Gyurcsány-kormány kudarcának.⁴

² A 2010. március 18-i *Népszabadság* hétvégi mellékletében háromoldalas cikk foglalkozik a konfliktussal.

³ *Magyar Nemzet*, 2010. február 6.

⁴ Vö. a 11., „Élet-halál harc a hideg polgárháborúban” című fejezet első oldalaival.

Nem sokkal Gyurcsány kettős lemondása után alkalmam nyílt beszélgetni vele. Szemlőhegyi úti házának kertjében még mindig keserűen beszélt arról, hogy miután kormányfőként bejelentette lemondási szándékát, az utódválasztásnál azonnal érzékelnie kellett az alattomos intrikák beindulását, s megértette, hogy immár pártvezetőként is vesztesre áll. Gyurcsány bizalmasan elmondta, hogy kezdettől fogva ő is Bajnai Gordont, a legvégső körben végül a szocialisták és a liberálisok által egyaránt elfogadott menedzsert, korábbi gazdasági minisztert szerette volna utódjának. Ha a pártvezetőségi ülésen eleinte más neveket vetett fel, azért történt, mert meg volt győződve róla, hogy máskülönben Bajnait afféle Gyurcsány-klónnak tekintik, s azonnal elutasítják. Akárhogyan történt is, a 41 éves gazdasági szakember megválasztása végül szerencsés döntésnek bizonyult Magyarországon – ha nem is a teljesen hitelét veszített szocialista párt – számára.

A szimbolikus, havi egyforintos fizetésért dolgozó pártonkívüli miniszterelnök szanálási programja megmentette Magyarországot az összeomlástól. A konzervatív *Frankfurter Allgemeine Zeitung* tudósítója, minden más jelentős külföldi újságíróhoz hasonlóan, egy év után egyértelműen eredményesnek ítélte a helyzetet: „Bajnai válságmenedzselése nem vallott szégyent... Tovább kellene folytatni. A magyaroknak csak azt lehet kívánni, hogy a leköszönő kormány józan munkája folytatódjék, nem pedig a választói kegyeket leső politizálás. Ez a munka ugyanis megerősítette a bizalmat abban, hogy az ország képes kezelni a válságot, s így módon hasznára vált a lakosságnak.”⁵

⁵ Michaela Seiser a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 2010. február 7-i számában.

Mi is történt? Mit végzett Bajnai Gordon alig egy év alatt?

2009 tavaszán Magyarország ismét a csőd szélén állt. A magyarok majdnem tíz éve kölcsönökből éltek. A lakosságnak 1,7 millió külföldi devizában törlesztendő kölcsönszerződése volt. A keresőképesek kerek egyharmada nem végzett hivatalosan regisztrált munkát. A foglalkoztatási ráta Magyarországon 57 százalékos volt, szemben a 65 százalékos EU-átlaggal. Ennél minden új tagország magasabb értéket mutatott: Szlovénia 68, Csehország 66, Szlovákia 61, Románia 59 százalékot. Egyre több állampolgár részesült állami juttatásban. 2001 és 2008 közt az állami eladósodás a bruttó nemzeti össztermék 66 százalékaról majdnem 80 százalékra nőtt. Ugyanakkor az EU-ban legmagasabbnak számító járulékköltségek állnak az érem másik oldalán: a „korszulött”⁶ jóléti állam finanszírozási nehézségei. A magas forinthitelkamatok miatt a lakosság rendkívül sok devizakölcsönt vett fel; az ország időlegesen nem tudott a nemzetközi pénzpiachoz folyamodni, ráadásul a magyar állampapírok fele nyugati nyugdíjalapokba volt fektetve, mindezek következtében a forint árfolyama az euróhoz képest újra meg újra vészesen megugrott.

Ebben a helyzetben döntött úgy Bajnai Gordon, hogy vállalja a kockázatot, és a szocialista és liberális képviselőkkel gyakorlatilag korlátlan felhatalmazást íratott alá az alapvető reformintézkedésekhez. A szociálliberális parlamenti többség az előrehozott választásoktól való – jogos – félelmében, nem pedig valami hirtelen támadt, elhivatott reformbuzgóságtól hajtva adott szabad kezét Bajnai kormányfőnek és tehetséges fiatal (szintén párton kívüli) pénzügyminiszterének, Oszkó Péternek, hogy meghozzák az utóbbi 15 év legradikálisabb takarékosági intézkedéseit. Az

⁶ A kifejezés Kornai János közgazdászprofesszortól származik.

ellenzéki Fidesz a szigorú takarékosági csomag ellen szavazott. Egyébként önmagában az a tény, hogy egy ilyen helyzetben az ellenzék vezére, Orbán Viktor a köztes kormányzás elejétől a végéig (2009. április 20-tól 2010. május 29-ig) Bajnai minden meghívását elutasította, s csak Kaczyński elnök temetésén, Krakóban váltott egyáltalán néhány szót a hivatalban levő miniszterelnökkel, jól érzékelteti az ország politikai légkörét.

A jó módú korábbi csúcsmenedzser sem megnyitó beszédében, sem a bel- és külföldi médiának adott számos interjúban nem csinált belőle titkot, hogy milyen mértékű válságba manőverezte magát az ország. Saját struccpolitikájának foglyaként Magyarország tíz évnnyire vetette vissza magát a fejlődésben. Bajnai joggal idézte egyszer Edmund Burke híres angol filozófust (1729–1797): „Minden politikai döntés a kellemetlen és az elviselhetetlen közötti választás.” A legfontosabb és legfájdalmasabb döntések többek között a 13. havi nyugdíj és fizetés eltörlése volt, valamint a közszférában dolgozók fizetésének befagyasztása. A nyugdíjkorhatár 62 évről 65-re emelkedett, a vállalatok által fizetendő járulékokat nyolc százalékkal csökkentették. Számos szociális kiadást csökkentettek, a gyermekgondozási segély igénybevételének időtartamát háromról két évre vitték le, az általános forgalmi adót pedig 20-ról 25 százalékra emelték. A 2009–2010-es év takarékosági intézkedései összességükben a bruttó nemzeti termék öt százalékának feleltek meg.

„Az a munkám, hogy megmentsem az országot” – mondta Bajnai, és ígéretét be is tartotta. 2009 márciusában az euró árfolyama 315 forinton állt, 2009 júniusa óta 270–280 forint közt átlapodott meg. A magyar állampapírok adósságtörlesztés-biztosításának árazása (CDS-díjszabás) a Bajnai hivatalba lépésekor érvényes 630 bázispontról 2010 májusára 200 alá esett.

A mindig szerény és rokonszenves válságmenedzser, akinek szülei két évtizede részben Bécsben élnek, egyszer azt mondta

nekem, hogy hivatalba lépése és a drasztikus takarékosági intézkedések bejelentése után számolt vele, hogy százezer feldühödött tüntető vonul hangos tiltakozással Miniszterelnöki Hivatala elé, a Kossuth térre. Egy évvel később, külföldön viszont megdicsérhette a magyarokat, milyen „rendkívül érettek és belátóak”, hiszen „egyetlen sztrájk, egyetlen tömegdemonstráció nélkül sikerült a takarékosági programot végrehajtani.”⁷ Az akut görög pénzügyi válság idején pedig több millió osztrák olvashatta a meglehetősen fullánkos nyelvű bulvárlapban, a *Kronen Zeitung*ban a szokatlan méltatást: „Görögország tanulhatna a magyaroktól.”⁸ A göttweigi Európa Fórumon, melyet a Külügyminisztérium és a Néppárti Alsó-Ausztriai Kormány megbízásából már tizenöt éve vezetek, Bajnai az általában polgári és konzervatív beállítottságú publikum előtt roppant sikeres angol nyelvű beszédet tartott, melyet az osztrák sajtó – ellentétben a magyar lapok hallgatásával – nagyon pozitívan kommentált.

A Bajnai-kormány sikeres válságkezelését Barack Obamától a Nemzetközi Valutaalap és az Európai Unió számos vezető személyiségéig nagyra értékelték nemzetközi szinten. Jóllehet a kormányban a párton kívüli szakértőkön kívül némely régi szocialista „bútordarab” is megtartotta a helyét, munkájuk lehet, hogy hasznára vált az országnak, de a formálisan még kormányon levő szocialista pártnak semmiképp sem. A Fidesz politikusai és propagandistái, mindenekelőtt maga Orbán, tovább folytatták a hadjáratot, most már Bajnai személye ellen is. A Fidesz, bár karnyújtásnyira az oly régóta áhított választási győzelemtől, változtatott azon a taktikáján, hogy minden eszközzel bénítani akarta a kormányzati munkát.

⁷ Interjú a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ban, 2010. május 28.

⁸ Kurt Seinitz a *Kronen Zeitung*ban, 2010. március 6.

A szocialisták alaposan belecsúsztak a gazdasági válság örvényébe és a média által is alaposan felfújtt megvesztegetési botrányokba. Gyurcsány Ferenc, a bátor reformer bukása olyan űrt hagyott maga után, amelyet belátható időn belül egyik jelenlegi pártpolitikusuk sem tölthet be. Kísérlete, hogy az egykori poszt-kommunista pártot szociáldemokrata irányba vigye, több részben már vázolt okból kudarcot vallott. Életrajzírója, Debreczeni József visszatekintő elemzésében „kamikaze-miniszterelnök”-nek nevezte a volt kormányfőt. Ném adatott számára sem idő, sem mozgástér, hogy pártját alapjaiban megreformálja. Gyurcsánynak nem voltak politikai tapasztalatai, minden oldalról ágyútűzben állt, s közel négy és fél év után mindkét funkciójában elbukott. „A politika nyelve nem a végérvényesség”, mondta egyszer az angol történelem sikeres, nagy kívülállója, Benjamin Disraeli (1804–1881).⁹ Érvényes ez mind Gyurcsányra, mind hét évvel fiatalabb utódjára, Bajnai Gordonra. Ezért is állhatnak mindketten máig is a győzedelmes ellenfél, Orbán Viktor kampányának célkeresztjében.

⁹ A zsidó származású Disraeli kétszer is volt Anglia miniszterelnöke: 1868–1869 közt, illetve 1874-től 1880-ig. Az idézet 1859. február 28-án az alsóházban tartott beszédéből származik.

Tizennegyedik fejezet

Orbán győzelme – az ország zsákutcában

A 2010. áprilisi parlamenti választásokon Orbán Viktor személyesen és pártjával is elsőprő győzelmet aratott. Vitathatatlan, hogy győztes „forradalma a szavazófülkékben” véget vetett az 1990 óta létező liberális demokráciának, és megnyitotta az utat egy, a személyéhez kötött populista autokrácia felé. Ma már, vagyis tíz hónappal a győzelem után, nem kétséges, hogy a rendszerváltás után beépített „fékek és egyensúlyok” gyakorlatilag eltűntek. Az új parlament első ülészakának végén tartott záróbeszédében joggal büszkélkedhetett Orbán azzal, hogy a „nemzeti centrum” ötvenhat nap alatt többet végzett, mint a szociál-liberális kormány nyolc év alatt. A demokrácia alig húszéves történetében példátlanul, kilencszer módosították az alkotmányt (2010. május 25-től december 23-ig). Függetlenül attól, hogy a szavazásra jogosultaknak csak egyharmada szavazott a Fideszre, a választási rendszer sajátosságai és mindenekelőtt az ellenzék megosztottsága és szétesése kétharmados parlamenti többséghez juttatta a Fideszt. Senki sem kételkedhet abban, hogy a leg-rutinosabb magyar politikus meg akarja valósítani a hírhedt kötcsei beszédben először kiszivárogtatott álmát, a hatalom biztosítását 15-20 évre. A balliberális gondolkodók optimizmusával ellentétben¹ szerintem semmi sem mutat arra, hogy belátható időn belül balról komoly veszély fenyegetné az Orbán-rezsimet.

¹ Kis János: Orbán számára nincs visszaút. *Népszabadság*, 2011. január 24.

Az igazi fenyegetés gazdasági válság esetén csak jobbról jöhet. A civil szervezetek gyengesége és a szocialista párt elvi, személyi és szerkezeti válsága a legközelebbi választásokon aligha hoz fordulatot.

Miért és hogyan tudott Orbán Viktor egy ilyen rendkívüli győzelmet elérni? Milyen következményekkel jár a ma már világos, radikális politikai irányváltás Magyarország, illetve Európa számára?

A győzelem arányát nyilvánvalóan a magyar választási rendszer többséget támogató sajátossága tette lehetővé. Az 52 százalék fölötti szavazati aránnyal a 2010. április 11-én és 25-én megtartott két választási fordulóban a Fidesz (szövetségesével, a Kereszténydemokrata Néppárttal) a parlamenti mandátumok több mint kétharmadát szerezte meg. A választási részvétel mindössze 64 százalékot ért el. Újra és újra emlékeztetni kell arra, amit Debreczeni József elsőnek hangsúlyozott, hogy a Fideszlistára leadott 2,7 millió szavazat alig több mint a fele az összes leadott szavazatnak, egyharmada a választásra jogosultak számának és egynegyede a lakosság számának. Debreczeni az Orbán-állításokat a Fideszről mint „a magyar nemzet osztatlan akaratának” letéteteményeséről és a „Nemzeti Együttműködés Rendszeréről” szó szerint „hazugságot hazugságra halmozó történelemhamisításnak” nevezte.²

Az új rendszer álszent és hamis stílusa jellemezte már azt az első határozatot is, amely felhívta a közhivatalokat, hogy függesszék ki (50x70 cm-es üvegkeretben) a Nemzeti Együttműködés Nyilatkozatát. Ezzel a nyilatkozattal – amely elutasítja „az elmúlt húsz év negatív örökségét”, és állítja, hogy „Magyarország visszaszerezte az önrendelkezés jogát és képességét”, vala-

² Debreczeni: Nyitány. *Népszava*, 2010. május 17.

mint „kinyilvánítja, hogy ezt az alkotmányos keretek között megvívott forradalmat elismeri és tiszteletben tartja” – a Fidesz nyíltan tagadja a politikai rendszerváltás összes pozitív eredményét. Joggal jegyezte meg Bokros Lajos ezzel kapcsolatban, hogy „az eddig megvalósított Fidesz-kezdeményezések egyike sem szerepelt a párt 2010-es választási programjában, tehát a választók nem adhattak felhatalmazást azokra”.³

A „nemzet történelmi tettének” következményei viszonylag hamar döbbenetes változásokat okoztak, melyekre még visszatérünk. Nem szabad elfelejteni a társadalomban végbement jobboldali fordulat horderejét. A szélsőjobb új szereplője, a Jobbik, részben a Magyar Gárda ismertségének köszönhetően, a szavazatok majdnem 17 százalékát s ezzel 47 mandátumot szerzett.

Különösen nagy a potenciális veszély amiatt, hogy a szélsőjobboldal rendkívül népszerű a fiatalság körében. Majdnem minden negyedik 18–29 év közötti választó a Jobbikra szavazott.

A jobboldali média, beleértve a Fidesz-közei lapokat is, tolmácsolta s ezzel támogatta a Jobbik szélsőségesen nacionalista, idegengyűlölő, romaellenes és nyíltan antiszemita retorikáját. A szélsőjobboldal internetes portálok, mint a „kuruc.info” és a „barikad.hu”, fontos szerepet játszanak abban, hogy a Jobbik a fiatal választók között népszerű lett.

Nem lehet elhallgatni, hogy Orbán Viktor és pártja sem a 2009 júniusi európai parlamenti választási kampányban, sem a 2010-es parlamenti és önkormányzati választások során nem határolódott el nyíltan és egyértelműen a szélsőjobbtól. Mikor egy egyetemisták körében tartott zárt ülésen, a választások előtt, még 2009-ben megkérdezték tőle, hogyan szándékozik kezelni mi-

³ A fékek és egyensúlyok elporladása – a populista autokrácia felé vezető csúszós úton. *Élet és Irodalom*, 2011. január 21.

niszterelnökként a Jobbikot, könnyedén azt felelte, kioszt nekik két pofont, oszt hazazavarja őket...

A „nemzeti együttműködés” szellemében már az új parlament alakuló ülésén egy szimbolikus epizódot emeltek ki nemcsak a magyar, hanem a külföldi megfigyelők is. Amikor Vona Gábor, a Jobbik elnöke tett esküt, levette zakóját, és alatta látható volt a betiltott Magyar Gárdára emlékeztető mellény. Orbán és a Fidesz-képviselők elnézték ezt a provokációt, mintha mi sem történt volna. S a rendezvény végén mindnyájan együtt énekeltek a székely himnusz. Ügyesen és gyorsan kifogta Orbán a szel a Jobbik vitorlájából, amikor a szélsőjobb által különösen hangosan képviselt nemzeti témákat gyorsított eljárással fogadtatta el a parlamenttel. Így született meg a szomszédos országokban élő magyaroknak magyar állampolgárságot nyújtó törvény, amely azokra is vonatkozik, akiknek nincs állandó lakhelyük Magyarországon. A kezdeti köntörfalazások és tagadások ellenére ma már aligha lehet kétséges, hogy az új alkotmány elfogadása után az új állampolgárok minden további nélkül választójogot is nyerhetnek. Ebbe a nemzeti offenzívába tartozott, hogy 2010. június 4-én, a trianoni békeszerződés aláírásának 90. évfordulóján az országgyűlés megszavazta a Nemzeti Összetartozás Napjáról való évi megemlékezést. Joggal állapította meg a *Neue Zürcher Zeitung*, hogy a Fidesz jobbról megelőzte a nemzeti identitás kérdéseiben a Jobbikot.⁴

A 262 tagú Fidesz-frakció és a 47 jobbikos ideológiai-politikai közelsége lehetőséget ad a kormányzó párt kétkulacsos politikájára: a javíthatatlan szélsőségesek csoportját szétveri, ellenben előbb-utóbb „felszívja” a Jobbik-tábor kompromisszumkész karrieristáit. Így teremti meg a jobboldali gyűjtőpárt alapjait. Nem

⁴ *Neue Zürcher Zeitung*, 2010. július 12., illetve *Osteuropa*, Berlin, 2010. június, 3–12 p.

szabad elfelejteni, hogy az Orbán-kormány nemzeti offenzívája együtt a jobbkonzervatív-klerikális kurzussal nem váltott ki szemmel látható ellenállást a lakosság körében. A megkérdezettek nagy többsége erős kormányzatot kíván pártharcok nélkül, sőt volt olyan közvéleménykutatási eredmény is a győzelem után, amely szerint 50 százalék egyetlen domináns párt jelenlétét tartaná jónak.⁵

A szocialisták cselekvőképtelenségük, korrupciós ügyeik s nem utolsósorban állandó frakcióharcaik miatt minden választói csoportban komoly veszteséget szenvedtek. Különösen aggasztó számukra a jövő szempontjából, hogy nemcsak a Fidesz előzte meg őket a 18–39 év közöttiek táborában, hanem még a Jobbik is több mint kétszer annyi szavazatot kapott ebben a korcsoportban, mint ők. Jellemző, hogy 2006 és 2010 között még a nyugdíjasok táborában is a harmadára zsugorodott a szocialistákra szavazók aránya, míg a Fidesz 60 százalékot kapott tőlük. A választás óta eltelt időben a Fidesz-kormány balpopulista retorikája a globális kapitalizmus és a Magyarországon működő nemzetközi pénzintézetek ellen nem maradt hatás nélkül, s továbbra is kétséges, hogy a megosztott szocialisták képesek lesznek-e balról a Fidesz-szavazótábor egy részét visszanyerni.

Végül néhány szó a két egykori nagy párt, az SZDSZ és az MDF teljes eltűnéséről. Egyik párt sem érte el a parlamentbe kerüléshez szükséges 5 százalékos határt. Az SZDSZ politikai öngyilkossága már a választás előtt nyilvánvaló volt, míg az MDF-nek Bokros Lajos sem segített. Az LMP (Lehet Más a Politika) új párt meglepő sikere – országosan 7,5 százalék, Budapesten 10 százalék, ami 16 képviselői mandátumot jelentett –

⁵ Halmai Gábor: Búcsú a jogállamtól. *Élet és Irodalom*. 2010. július 23; lásd interjút is: A jogállam leépülését nem kísérte civil ellenállás. *Népszabadság*, 2010. augusztus 10.

nyilvánvalóan elsősorban a két egykori párt eltűnésének következménye. Az LMP-s képviselők ugyan keményen fellépnek a szélsőjobb ellen, de továbbra is világosan elhatárolódnak a szocialistáktól, és az önkormányzati választásokon nem sikerült szavazótáborukat megnövelni. A Fidesz kényelmes helyzetet élvez, mivel az ellenzéki pártok közös fellépése gyakorlatilag elképzelhetetlen.

A már idézett Nemzeti Együttműködés Nyilatkozatában a következő pilléreket nevezik meg, mint amelyek összekötik a „demokratikus népakarat alapján létrejött új politikai és gazdasági rendszert” és a „sokszínű magyar nemzet tagjait”: „munka, otthon, család, egészség és rend”.

A Nemzeti Összetartozás Napját rögzítő nyilatkozat preambulájában pedig ez áll: „Isten a történelem ura”. Az új alkotmány szerzői szerint utalásokat tartalmaz majd Istenre, a magyarság keresztény gyökereire, a Szent Koronára és a külföldi magyarokra.

A különböző, nemzeti és populista retorikát tükröző Orbán-beszédek és Fidesz-nyilatkozatok hallatán Helmut Schmidt volt német kancellár figyelmeztetése jut eszünkbe: „A nép nevelése valamilyen eszme vagy egy értékrend felé nem a politika, s főleg nem a kormányok dolga. Akadnak persze mindig politikusok, akik a pedagógus vagy a népnevelő szerepében tetszelegnek... A magam részéről rendkívül gyanúsak találom az olyan politikai vezetőket, akik egyszersmind kulturális vezetőként kívánnak fellépni.”⁶

Mikor Debreczeni József az utóbbi években többször is idézett nagyívű *Arckép* című Orbán-életrajzában, valamint egész sor cikkben óva intett a gátlástalan opportunizmus és a telhetetlen hatalomvágy következményeitől, még némely liberális vagy bal-

⁶ Schmidt-Stern: *Unser Jahrhundert*.

oldali Fidesz-kritikus is úgy vélte, elemzései és figyelmeztetései túlzottan pesszimisták. Könyvének utószavában Debreczeni ezt írja: „Biztosra vehető, hogy Orbán Viktor 2010-ben nemcsak visszaszerzi nyolc éve elvesztett kormányzati mandátumát, de az alkotmányozó többség birtokában azt bevehetetlen hatalmi erődtménnyé alakíthatja át. [...] Afelől se legyen kétsége senkinek, hogy Orbán gátlástalanul és maradéktalanul él majd a kezébe kerülő hatalommal.”⁷

Szinte szükségtelen hangsúlyozni, hogy az „eseményforgatag” (Kornai János) teljesen igazolta Debreczeni komor előrejelzéseit, és nevetségessé tette azokat (Babarczy Eszter), akik egy kétharmados többséget szinte előre üdvözöltek.

Tagadhatatlan, hogy a szocialista-liberális tábor a 2002–2010 közötti években a nepotizmus, az összefonódás és a politikai züllöttség nyomorúságos és visszataszító képét mutatta. Az elvesztett választások utáni csetepaték általában, s mindenekelőtt a Gyurcsány Ferenc jövőjével kapcsolatos nyílt és burkolt viták, megakadályozzák, hogy a szocialisták belátható időn belül ütőképes ellenzékké váljanak. Szili Katalin látványos pálfordulása visszamenőleg megerősíti a kételyeket elnökjelöltségi kalandjáról. Gyurcsány ösztöne helyes volt, hogy 2005. júniusában elnevezte Szili jelöltségét a köztársasági elnöki posztra, de már akkor nem volt eléggé döntésképes és határozott. Gyurcsány tehát akkor, már az őszi beszéd előtt elvesztette azt a lehetőségét, hogy rendbe szedje azt a pártot, amely ugyan már nem volt kommunista, de még mindig messze volt egy igazi szociáldemokrata párttól. Évekkel később egy mélységesen csalódott baloldali társaságban ez a *bonmot* járta: „Gyurcsány jót akar, de rosszul csinálja, Orbán viszont rosszat akar, de jól csinálja...”

⁷ Debreczeni: *Arcmás*. 416. p.

Ebben a tekintetben kell az SZDSZ sírásói szerepét is megemlíteni. A liberálisok teljesen alkalmatlannak bizonyultak arra, hogy egységes álláspontot képviseljenek döntő kérdésekben. Ugyanakkor egy részük, mint a legtöbb szocialista politikus is, megtalálta számítását a hatalom sáncain belül.

Orbán nyilvánvalóan egy átgondolt forгатatókönyv alapján rakta le, hallatlan gyorsasággal, az általa megálmodott „centrális politikai erőter” alapjait. A személyi feltételek között még konzervatív körökben is meglepetést, sőt idegenkedést váltott ki Schmitt Pál, egykori sportoló köztársasági elnökként való kinevezése. Szokatlanul éles, de minden tekintetben kitűnő politikai elemzésében Kornai János találóan állapította meg: „A köztársasági elnök nem pártok felett álló, a nemzet egységét megtestesíteni hivatott egyéniség, hanem engedelmes pártkatoná.” Hadd idézzük további gondolatait: „Elmaradtak a széles körű előzetes viták és egyeztetések. A parlament törvényeket sorozatban gyártó, elképesztő sebességgel működő szavazógéppé alakult. [...] A legfőbb ügyész kulcspozíciójába az uralkodó párt kipróbált hívét tették. [...] Az alkotmányosság legfőbb őrének... az Alkotmánybíróságnak a jogkörét brutálisan szűkítették. Amikor a kormány terveit bírálni merészelt, feloszlatták a független Költségvetési Tanácsot.”⁸

A további aggasztó intézkedések között Kornai és Bokros Lajos egy rövid, de megsemmisítő cikkében⁹ rámutatott olyan példátlan lépésekre, mint egy visszamenőleges hatályú törvény elfogadása (98 százalékos különadó kivetése) és a köztisztviselők elbocsátása kéthónapos felmondási idővel, indoklás nélkül; szakmai tudás és tapasztalat nélküli, nem feddhetetlen személy hi-

⁸ Számvetés. *Népszabadság*, 2011. január 6.

⁹ A fékek és egyensúlyok... *Élet és Irodalom*, 2011. január 21.

rében álló pártkatoná kinevezése az Állami Számvevőszék élére; rendkívüli válságadó kivetése; a kötelező magánnyugdíjpénztári rendszer államosítása, s nem utolsósorban a nemzetközi vihart kiváltó médiatörvény, amely gyakorlatilag véget vet a független és szabad sajtó szerepének Magyarországon. A médiahatóság élére 9 évre megválasztott személyek kivétel nélkül a Fidesz emberei.

Az Orbán-rendszer egyik legérdekesebb vonása, hogy az állami tulajdon kiterjesztése és a külföldi tőke elleni kampány kéz a kézben együtt halad a Fideszt támogató „nem is egy nagykapitalista oligarcha és sok kiskapitalista vállalkozó segítségével”.¹⁰ Egyedülálló a modern demokráciák történetében a hónapokon keresztül tartó személyes lejárató kampány a Magyar Nemzeti Bank elnöke és a Fidesz kapkodó gazdasági döntéseit korrigáló Monetáris Tanács ellen. Ugyanilyen újdonság az is, hogy a kormány gazdasági minisztere öntelten móresre tanítja annak a Nemzetközi Valutaalapnak (IMF) a szakértőit, akik az Európai Unióval együtt húszmilliárdos kölcsönrel megmentették Magyarországot a pénzügyi összeomlástól.

Minden független magyar és külföldi megfigyelő, tehát nem csak a rendkívüli adóktól sújtott külföldi pénzügyi s kereskedelmi intézmények képviselői, alapjában egyetértenek Kornai János, a világhírű közgazdász már idézett elemzésével, mely rámutatott, hogy a magyar kormánynak nincs átgondolt gazdaságpolitikája, hanem csak ellentmondó és kiszámíthatatlan lépései. Az üzleti élet „kollektív ítélete” negatív, s ezt tükrözik a hitelminősítő intézetek és az IMF által adott kedvezőtlen bizonyítványok is.

A magyar és nemzetközi sajtóban – kivéve a Fidesz-médiákat s egy-két, évek óta hűséges Orbán-barát, magyar származású külföldi újságíró – részletesen foglalkoztak a médiatörvény min-

¹⁰ Kornai: Számvetés. *Népszabadság*, 2011. január 6.

den tekintetben példátlanul káros következményeivel. A politikai, pénzügyi és technikai eszközök központosított ellenőrzésével és manipulációjával próbálják biztosítani a Fidesz-„forradalom” irreverzibilitását, Orbán Viktor és csapata tartós uralmát. Függetlenül az EU és a különböző nemzetközi sajtó- és újságírószervezetek tiltakozásaitól, aligha lesznek alapvető változások a média új és a demokratikus Európában egyedülálló szabályozásában. Nyitva áll az út a burkolt cenzúrához és a Magyarországon a Kádár-rendszerben szinte tökéletessé fejlesztett öncenzúrához.

A gazdasági baklövések és diszkriminációs intézkedések a nyugati befektetők ellen, a médiatörvény elleni tiltakozások és a kritikusok ellen elindított boszorkányüldözés együtt a kormány öntelt és bosszúálló fellépéseivel nyugati politikai fórumokon példátlanul negatív visszhangot váltott ki. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a magyar forradalom leverését követő Kádár-rendszer első szakaszától (körülbelül 1957–1964) eltekintve egy magyar kormánynak sem volt ilyen elképesztően rossz imázsa.

A gazdasági leszakadásért Lengyelországhoz, Szlovákiához és Csehországhoz képest – nem csak Bokros Lajos szerint – kétségtelenül a Medgyessy- és Gyurcsány-kormányok a felelősek." Azonban a kontár felelőtlenség és álszentség, valamint a külföld elleni agresszív magatartás ilyen koktéla Nyugat- és Közép-Európában példa nélküli. Nem csoda, hogy a *Washington Post*tól Kornai Jánosig sokan látják Magyarország putyinizálódásának veszélyét.

A jobboldali sajtó hazaárulónak s a magyarság tudatos ellenségeinek nevezi azokat a művészeket, tudósokat és értelmiségieket, akik aggodalmukat fejezik ki bel- és külföldön az alkot-

¹¹ A fékek és egyensúlyok... *Élet és Irodalom*, 2011. január 21.

mányos biztosítékok szinte szédületes tempójú lebontása, valamint az idegen- és romagyűlölet, az antiszemitizmus akadálytalan terjedése miatt. A Fideszt támogató jobboldali médiahegemónia következményei azt jelentik, hogy a talán legkiemelkedőbb magyar zongoraművészt, Schiff Andrást vagy a nemzetközileg elismert karmestereket, Fischer Ádámot és Fischer Ivánt ugyanúgy, mint a külföldön is nagyra becsült filozófusokat és írókat, Heller Ágnestől és Vajda Mihálytól a Nobel-díjas Kertész Imréig és Konrád Györgyig útszéli hangon, a harmincas évekre emlékeztető antiszemita és személyes mocskolódással támadják. Ugyanúgy hirdetik az antiliberális, faji töltésű és kirekesztő nemzeteszmet, mint elődeik a Horthy-korszakban. Akik Bibó István és Kosáry Domokos, Hanák Péter és Fejtő Ferenc szellemében a liberális, befogadó nemzeti hagyományokat védik, azokat, mint kozmopolita és nemzetidegen elemeket, bűnbaknak állítják be. Különösen visszataszító az, hogy azok, akik ma az „eltorzult magyar alkatot” (Bibó István) képviselik, gyakran a kommunista rendszer szorgos kiszolgálói voltak.

Változott a magyar vezető réteg alkata és jelleme? Ezt a kérdést tette fel Hanák Péter egy tanulmányban tizenöt évvel ezelőtt, s válasza szinte próféta volt: „Éppen a politikai alkatban és módszerben, a közéleti jellemben és reflexekben nem történt érdemleges változás.” Hanák hivatkozott Bibó híres, de nem általánosan követett tételére: „Demokratának lenni annyit tesz, mint nem félni.” Vajon mennyire érvényesül ez a Bibó-figyeltetés ma, s fog érvényesülni később, ha a „centrális erőter”-ből az évek során tartós tekintélyuralmi rendszer lesz?¹²

Az Orbán-kormány majdnem teljesen ellenőrzése alá vonta a bűnügyi rendőrséget és a titkosszolgálatokat, az ügyészséget és

¹² Alkat és történelem. Egy Bibó-tanulmány továbbgondolása. *Világosság*, 1994. 5–6. sz.

a bíróságokat, a közszolgálati médiákat és a sajtó nagy részét; az ügynökaktákat, az Operától és az Akadémiától a vidéki színházakig és a filmstúdiókig a tudományos és kulturális élet számtalan területét.

Európai s elsősorban közép-európai viszonylatban az a nagy kérdés, hogy továbbviszi-e az Orbán-kormány azt a harcos nacionalizmust, amelyet ellenzéki korszakában folytatott, s vajon hogyan reagál majd erre Románia, Szerbia és Szlovákia szintén erősen nacionalizmustól fertőzött politikai elitje? Majd a jövő mutatja meg, mit hoz a magyarok második kísérlete Orbán Viktorral, e roppant tehetséges, roppant kiszámíthatatlan és roppant gátlástalan politikussal, aki még most is csak 48 éves.

Bibó tanulmányában („Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem”) különösen érdekes, sajátos magyar jelenségnek azt tartja, hogy az ország „döntő pillanatokban, mindenekelőtt 1914–1920 és 1938–1944 között végzetes módon képtelennek bizonyult, hogy saját helyzetének valóságos adottságait és az ebből fakadó feladatokat meglássa...”

Úgy tűnik, hogy a húszéves liberális demokratikus intermezzo után az ország regnáló elitje a társadalom többségének támogatásával a Trianon utáni újkonzervativizmus és etnikai nacionalizmus útján igyekszik a nemzeti boldogulást elérni.

Amit Franciaország és Németország, Olaszország és Ausztria között évtizedek küszködése után sikerült elérni, az az elemi közös érdekekre épült európai sorsközösség győzelme volt a befelé forduló protekcionizmus és az öngyilkos nacionalizmus felett. Igaz, hogy Magyarország Trianonban 45 000 négyzetkilométer tiszta magyar és 20 000 négyzetkilométer vegyes nemzetiségű területet veszített el. Ausztria és Németország hasonló sebeit és háborús tragédiáit a történelemkönyveikben éppúgy lehet olvasni, mint Franciaország vagy Lengyelország sérelmeit és veszteségeit. S mégis Párizs és Berlin megbékélése vagy a Dél-Tirol

ügyében kötött tartós kompromisszumok Bécs és Róma, Bozen (Bolzano) és Innsbruck között például szolgálhatnak Magyarországnak és szomszédainak, hogy a határok szublimálása után elrendezzék Trianon áldatlan örökségét is kapcsolatrendszerükben.

A múlt démonait s a különböző politikai rendszerek délibábjait nemzeti érdekből kell elfelejteni, s a keserű történelmi leckét feldolgozni.

Névmutató

A

Aczél Endre 45, 154
Aczél György 31
Adenauer, Konrad 44
Aly, Götz 69
Antall György 53
Antall József 35, 39–44, 46–56, 58–60,
75–76, 97
 antalli 76
 Antall-kormány 48, 53, 55, 58–59,
 61, 86, 125, 154, 162, 176
 Antall-korszak 60
Antall József, id. 40
Apró Antal 109, 141
Apró Piroska 109, 115, 138

B

Babarczy Eszter 213
Bajnai Gordon 169, 201–205
Bajnai-kormány 204
Balázs Péter 131
Bauer Tamás 90, 129, 132
Bayer Zsolt 188–189
Békesi László 82–84, 87–88, 98
Bencsik András 189

Berlin, Isaiah 118

Bibó István 66, 68, 119, 217–218

 Bibó-figyelmeztetés 217

 ELTE Bibó István Szakkollégium 92

Bíró Zoltán 47

Blair, Tony 143

Bogdán János 180

Bokros Lajos 84–87, 89, 169, 209, 211,
214, 216

 Bokros-csomag 84–85, 93

 Bokros-reform 86

Borókai Gábor 158

Boross Péter 51, 59, 75

 Boross-kormány 151

Börne, Ludwig 48

Bracher, Karl Dietrich 145–146

Burckhardt, Jacob 60, 143

Burke, Edmund 203

Bush, George H. W. 44

Bush, George W. 102

C

Ceaușescu, Nicolae 28

 Ceaușescu-rendszer 28

Chirac, Jacques 44

Churchill, Winston 141
Clemenceau, Georges B. 121
Cozma, Marian 182

Cs

Csányi Sándor 86
Csillag István 84, 115–116
Csoóri Sándor 32, 57
Csorba Róbert 185
Csurka István 32, 55, 57–58, 91, 101,
192–193
 Csurka-féle 59, 101
 Csurka-párt 103

D

Dalos György 41, 175
Dávid Ibolya 188
Debreczeni József 42, 45, 53, 55, 93–95,
97, 100, 140, 142, 145, 163–164, 175,
197, 205, 208, 212–213
 Debreczeni-interjú 103
Demszky Gábor 190
Disraeli, Benjamin 205
Dobrev Klára 110, 115, 138
Donáth Ferenc 173

Dz

Dzurinda, Mikuláš 128

E

Elias, Norbert 195
Eörsi István 31, 33

Erhard, Ludwig 44
Esterházy Péter 146, 163, 188

F

Fejtő Ferenc 217
Fellegi Tamás 158
Fekete Sándor 31
Fenyő János 157
Ferenc József, I. 64
Fico, Robert 128, 131
 Fico-kormány 130
Fischer Ádám 217
Fischer, Heinz 87, 172
Fischer Iván 217
Fodor Gábor 84, 93, 94
Futaky István 21
Für Lajos 176

G

Galliner, Peter 57, 150
Gati, Charles 87–88
Gellért, Szent 192
Genscher, Hans-Dietrich 87
Gerlach, Christian 69
Gerő András 71
Giddens, Anthony 115
Gogolák Lajos 132
Gorbacsov, Mihail 25, 31
Göncz Árpád 33, 47–48, 52, 56
Grósz Károly 25–28, 30, 36

Gy

Gyárfás Tamás 157

György Péter 13

Gyurcsány Ferenc 110, 114–116, 119,
135–143, 145–146, 148, 162–163, 165,
167–172, 175, 178, 195–201, 205, 213

Gyurcsány-csomag 144

Gyurcsány-ellenes 178

Gyurcsány-féle 170

Gyurcsány-klón 201

Gyurcsány-kormány 145, 162, 164,
169–170, 173, 176, 198, 200, 216

H

Habsburgok 64

Habsburg Ottó 87

Haider, Jörg 170

Hanák Péter 217

Havasi Ferenc 23

Havel, Václav 44

Hazai Samu báró 64

Heller Ágnes 217

Helms, Ludwig 96

Heltai Ferenc 64

Herzen, Alekszandr 135

Herzl Tivadar 64

Hitler, Adolf 70, 130

hitleri 67

Hitzler, Ronald 46

Horn Gyula 29, 36, 76–90, 98, 102,
108–109, 140, 142, 167

Horn család 89

Horn-kormány 82, 87–88, 90, 99,
109, 125, 169

Horn-nyilatkozat 78

Horthy Miklós 59, 65, 67, 70

Horthy-korszak 96, 101, 120–121,
164, 217

Horthy-rendszer 66

Horváth István 45

I

Illyés Gyula 22

Imre herceg 63

Inotai András 110

Irving, David 189

Irving, Washington 18

István, I., Szent 63

Szent István-emlékmű 130

Szent István-i 64, 120

J

Jászi Oszkár 66

Johnston, William M. 120

József, II. 64

Juhász Gyula 69

K

Kaczyński, Lech 203

Kádár János 14, 15, 21–26, 29, 42,
52, 168

„homo kádáricus” 21, 167

Kádár-éra 193

kádári 41, 80

„kádárizmus” 21, 23, 28, 164

Kádár-kor 41, 84

Kádár-kori 135
 Kádár-korszak 15, 58, 76, 121, 151, 156
 Kádár-rendszer 11, 14, 53, 61, 75,
 152, 164, 190, 216
 Kádár-rezsim 76
 „kádártalanított kádárizmus” 30

Kajdi József 51
 Kann, Robert A. 64
 Kenedi János 152
 Kertész Imre 57, 62–63, 217
 Kézai Simon 120
 Kirchschräger, Rudolf 172
 Kis János 33, 83, 107, 183, 197
 Kiss Péter 139–140, 162
 Koestler, Arthur 63
 Kohl, Helmut 44, 78, 84, 87
 Kohn, Hans 92
 Konrád György 217
 Kornai János 213–216
 Kornitzer László 177
 Kosáry Domokos 217
 Kossuth Lajos 156
 Kovács László 90, 102, 109
 Kövér László 159, 162
 Kreisky, Bruno 22–23, 143
 Krjucskov, Vlagyimir 25
 Krüger, Horst 61
 Kun Béla 65

L

Lec, Stanisław Jerzy 154, 160
 Lendvai Oszkár 68

Lengyel László 20, 51, 58, 80, 94
 Lécai László 152–153
 Lloyd George, David 122
 Lukacs, John (Lukács János) 64

M

Magyar Bálint 80, 84
 Márai Sándor 123
 Marquard, Jürg 156
 Maxwell, Robert 156
 Mayer, Gregor 164, 173
 Mečiar, Vladimír 90, 128
 Mécs Imre 33
 Medgyessy Péter 13, 83, 86, 102–103,
 105–116, 135, 139, 152, 167
 Medgyessy házaspár 113
 Medgyessy-kabinet 111
 Medgyessy-kormány 111, 113–114,
 116, 169, 200, 216
 Michnik, Adam 17
 Mihancsik Zsófia 71
 Milošević-diktatúra 124
 Minc, Alain 117
 Miszlivetz Ferenc 17
 Mock, Alois 44, 77
 Morvai Krisztina 174

N

Nádas Péter 146, 163–164, 179
 Nagy Imre 11–15, 21, 26, 29
 Nagy Imre-per 21
 Năstase, Adrian 102, 113

Németh Miklós 13, 26–27, 29, 31, 36,
77–78, 102, 108, 109

Németh-kormány 29

Néró 162

Nietzsche, Friedrich 120, 187

Nobilis Kristóf 158

Ny

Nyers Rezső 31, 36

O

Obama, Barack 204

Odenhal, Bernhard 164

Olgyay Szabó Attila 163

Orbán Viktor 12–13, 18, 75, 90–99,
101–103, 107, 110, 118–119, 127, 131–
132, 139, 141, 143–145, 148–149, 153,
155–160, 162–168, 170–176, 178, 186,
188–190, 194, 196–197, 203–205, 207–
210, 213–214, 216, 218

Orbán-állítás 208

Orbán-barát 215

Orbán-beszéd 212

Orbán-életrajz 97, 103, 175, 212

Orbán-hű 103, 158, 161

Orbán-kormány 54, 95–96, 98, 101,
103, 111, 118, 126, 188, 211, 218

Orbán-korszak 109

Orbán-monográfia 93

Orbán-rendszer 215

Orbán-rezsim 207

Oszkó Péter 202

P

Palmer, Mark 39

Paskai László 153

Pásztor Albert 182

Pauer Gyula 190

Pető Iván 84, 107

Popper, Karl 134

Pozsgay Imre 14, 25, 28–29, 31, 32,
35–37, 42–43, 45, 48, 155, 193

Pozsgay-szárny 155

Princz Gábor 86

Putyin, Vlagyimir 113

putyinizálódás 216

R

Rabár Ferenc 53, 54

Radnóti Sándor 62

Rajk László 21

Ránki György 70

Rényi Péter 31

Ripp Zoltán 30, 59, 144

Röpke, Wilhelm 43

S

Sahl, Hans 192

Schiff András 217

Schmid, Ulrich 164, 187

Schmidt, Helmut 212

Schmitt Pál 214

Schröder, Gerhard 143

Schultheisz Emil 40

Schüssel, Wolfgang 196

Sethe, Paul 149

Simicska Lajos 99, 159

Slota, Ján 128

Sólyom László 86, 130–131, 171–172,
177–178

Soros György 58

Spéder Zoltán 158

Spiró György 163

Stumpf István 158

Suchman Tamás 81

Surányi György 84

Sz

Szabó István 154

Szabó Iván 55–56

Szarka László 126

Széles Gábor 156–157, 188

Szepesi György 153

Szigeti László 125

Szigetvári Viktor 197

Szili Katalin 213

Szögi Lajos 181

Szűrös Mátyás 13, 193

T

Talleyrand-Perigord, Charles Maurice
de 146

Thatcher, Margaret 44

Tito, Josip Broz 77

Tocqueville, Alexis de 194, 200

Tocsik (-botrány; -ügy) 83, 89–90, 93

Togay, Can 190

Torgyán József 55

Tőkéczi László 162

Tőkés, Rudolf L. 30, 36

Töröcskei István 159

U

Ungváry Krisztián 152–153

Ungváry Rudolf 189

V

Vajda Mihály 217

Valéry, Paul 23

Várady Gyula (Horn Gyula) 77

Varró Szilvia 182–183

Várszegi Asztrik 153

Vásárhelyi Mária 71–72, 120, 159–160,
163–165

Vásárhelyi Miklós 31, 33

Vázsonyi Vilmos 64

Végvári József 45

Veres János 140

Vitézy Tamás 157, 158

Vona Gábor 173, 176, 186, 189, 210

Vranitzky, Franz 87

W

Wiesel, Elie 190

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
Egy temetés mint vég és kezdet	11
Felemás rendszerváltás	17
Antall József – egy politikai őstehetség	39
A magyar antiszemitizmus gyökerei	61
A posztkommunisták váratlan diadala	75
Orbán Viktor – az ifjú üstökös	91
A Medgyessy-talány	105
Egy könnyen elcsábítható nemzet küldetéstudata	117
Gyurcsány Ferenc tündöklése és bukása	135
A diszkrét sajtócézárok hatalma	149
Élet-halál harc a hideg polgárháborúban	167
Romák és zsidók a szélsőjobb célkeresztjében	179
A baloldal öngyilkossága részletre	195
Orbán győzelme – az ország zsákutcában	207
Névmutató	221

Felelős kiadó
a Noran Libro Kiadó ügyvezető igazgatója
www.noranlibro.hu / kiado@noranlibro.hu

Felelős szerkesztő Kőrössi P. József

Korrektor Fogarasy Judit

Borítóterv Faragó Ágnes

Tördelés Lázár Károly

Készült a debreceni Kinizsi Nyomdában
Felelős vezető Bördős János ügyvezető igazgató